श्री जिनेन्द्राय नमः

શ્રીમદ્-રાજચંદ્ર-વિચાર-નિરીક્ષણ

["શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" નામક ગ્રંથમાં દર્શાવેલા વિચારોનું તટસ્થ તથા શાસ્ત્રોક્ત દૃષ્ટિએ કરેલું અવલોકન]

લેખક
મુનિ શ્રી હર્ષચંદ્રજી

પ્રકાશક
પરી. ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ
પરાંતીજ (ગુજરાત)

સંવત્ ૧૯૯૦ આવૃત્તિ ૧ લી પ્રત ૭૫૦ વીર સંવત ૨૪૬૦

અમદાવાદ-સલાપોસ રોડ ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલિ" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિધાયક ધર્મવિચારોનું-નિરીક્ષણ કરવાની અને તે મુખ્યત્વે જૈન જનતાની સમક્ષ મૂકવાની મને શી આવશ્યકતા લાગી, તે દર્શાવવાની કાંઈક આવશ્યકતા છે. મને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સાથે કશો વ્યક્તિગત પરિચય હતો નહિ, તેમજ દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષતા પણ થઈ હતી નહિ એટલે તેમની પ્રત્યે કશો વ્યક્તિગત રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ જ નથી. થોડાં વર્ષો પૂર્વે તેમની કીર્તિના કેટલાકોને મુખેથી સાંભળવાથી કાંઈક ગુણાનુરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો. "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" પુસ્તક હાથમાં આવતાં તેમાંના કોઈ પ્રકીર્ણ વિચારો અનુકૂળ અને કોઈ પ્રતિકૂળ, કોઈ ઉદ્ગારો સુવિચારશીલ અને કોઈ અવિચારશીલ લાગ્યા હતા; કોઈ કોઈ તર્કો લાગ્યા હતા અને કોઈ અનુભવો જણાયા હતા; પરન્તુ આખું પુસ્તક સ્થિરતાપૂર્વક વાંચવાનો યોગ જ બન્યો નહોતો. જ્યારે જ્યારે પુસ્તક હાથ ચડેલું, ત્યારે ત્યારે કેવળ ઉપલક દૃષ્ટિપાત જ કર્યો હતો. પુસ્તક મોટું અને એટી સાથે આખું પુસ્તક વાંચવાનું મન ન થાય તેવું છે. તેમાં ઘણી વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે અને મોટે ભાગે પત્રો છે. પત્રોનો પૂર્વ-પરિચય અપાયો નહિ હોવાથી ઘણી વાર ગૂઢતાનું અને ક્લિષ્ટતાનું વાતાવરણ જામે છે. કોઈ એ પુસ્તકને સમજણપૂર્વક વાંચતા હશે અને કોઈ સ્થૂળ વાચન પણ કરતા હશે પરન્તુ પુસ્તકનું વાચન–મનન શાન્તિપૂર્વક કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિચારોનું રહસ્ય કોઈ પણ વાસ્તવિક રીતે સમજી શકે તેમ નથી. મુખોપમુખ એમ સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે શ્રીમદ્ના વિચારોમાંનું કેટલુંક શાસ્ત્રસંમત છે, કેટલુંક શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે, પરન્તુ તે સંબંધી માનસિક નિર્ણય બંધાવા પામ્યો નહોતો. છેવટે આખું પુસ્તક વાંચીને વિચારવાનો અવકાશ રાજપૂતાનાના પ્રવાસકાળે પ્રાપ્ત થયો. જેમ જેમ પુસ્તકના અંદરમાં રહેલા વિચારો તથા ઉદ્ગારો સ્થિરતાથી વંચાતા ગયા તેમ તેમ તેઓનો આશય, વિચાર, મતલબ સમજાતાં ગયાં.

તેમની પ્રકૃતિ, ઉદ્દેશ્ય, લક્ષ્ય જે કાંઈ તેમના લેખન ઉપરથી સમજાય છે તે ધ્યાનમાં ઉતરવા લાગ્યું; એ વિચારોના પ્રકાશનનાં આજે આવી રહેલાં પરિણામોનો ભેદ ધ્યાનમાં આવવા લાગ્યો, લૌકિક વૃત્તિએ એ વિચારોના કરેલા ઉપયોગના ગુણદોષ સમજાયા અને એ માનસિક નિરીક્ષણ કાગળ ઉપર ટપકાવવાની સહજ વૃત્તિ ઉદ્ભવી.

નિરીક્ષણ એટલે રાગદ્વેષ વિનાની નિર્મળ દૃષ્ટિથી જોવું તે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિચારોને મેં એવી દૃષ્ટિથી જોવાનો જ ઉદ્યમ સેવ્યો છે. ઉપલક દૃષ્ટિથી, પક્ષપાતી દૃષ્ટિથી, ગુણાનુરાગી દૃષ્ટિથી કે કેવળ દોષશોધક દૃષ્ટિથી એ વિચારો જોનારને તેની વાસ્તવિકતા-અવાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આવવાનો સંભવ નથી. "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" પુસ્તક એટલું વિસ્તીર્ણ છે ને તેમાં એટલું બધું સંગ્રહિત છે કે તેમાંથી ઘણું સુંદર હાથમાં આવે છે અને તે સાથે બીજી વસ્તુઓ પણ છે. તે બરાબર સતત વાંચન વિના લક્ષમાં આવી શકે તેમ નથી. વક્તવ્ય એ છે કે કોઈ પણ મનુષ્યે એ વાતો લક્ષ્યમાં લેવી હોય તો અવશ્ય તટસ્થ બુદ્ધિથી તે પુસ્તકનું વાંચન કરવું, નહિ કે ઉપલક દૃષ્ટિથી કિંવા પક્ષપાત બુદ્ધિથી. જો માત્ર આપણે પક્ષપાત બુદ્ધિથી તે પુસ્તકને જોઈશું તો તેમાં આત્મજ્ઞાન, તેને અંગેના અનેક અનુભવો તથા શાસ્ત્રીય વિચારો આપણને માલૂમ પડશે: તેમ જો દ્વેષદૃષ્ટિથી તપાસીશું તો અનેક સ્થળે ક્રિયા કરનાર વ્યક્તિઓ અને સાધુઓને ઝાટકી નાખવામાં આવેલા જોઈશું. એટલે ઉતાવળથી તપાસ કરવી એ ઇષ્ટ નથી, પણ બરાબર તટસ્થતાથી-જિનાગમરૂપ પ્રમાણથી તેઓના કથનોને-વચનોને નિરીક્ષવા જોઈએ. શાસ્ત્રરૂપી દીપકથીજ આપણે એવી તટસ્થ દૃષ્ટિ કેળવી શકીશું અને જોઈ શકીશું કે શ્રીમદ્‌ના વિચારોમાં કેટલું શાસ્ત્રસંગત છે, કેટલું વ્યવહાર સંમત છે અને કેટલું સ્વેચ્છાસંમત છે. તેઓનો લેખસંગ્રહ ઘણો વિશાળ છે. કોઈ સ્થળે ઉચ્ચ પ્રકારનું અને સુંદર લખાણ મળે છે, અને અનેક લેખોમાં સ્વરુચિ પ્રમાણે વિવિધ પણ લખી નાખ્યું છે; દરેકે દરેક વાક્ય કે વિચારનું નિરીક્ષણ અશક્ય અને અનાવશ્યક છે,

માત્ર એકદમ નજરે તરી આવે તેવા અને જે વિચારોએ જૈન જનતા ઉપર અસર કરી વિવિધ પરિણામો નીપજાવ્યાં છે તેવા વિચારોનું જ અત્ર નિરીક્ષણ કરવું ઉચિત માન્યું છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિચારોના પ્રકાર જો નિરીક્ષણદૃષ્ટિથી પાડીએ તો તેના ત્રણ પ્રકાર પડે છે. એ ત્રણ પ્રકારો પાડવામાં વયોમાન મુખ્યત્વે કરીને કારણીભૂત લેખાય ખરું, છતાં વસ્તુતઃ એ પ્રકારોમાં તેમના પ્રકૃતિગુણો જ કારણીભૂત લેખાવા જોઈએ. તેમના પહેલા પ્રકારના વિચારો કે જે નાની વયમાં તેમણે ટાંકેલા છે, તે સત્તરમા વર્ષ સુધીના છે. તેમાંનો મોટો ભાગ વ્યવહારસંમત અને શાસ્ત્રસંમત છે. ત્યારપછીના વિચારોમાં રહેલી ઉત્સૂત્રતા અને વિલક્ષણતા જોતાં એ નાની વયમાંના વિચારો શાસ્ત્રસંમત અને કરેલા દેખાતા હોવાનું કારણ એ છે કે તે વખતે તેમની સ્વતંત્ર વિચારણા પૂરા વેગથી શરૂ થઈ નહોતી; માટે તેઓએ કોઈ પુસ્તકમાં વાંચ્યું હોય કે કોઈ મહાપુરુષની પાસેથી સાંભળ્યું કે ધાર્યું હોય, તેની છાપ તે વખતના તેમના વિચારાંકનમાં મુદ્રિત થએલી છે.

વય જરા વધી, બુદ્ધિ સ્વતંત્ર રીતે વિહરવા લાગી, નાની વયમાંના એ બુદ્ધિવિકાસની પ્રશંસા ચોમેર થવા લાગી, સ્મરણશક્તિની સુંદરતાથી ચકિત થએલા લોકોનું આકર્ષણ વધવા લાગ્યું, અને પ્રશંસા આગળ વધીને 'ભક્તિ'નું રૂપ ધારણ કરતાં "સાક્ષાત્ સરસ્વતી"*નું બિરુદ પણ અપાવા લાગ્યું; એ વખતે આપણે જેનો બીજો પ્રકાર પાડીએ છીએ તે વિચારો બહાર આવવા લાગ્યા. વયમર્યાદાની દૃષ્ટિએ એ વિચારોને અઢારથી ઓગણત્રીસમા વર્ષ સુધીમાં મૂકી શકાય. પહેલા પ્રકારના વિચારોમાં જડતા હતી તે ત્યારપછી ઓછી અને ઉત્તરોત્તર દૂર થતી જાય છે, બુદ્ધિમાં ઝળઝળાટ જાગે છે, આગળ વધતી યુવાવસ્થા પણ પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય છે, કલ્પનાઓ વધારે

* શ્રીમદે જ્યારે મુંબઈમાં ૧૦૦ અવધાન કર્યાં ત્યારે તેમની સ્મરણશક્તિની પ્રશંસા કરતું એક ચોપાનીયું બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું, જેનું નામ "સાક્ષાત્ સરસ્વતી" એવું હતું.

જોરથી ઉડે છે, શાસ્ત્રસંમતિની ક્ષિતિજને વીંધીને કલ્પનાપંખી દૂર દૂર ઉડે છે, શાસ્ત્રો અને મહાપુરૂષોનાં કથનો તેને પોતાની પાંખોમાં સમાઇ જતાં લાગે છે, અને એની ગતિ એટલી તો વધે છે કે આખા બ્રહ્માંડને પોતાની પાંખોની છાયા હેઠળ લાવી દેવાના તરંગો ઉઠે છે! સુવિચારશીલતાથી જો મહત્ત્વાકાંક્ષા કરવામાં આવે તો તે અનિષ્ટ વસ્તુ નથી; પરન્તુ ધર્મ અને પંથ ચલાવી તીર્થંકર કોટિમાં પેસવાનો અભિલાષ અને એ અભિલાષની સિદ્ધિ માટે ચમત્કારોને એકત્ર કરવાની વૃત્તિ, સ્વરોદય જ્ઞાનવડે ભવિષ્યકથનના પ્રયોગો, અવધાનશક્તિને પ્રદર્શનની વસ્તુ બનાવી મૂકવાનો મનોભાવ, પોતાની મેળે પ્રશંસા કરવા જેવી વાણીનો ઉચ્ચાર, પરકલ્યાણ સ્વહસ્તે જ થવાની અસ્મિતા, સદ્‌ગુરૂની સ્વદિશાનુવર્તિની વ્યાખ્યા, ત્યાગવૃત્તિનો અભાવ છતાં અત્યાગ દશા માટે કર્મનો અને ઇશ્વરનો વાંક કાઢવાની મનોદશા: એ બધું તેમની મહત્ત્વાકાંક્ષા પૂરી કરવા માટેનું સુવિચારશીલત્વ હતું એમ નહિ કહી શકાય. આ બીજા પ્રકારના વિચારો પુષ્કળ છે, એ વિચારોનું નિરીક્ષણ આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી કરીને તેમાંના ભ્રમનો સ્ફોટ કરવાની મને વિશેષ જરૂર પડી છે, કારણકે એ વિચારોની અપરિપક્વ દશા સમજનારાઓ પણ તેવા હેરવામને અનર્થપરંપરા નિપજાવતા માલુમ પડ્યા છે. દીક્ષા લેવાની અને લોકોને સાચા જ્ઞાનમાર્ગમાં વાળવાની વાતો તેમણે એ વિચારોમાં બહુ કરી છે અને એ વાતો પોકળ જ નીવડી છે; પરન્તુ જરા માનસિક સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયા પછી તેમણે એવા પોકળ વિચારો બહુ દર્શાવવાનું બંધ કર્યું હતું અને તે વિચારોનો ત્રીજો પ્રકાર પડે છે. એ પ્રકારના વિચારોમાં ક્વચિત્ આત્મપ્રશંસા છે, પરન્તુ જે કાંઇ શાસ્ત્રીય વાતો કરી છે તે સારી કરી છે. વિશાળ વાંચનના અનુભવજનિત અનુવાદ આપણે એ પ્રકારના પક્વ વિચારોમાં જોઇએ છીએ. તે વિચારોમાં શાન્તતા અને મધ્યસ્થતા ખીલી નીકળતી જોવામાં આવે છે. આ ત્રણે પ્રકારના વિચારોનું નિરીક્ષણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે; તેમાં શ્રીમદ્‌ના વિચારોની પ્રશંસા આવશ્યક લાગી ત્યાં પ્રશંસા કરી છે,

વિરોધ આવશ્યક લાગ્યો ત્યાં વિરોધ પણ કર્યો છે : અને શાસ્ત્રનો જ તેમાં નિકષ–કસોટી તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે.

શ્રીમદ્દના પક્વ અને અપક્વ વિચારો, સૂત્રસંમત અને ઉત્સૂત્ર કથન, ઉન્મત્ત અને વિચારશીલ મનોદશામાં નીકળેલા ઉદ્ગારો, ઇત્યાદિ બધા પ્રકારના નમૂના " શ્રીમદ્દ રાજચંદ્ર " ગ્રંથમાં રહેલા છે, અને એ નમૂના જોઇતા વિવેચન સાથે આ પુસ્તકમાં રજુ પણ કર્યા છે. એક સ્થળે ધર્મ કે પંથ ચલાવવા માટે ચમત્કારોની આવશ્યકતા કહી છે, અન્યત્ર ચમત્કારોની નિરર્થકતા જણાવી છે; એક સ્થળે પોતાને સંસારત્યાગ નહિ કરવા દેવામાં હરિની ઇચ્છાને માથે આરોપ મૂક્યો છે અને પ્રભુનાં અપલક્ષણો ગાયાં છે, અન્યત્ર પોતાના પ્રમાદ દોષને માટે વિલાપ કર્યો છે; એક સ્થળે સૂત્રવાતોની પ્રશંસા કરી છે, અન્યત્ર સૂત્રમાંનું બધું યથાતથ્ય હોવાની ના કહી છે; આવા અપક્વ અને પક્વ વિચારોના પુષ્કળ નમૂનાઓ મળે તેમ છે; પરન્તુ જો વિવેકપૂર્વક એ બેઉ પ્રકારના વિચારોની વચ્ચેનું અંતર સમજવામાં ન આવે તો તેથી અનર્થ થવાનો જ સંભવ છે. વય સાથે અનુભવશીલતા, વિચારશીલતા અને સમજણ વધે છે, તેમ શ્રીમદ્દ રાજચંદ્રના સંબંધમાં બન્યું છે અને તેથી તેમના મધ્યમ વયના વિચારો અને અભિલાષોમાં પરિપક્વતા કરતાં ઉન્મત્તતા વધારે દેખાય છે. આ પક્વ સાથે અપક્વ વિચારોને પણ પુસ્તકારૂઢ કરીને એ ગ્રંથના પ્રકાશકોએ જનતાની કેટલી કુસેવા બજાવી છે તે હવે આપણે જોઈએ.

શ્રીમદે " મોક્ષમાળા " જેવા જે કાંઈ સુંદર પુસ્તકો લખ્યાં છે તેથી જ તેમનો અક્ષરદેહ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના જગત્માં ચિરંજીવી રહી શકે તેમ છે; તો પછી તેમણે નાની વયથી મૃત્યુ સુધી જે કાંઈ ધોળા કાગળ ઉપર કાળા અક્ષરે લખ્યું હોય તે બધુ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાની આવશ્યકતા જ રહેતી નથી. આજે મહાન્ પુરૂષોના પત્રવ્યવહારો બહાર પડે છે, પરન્તુ તે પત્રવ્યવહારો કેવળ લોકોપકારકતાની દૃષ્ટિથી આવશ્યક અને ઉપયોગી હોય તેટલું જ બહાર પાડવામાં આવે છે. કોઈ પણ મહાપુરૂષે જેટલું અને જેવું લખ્યું હોય, તેટલું બધું પ્રસિદ્ધ

કરવાની અક્ષરપૂજક વૃત્તિ કોઈ દર્શાવતું નથી, કારણકે એવી વૃત્તિ નિઃસાર મનાઈ છે. ત્યારે "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" ના પ્રકાશકે કેવળ પૂજાભાવથી શ્રીમદ્‌ના લેખનો અક્ષરે અક્ષર કશાએ વિવેક વિના પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યો છે. ડાયરીના એક પાના પર 'ધ્યાન' શબ્દ જ ૨૮ વાર લખ્યો છે તો એ છાપ્યું, બીજા પાના પર માત્ર 'અનુભવ' શબ્દ લખ્યો છે તો તેટલું પણ છાપ્યું; અને પછી સંશોધક એવા કોઈ ફુરસદના કે વિચારણાના સમયની રમતને ફીલસૂફીમાં ઘટાવે છે! આવી અક્ષરપૂજાની પાછળનો મનોભાવ છૂપો રહેતો નથી. જેવી રીતે બુદ્ધના અવશેષ રૂપ એક દાંતની પૂજા માટે તેની પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચી મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે, તેવી રીતે જેનો એકેએક શબ્દ મહામૂલ્યનો લેખાવવાની યોજના હોય તેને પરમજ્ઞાનીની કોટિમાં બેસાડવાનો જ એ યત્ન છે એમ ખુલ્લું દેખાઈ આવે છે. શ્રીમદે જે કંઈ સારું કહ્યું હોય તેની પ્રસિદ્ધિ લોકોપકારક અને એ સ્વાભાવિક છે. પરન્તુ તેમણે લખેલા અક્ષરે અક્ષરને મૂલ્યવાન કરી બતાવનારાઓ આડકતરી રીતે તેમની વ્યક્તિગત પૂજાનો જ ઇશારો કરે છે! અને પછી ગતાનુગતિક દૃષ્ટિવાળા ભક્તો એ ઇશારાને ઉપાડી લઈ જ્ઞાનપિપાસા તૃપ્ત કરવાનું મૂકી દઈ વ્યક્તિપૂજા પાછળ મંડી પડે છે! આવો ઇશારો કરવાની સંશોધકની કળાનો એક નમૂનો ૨૯ મા વર્ષમાંના શ્રીમદ્‌ના 'ઉપદેશ છાયા'માંના એક વાક્ય ઉપરની ફૂટનોટમાં દેખાઈ આવે છે. શ્રીમદ્‌નું વાક્ય એવું છે કે "જેમ ભગવાન વર્તમાન હોત અને તમને બતાવત તો માનત નહીં; તેમ વર્તમાનમાં જ્ઞાની હોય તો મનાય નહીં. સ્વધામ પહોંચ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થયા નથી. પછવાડે ઝૂરે, તેની પ્રતિમાને પૂજે પણ વર્તમાનમાં વર્તન ન કરે. જીવને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ વર્તમાનમાં થતું નથી." આ વાક્યમાં શ્રીમદ્ પોતાના જ્ઞાનીપણાની જાહેરાત કરે નહિ [illegible] ઉપર [illegible] હોય એમ લાગે છે, તો એ કથન [illegible] લૌકિક [illegible] [illegible]. સંશોધક એ ઉપર [illegible] ઇશારો કરે છે: "આ [illegible] શ્રીમદે

પોતાને ફેરેથી કથા સુંભળે છે. તેઓનું ઓળખ વર્તમાન દેહસ્થિતિ પછી જીવોને થશે એવો અભિપ્રાય અત્ર કહેવાનો જણાય છે." આ ઇશારો કહે છે કે શ્રીમદ્‌ની દેહસ્થિતિ પૂરી થાય એટલે તેમને ઓળખનારાઓએ તેમની પ્રતિમાપૂજા શરૂ કરી દેવી જોઈએ! "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" ગ્રંથના પ્રકાશનમાં જે અક્ષરપૂજાની વૃત્તિ અંતર્ગત છે, શ્રીમદ્‌ના ફોટોગ્રાફોના ફેલાવામાં જે ચિત્રપૂજાનો કિંવા ધ્યાનસાધન તરીકે તેનો ઉપયોગ કરાવવાનો હેતુ રહેલો છે, તે જ પ્રકારનો પ્રતિમાપૂજનનો હેતુ આજે શ્રીમદ્‌ને નામે ચાલતાં આશ્રમોમાં પાર પડેલો નિહાળીએ છીએ! શ્રીમદ્‌માં જ્ઞાની લેખાવાની અસ્મિતા હતી, તેનો સુધારાવધારા સાથેનો તરજૂમો પ્રકાશકોએ આ ગ્રંથ-પ્રકાશનમાં અને શ્રીમદ્‌ની પ્રતિમાઓને પૂજાવવામાં કરવા માંડ્યો છે.

અપક્વ વિચારોના પ્રકાશનના અનર્થો અનેક છે. શ્રીમદે સંસાર ત્યાગની પ્રશંસા કરી છે, પણ તે સાથે ત્યાગ કરનાર અને સંસારમાં રહી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર વચ્ચે કાંઈ વિશેષ અંતર બતાવ્યું નથી. તેમણે એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે જાણે તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની થવા માટે કે એક ભવ પછી મોક્ષે જવા માટે ત્યાગની ખાસ જરૂર નથી! વળી ત્યાગમાં વિઘ્ન રૂપ અપલક્ષણો હરિ કે કર્મનો ઉદય હોઈ શકે છે એ તેમનો હિસાબ છે. આ હિસાબ તેમણે જીવનના પાછલા ભાગમાં કાંઈક બદલાવ્યો છે, પણ એ પક્વ વિચારને બદલે તો અપક્વ વિચારનુંજ આજે અનુસરન થઈ રહ્યું છે! તેમના સુનંદા ભક્તો-માંથીએ કોઈએ ત્યાગ કર્યો નથી કારણકે ત્યાગની મહત્તા શ્રીમદે પહેલાં જે ઉતારી પાડેલી તે ઉપર ભક્તોનું ધ્યાન છે, પણ તેમના પાછળના ઉદ્‌ગારો ધ્યાનમાં લઈ ત્યાગની મહત્તાનો પોતાની જાતે દાખલો બેસાડવા કોઈ તૈયાર નથી! જનસ્વભાવ એવો છે કે તેની સામે એકજ વ્યક્તિને નામે બે જૂદા જૂદા વિચાર મૂકવામાં આવે તો જે સહેલો અને પોતાને અનુકૂળ માર્ગ હોય તે તે ઝડપી લે છે અને માને છે કે 'એવું મહાત્માનું વચન છે;' પણ મહાત્માએ પાછળથી એ વચન ફેરવ્યું છે તેની કોઈને પડી નથી! ઉપરથી મનુ-

બ્યોનાં વચનોમાં પૂર્વાપર વિરોધ સ્વાભાવિક હોય છે; તે વખતે એ વચનોનો પ્રકાશક વિવેક વિના બધું જ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકે તો તેનું ફળ એજ આવે કે સાચું અને કઠીન વિસરાય તથા સહેલું ને માનમાનતું પકડી લેવાય ! શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિચારોમાંના અપક્વ વિચારોની પૂજા-અનુસરન આજે જેટલાં થાય છે તેટલાં જો પક્વ અને સૂત્રસંમત વિચારોનાં અનુસરન થતાં હોત, તો કદાચ આવા નિરીક્ષણની અને તેના પ્રકાશનની આવશ્યકતા ન રહી હોત. મને તો લાગ્યું છે કે શ્રીમદ્‌ની સૌથી વધારે કુસેવા જો કોઈએ પણ કરી હોય તો તે તેમને તીર્થંકર કોટિમાં મૂકી દેનારા ઘેલા ભક્તોએ અને તેમના અક્ષરે અક્ષરને જ્ઞાનીનાં વચનો કહેવડાવવા માટે-તેની પૂજા કરાવવા માટે-બધું પ્રસિદ્ધ કરનાર પ્રકાશકે-સંશોધકે કરી છે. તેમનાં ઘણાં પત્રો ક્ષુલ્લક છે, તેમાંનું ઘણું અંગત તથા અન્યને નિરૂપયોગી છે, તેમની ડાયરીનાં પાનાંમાંનું ઘણું પ્રસિદ્ધિ માટે અનાવશ્યક છેઃ તે બધુંય પુસ્તકને પાને ચડાવવાથી કશો ઉપકાર થાય તેમ નથી. પૂર્વાપર વિરોધવાળા લેખો સત્વર નજરે ચડે જેવા છે, તે પણ જેમના તેમ જાહેરમાં મૂકવાથી કશો લાભ થાય તેમ નથી અને થયો પણ નથી, છતાં વ્યક્તિપૂજાના ઉપાસકોને તે બધું બહાર પાડવાનું જ ગમ્યું અને પરિણામે જે અનિષ્ટ હતું તેની જ ઉપાસના વધી પડી છે, જ્યારે ઇષ્ટ હતું તે શ્રીમદ્‌ના ભક્તોમાંના કોઈકનાજ જીવનમાં ઉતરેલું જણાઇ આવશે. સરવાળે આજે એક એવો સંપ્રદાય ઉભો થયો છે અને થતો જાય છે કે જે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે જેનું બહુમાન કરેલું એવાં જિનસૂત્રોને વિસરી ગયો છે અને શ્રીમદ્‌ના કાચા-પાકા વિચારોના પાઠમાંજ સર્વ સમાઈ ગયું હોય એમ માની રહ્યો છે; અને પ્રતિમાપૂજામાંય શ્રીમદ્‌ની પ્રતિમાને સર્વોપરિ સ્થાન આપવા સુધીના અવિવેકમાં ડૂબી ગયો છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રમાં અસાધારણ સ્મરણશક્તિ હતી; તે જેવી રીતે બીજાઓને આંજી નાંખતી હતી, તેવી રીતે તેમને પોતાને પણ એ સ્મરણશક્તિના પ્રયોગોથી લોકોમાં થતી પ્રશંસા આંજી

નાંખતા હતી ! નાની વયમાં તેમણે એ અદ્ભુત સ્મરણશક્તિના અને ખીલતી જતી કવિતાશક્તિના પ્રયોગો કરવા માંડયા હતા. લોકોની પ્રશંસા જીતવામાં તેમની એ બેઉ શક્તિઓ કરતાં વધારે પ્રબળ સાધન તેમની નાની વય હતી. "આટલી નાની ઉમરમાં આટલું બધું જ્ઞાન !" એવા ઉદ્ગારો કાઢી લોકો ચકિત થતા. મુંબઇમાં તેમણે ૧૦૦ અવધાન—સ્મરણશક્તિના પ્રયોગો કર્યા અને છાપાંઓએ તેમની વાહવાહ ગાઇ, ત્યારે તેમને જરૂર પોતાનો અસ્મિતાભાવ પોષાતો લાગ્યો હશે. એમાં કાંઇ નવાઇ નથી. દરેક ઉછરતા જુવાનને પોતાના કાર્યના વિજય પછી એવોજ સંતોષ થાય. પણ અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ એજ કાંઇ પરમ જ્ઞાની હોવાનું સર્ટીફીકેટ નથી. આજે અનેક શતાવધાનીઓ આપણા દેશમાં છે અને ગુજરાતના એક ખ્રિસ્તી ભાઇ (તીમોથી) તો એકી સાથે ૮૦૦ અવધાનો કરી શકે છે ! અવધાન એ ધારણાશક્તિના વિકાસથી સિદ્ધ થાય છે અને જે અવધાન કરનાર સારો અભ્યાસી તથા બુદ્ધિમાન હોય તો અવધાનની વસ્તુઓ—પ્રયોગોમાં ઉચ્ચ વિષયો અને પ્રશ્નો લાવી શકાય છે; અને સાધારણ બુદ્ધિવાળો માણસ હોય તો તેમાં સાધારણ પ્રશ્નો હોય છે. બેઉમાં ધારણાશક્તિનો ઉપયોગ તો સરખી રીતે જ કરવો પડે છે. ઉપર જણાવ્યું તે ખ્રિસ્તી ભાઇમાં કવિત્વશક્તિ નથી, એટલે તે પાદપૂર્તિ કે નવા શ્લોકો રચવા જેવા પ્રયોગો કરતા નથી, પરન્તુ શબ્દો, વાક્યો, સંખ્યા વગેરે મોટા પ્રમાણમાં ક્રમબદ્ધ યાદ રાખીને બોલી જઇ શકે છે. તેમણે તો અવધાનશક્તિને એટલી યંત્રવત્ બનાવી છે કે એક દિવસે કહેલી વસ્તુઓ એ ત્રણ દિવસ પછી પણ અનુક્રમબદ્ધ બોલી જઇ શકે છે ! આપણા દેશમાં એ વખત એવો હતો કે જ્યારે લોકો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની અવધાનશક્તિથી આભા બની જઇને તેમને સાક્ષાત્ સરસ્વતી કહે અને પરમજ્ઞાની કહેવાને પણ લલચાય; પરન્તુ સ્મરણશક્તિની કેળવણીવાળા મનુષ્યને જ્ઞાની તરીકે ઓળખવાની ભૂલ સમજનાર હવે તેથી અંજાય તેમ નથી.

નાની વયમાં અદ્ભુત વિજયપ્રાપ્તિથી ઉત્તેજિત થએલું મગજ

જેવા ચેટક દેખાડે છે, તેવા ચેટક શ્રીમદે નાની વયમાં દેખાડેલા આપણે જોયા છે. સ્મરણશક્તિ અને કવિતાની રચના એ બેઉના યોગ પછી સ્વરોદય જ્ઞાનમાં ઊંડા ઊતરતાં તેમનું મન યોગના ચમત્કારોમાં પરોવાય છે. પોતાને બ્રહ્મરંધ્રમાં અનાહત નાદ સંભળાય છે, પણ સાચા યોગના અભાવમાં એકાગ્ર શાન્તિ-પૂર્વક એ નાદનો સ્વાદ લઇ શકાતો નથી એમ કોઇને તે લખી જણાવે છે ! योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः એ જો ખરું હોય, તો આ અનાહત નાદ કે જેના શ્રવણમાં સાચી—યોગના અભાવથી વિઘ્ન પડે છે તે યોગ નથી પણ યોગાભાસ છે, એમ કોઈ યોગાભ્યાસી કહી શકશે. યોગના ચેટક ચમત્કારો પર કાબૂ મેળે છે એટલે એમને ભાસ થતાં તે જગતમાં નવો પંથ કાઢવાનાં સ્વપ્નાં અનુભવે છે ! પોતાનું જ્ઞાન જગતને આપીને જગતનું કલ્યાણ કરવાની ઉત્કંઠા, અને એ ઉત્કંઠા પોતાના પ્રશંસકોને તથા ભક્તોને લખી જણાવવાની વૃત્તિ, એ વધુ પ્રશંસા મેળવવાની અભિલાષા જ દર્શાવી આપે છે. સાચા જ્ઞાનીને કે યોગીને એવી વાતો કરવાની કદાપિ રુચિ જ થતી નથી. નાની વયમાં શ્રીમદ્‌ને પોતામાં જે શક્તિઓનું ભાન થવા લાગ્યું હતું, તે શક્તિઓનું અભિમાન થવાથી જ તેમણે નવો ધર્મ-પંથ કાઢવાની, તીર્થંકર કોટિએ પોતે પહોંચેલા હોવાનું જાહેર કરે-વાની, એક ભવ પછી મોક્ષપ્રાપ્તિ પોતાને થશે એવું પોતાની મેળે પોતાને માટે ભવિષ્યકથન કરવાની વૃત્તિ દર્શાવી હતી અને કેટલાં એવાં ઉદાત્ત સ્વપ્નો સેવવામાં વર્ષો વીતાવ્યાં હતાં. આત્મકલ્યાણ કરવા માટે તેમને લાગતી આવશ્યકતા જણાઈ હોય, તે કરતાં ધર્મ-પંથ ચલાવવા કે જગતને પોતાનું જ્ઞાન સમજાવવા તેમને લાગતી વધારે આવશ્યકતા લાગતી હતી એમ તેમના પત્રોના સમુચ્ચય ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પરન્તુ ત્યાગ થઇ શકતો નહોતો; લક્ષ્મી-ની અભિલાષા, સ્ત્રી પ્રત્યેનો રાગ, કુટુંબકબીલાની અંદર સંસારમાં રહેવાની અને ધંધો કરવાની ફરજ, એ બધું આડે આવતું હતું. એટલે તેમણે ત્યાગ વિના પણ પોતાના અભિલાષો પૂરા કરવા માટે

કવિતા, પુસ્તક, પત્ર, ઇત્યાદિ લખીને મન મનાવ્યું હતું. જીવનના અંત સુધી તે ત્યાગ કરી શક્યા નહિ. ઉત્તર સ્થિતિમાં તેમને એ બાબતનો અસંતોષ રહ્યો હતો તથા તે માટે પોતાનો દોષ સૂઝ્યો હતો; અને તેમના જીવનની જો કોઇ પણ ધન્ય ઘડી હોય તો તે એ ઉત્તર જીવનનીજ હતી, એમ તે સમયના લેખો ઉપરથી કહી શકાય.

શ્રીમદ્‌ના મધ્ય જીવનમાંનાં સ્વપ્નો, અભિલાષો અને પંથ ચલાવવા કે જ્ઞાની અને સદ્‌ગુરુ તરીકે ઓળખાવાની ઉન્મત્ત દશા છતાં ઉત્તર અવસ્થામાં તે આધ્યાત્મિક ચિંતન તરફ સારી પેઠે વળ્યા હતા. એ ચિંતનની પ્રયોગ દશામાં તેમણે મધ્ય જીવન ગાળ્યું હતું તેથી અપક્વ વિચારો ઉતાવળે દર્શાવતા હતા અને એ વિચારોને તે વખતે ઝીલનારાઓને પક્વાક્પક્વતાની ખબર નહોતી, એટલે જે કાંઇ તેઓ કહે તે બધું સત્ય જ્ઞાન જ છે એમ કેટલાક સમજતા. આજે પણ તેમ માનનારાઓ છે! આધ્યાત્મિક ચિંતન તરફ ઢળેલી વૃત્તિ અને ચિત્તની એકાગ્રતાથી તે પોતાની શક્તિની અદ્‌ભુતતાનો પરિચય ઇતર જનોને કરાવી શક્યા હતા. દુકાન ઉપર બેસીને વેપાર કરે અને વરાક ગયું કે તુરત કોઇ ધર્મગ્રંથ કે સૂત્રના વાચનમાં ડૂબી જાય, કે પોતાના ચિંતનને નોંધપોથીમાં ટપકાવી લે, એવી ચિત્તની એકાગ્રતા થોડાજ મનુષ્યોમાં હોય છે; એટલે તેમની એ શક્તિથી ગાંધીજી જેવા પુરુષ પણ આકર્ષાયા હોય એ સ્વાભાવિક છે. આધ્યાત્મિક ચિંતન અને વિશાળ અભ્યાસથી ખીલેલા બુદ્ધિયોગે કરીને શ્રીમદ્‌ પોતા પર પત્ર લખનારાઓને પોતાના વિચારોવડે આકર્ષી કે સંતોષી શક્યા હોય તેમાં પણ નવાઇ નથી. એવા જે વિચારો કે લેખો ઉત્તમ અને સત્ત્વશીલ હોય તેનું વાચન કે મનન કરવાને હું પણ તૈયાર હોઉં. પરન્તુ સુવિચારોનું વાચન–મનન એક વાત છે અને એ વિચારોના દર્શકના બધા લેખોને પરમજ્ઞાનીના વિચારો માની તેની પાછળ અંધભક્તિથી દોરાવું એ જુદીજ વાત છે; આધ્યાત્મિક વિચારોના વાચનથી ચિત્તને પોષવું એ એક વાત છે અને મહાવીરના સૂત્રબદ્ધ વિચારોને ઉવેખનારા ગ્રન્થોનો ઘુંટડો આંખો

મીંચીને ગળી જવો એ જૂદી જ વાત છે; એક ચિંતકના સારા વિચારો ગ્રહી તેમાંથી બોધ લેવો એ એક વાત છે અને એ ચિંતકની મૂર્તિ બનાવીને તેની પૂજા કરવાથી આત્મકલ્યાણ થશે એવાં સ્વપ્નોમાં આથડવું એ કેવળ જૂદીજ વાત છે. એક વ્યક્તિના સદ્વિચારને ગ્રહણ કરવાને બદલે એ વ્યક્તિની પૂજામાંજ અટવાઈ જવું એ કેટલું અનિષ્ટ છે તે તો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના પ્રશંસક ગાંધીજી જેવાને પૂછવાથી પણ માલૂમ પડી આવશે.

જીવસ્થાનક વિષેની ચર્ચા, સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા, કેવળજ્ઞાન અને એક ભવ પછી મોક્ષે જવાની યોગ્યતા વિષેની ચર્ચા, ચૌભંગીના વિષયમાં સૂત્ર સાથેનો શ્રીમદ્‌નો મતભેદ, જ્ઞાની અને સદ્‌ગુરૂ વિષેની ચર્ચા, ઇત્યાદિ વિષે વિસ્તારથી આ પુસ્તકમાં જણાવેલું છે. શ્રીમદ્ આ બધી ચર્ચાઓમાં ભાગ લેતાં એમ મનાવી રહ્યા છે કે જાણે પોતે છદ્મસ્થાવસ્થા ધરાવતા નથી, પરંતુ તીર્થંકર જ્ઞાનકથન કરી શકે છે તે કોટિ પોતાને પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી છે! આ પ્રકારની અસ્મિતા કોઈ સ્થળે તીર્થંકરોએ સંસારમાં રહીને પણ બતાવી જાણી નથી, પરન્તુ શ્રીમદ્ તે બતાવે છે. ઋજુતાના, સરલતાના, નમ્રતાના અભાવનું તે દર્શન કરાવે છે. ઘણાં પત્રોમાંની તેમની વાણીમાં નમ્રતા દેખાય છે પણ એ વાણી પાછળના વિચારધ્વનિમાં નરી અસ્મિતાનું જ દર્શન થશે. આ અસ્મિતા ઉત્તર વયમાં પણ ન્યૂનાધિક અંશે રહી છે. એ ગમે તેમ હોય, પરંતુ તેમની એ અવસ્થા છદ્મસ્થ હતી, વિશેષ ને વિશેષ માન પ્રાપ્ત કરવામાં તેમને પોતાના જીવનના વિજયનું દર્શન થતું હતું અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે કરીને મધ્ય વયમાં તેમણે તે પાછળ જ કર્યા કર્યો હતો તે વિષે સંશય રહેતો નથી. અત્ર શાસ્ત્રકારનું એક વચન યાદ આવે છે.

पूयणट्टा जसोकामी माण सम्माण कामए ।
बहु पसवइ पावं माया सल्लं च कुव्वइ* ॥

---

* પૂજાનો અર્થી, યશનો અભિલાષી, માન-સંમાન મેળવવાની કામનાવાળો મનુષ્ય પાપને ઉત્પન્ન કરે છે અને માયા શલ્યને સેવે છે. (દશવૈકાલિક, અ૦ ૫, ઉ૦ ૨, ગા૦ ૩૫)

શ્વેતાંબર દિગંબર શાસ્ત્રોનું વાચન તેમણે સારી પેઠે કરેલું હતું અને પોતાના અભિપ્રાયો બાંધવામાં તેમણે એ વાંચનનો ઉપયોગ કર્યો હતો તથા બીજાઓને ઉપદેશ આપ્યો હતો. ઘણી વાર જોવામાં આવ્યું છે કે બીજાઓ પ્રતિના પોતાના ઉપદેશો છતાં એ ઉપદેશો પ્રમાણે પોતે વર્ત્યા નથી. પોતાના કથન કે ઉપદેશ પ્રમાણે પોતે જ ન ચાલે તે વ્યક્તિ જો સુજ્ઞ હોય તો પોતાની નિર્બળતા ઋજુતાથી સ્વીકારી લે છે, પરન્તુ ઘણે સ્થળે એથી વિપરીત જ પ્રયોગો શ્રીમદે પોતાની વાણી દ્વારા કર્યા છે, એટલે પ્રમાદ કે નિર્બળતાનો સ્વીકાર કરવાને બદલે વાણીની જાળ પાછળ પોતાની ઉણપોને છુપાવવા યત્ન કર્યો છે. આવા યત્નો મધ્ય વયમાં વિશેષ છે અને ઉત્તર વયમાં ઓછા છે, અને આ નિરીક્ષણમાંથી તે માલૂમ પડી આવશે. આ બધું શ્રીમદ્‌ની છદ્મસ્થ અવસ્થા ઉપર અજવાળું પાડે છે, છતાં તેમણે પોતાને સંપૂર્ણ જ્ઞાનીમાં ખપાવવાના જે યત્નો કર્યા છે તેથી તેમના વિવેકરહિત ભક્તો દોરવાઈ ગયા છે. જેઓ તે સમયે તેમના સતત પરિચયમાં નહોતા, પરન્તુ પાછળથી ગતાનુગતિક ન્યાયે કે તેમના વિચારોના વાચનથી તેમના પૂજક પ્રશંસક બન્યા છે તેઓ પણ મોટે ભાગે તેમના પક્વ વિચારોને બદલે અપક્વ વિચારોને જ પકડી રહ્યા છે અને મનફાવતું જીવન ગુજારી રહ્યા છે. "ઢુંઢિયાપણું કે તપ્પાપણું કર્યા કરો તેથી સમકીત થવાનું નથી" એમ શ્રીમદે કહ્યું છે. આગળ કહ્યું છે કે "ખરેખરું સાચું સ્વરૂપ સમજાય, માંહિથી દશા ફરે તો સમકીત થાય." આમાંથી પહેલા વાક્યને પકડી લઈને શ્રીમદ્‌ના ભક્તોએ ઢુંઢિયાપણું અને તપ્પાપણું છોડયું ખરૂં, પરંતુ "માંહિથી દશા ફરી" કે નહિ તે કોઈ જોતું નથી! જો માહિથી દશા ફરી હોત તો કોઇ પણ આદર્શ ત્યાગી એ સમુદાયે જૈનોને આપ્યો હોત. આ ઉપરથી સમજાશે કે શ્રીમદ્‌નાં વાક્યોને અવિવેકપૂર્વક અનુસરવામાં આવ્યાં છે અને શ્રીમદ્‌ના શબ્દોની તથા પ્રતિમાની પૂજા માટેનો એક નવો સંપ્રદાય ઉભો કરવામાં

માત્ર આવ્યો છે. જીવનના ઘડતરના સમયના શ્રીમદ્‌ના વિચારોમાં જે ખામીઓ છે તે ખામીઓના સુધારેલા વધારેલા તરજૂમા આજે તેમના સંપ્રદાયનાં આચરણોમાં જોવામાં આવે છે.

"શ્રીમદ્-રાજચંદ્ર-વિચાર-નિરીક્ષણ" ના વાચકો પ્રતિ આટલું પ્રસ્તાવના રૂપે કહેવાનો આશય એ છે કે શ્રીમદ્‌ના અપક્વ વિચારો પ્રતિ જનતાની આંખ ઉઘડે, એ વિચારોથી વિમાર્ગે દોરવાઈ જવાની–કેવળ શબ્દપૂજાની પ્રવૃત્તિમાંની ભૂલ સમજાય, અને શ્રીમદ્‌ના ઉત્સૂત્ર વિચારો તથા શાસ્ત્રસંમત વિચારો કયા કયા છે તેની લોકોને સમઝ પડે. પ્રબળ બુદ્ધિયોગને કારણે એક વ્યક્તિ માનવસમાજમાં અસાધારણ દેખાઈ આવે, પરન્તુ તે વ્યક્તિના હરકોઇ વિચારોની કે તેના વ્યક્તિત્વની પૂજાથી સ્વકલ્યાણ સધાય છે એ ભ્રમમાંથી જેઓ નિવૃત્ત થયા હશે તેઓને આ પુસ્તકનું રહસ્ય અને ઉપયોગિતા સમજાશે એવો મને વિશ્વાસ છે. વિતંડા માટે આ પુસ્તક લખ્યું નથી, પક્ષપાત ચિત્તમાં રાખ્યો નથી, સ્વસંપ્રદાયનો ઘમંડ નથી કે ઇતર સંપ્રદાય પર રોષ નથી; જૈનો આજેજ અનેક ગચ્છ–વાડામાં વહેંચાઈ ગયા છે અને તેમાં એક વાડો વધવાથી કે ઘટવાથી બહુ લાભ-હાનિ થઈ જવાનાં નથી; પરન્તુ જ્ઞાની અને છદ્મસ્થનાં કથનો વચ્ચેનું અંતર જૈનો સમજતા થાય તો બસ છે.

ચાતુર્માસ; સં. ૧૯૯૦
પરાંતીજ (ગુજરાત)

લેખક.

અનુક્રમણિકા

क्व वचः राजचन्द्रस्य जिनेश्वरस्य च क्व तत् ।
आमनन्ति तयोरैक्यं न्यायनेत्रनिरादराः ॥ १ ॥

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની વાણી ક્યાં, ને વીતરાગોના ઈશ્વર શ્રી તીર્થંકરની વાણી ક્યાં ? બન્નેની વાણીમાં મહદ્ અંતર છે, તથાપિ ન્યાયરૂપી નેત્રથી જોવામાં અવિવેકી મનુષ્યો બન્નેની વાણીને સરખી માને છે. (૧)

लेखनं राजचंद्रस्य सत्यन्यायनिरर्गलम् ।
दृष्ट्वा निरीक्षणं कर्तुं किंचिल्लिखितुमिष्यते ॥ २ ॥

સત્ય ને ન્યાયના અંકુશથી રહિત શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લેખો જોઈને તેનું નિરીક્ષણ કરવાની વૃત્તિ થતાં આ પ્રયત્ન કર્યો છે. (૨)

न च मोहोऽस्ति शास्त्रेषु न द्वेषो राजलेखने ।
युक्तियुक्तं वचः कस्य दर्शयामि सुवाचकान् ॥ ३ ॥

જિનાગમ વિષે મને મોહ—અંધશ્રદ્ધા નથી, તેમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લેખન વિષે થોડો પણ અણગમો કે દ્વેષ નથી; છતાં કોનું વચન યુક્તિથી યુક્ત છે તે માત્ર સુજ્ઞ વાચકોને દર્શાવું છું. (૩)

वाचकेन तु कर्त्तव्या सुदृष्टिर्बुद्धियोजिता ।
अस्मिन् लघुतरे ग्रंथे त्यक्त्वा पक्षहलाहलम् ॥ ४ ॥

આથી વાચકોને ભલામણ છે કે પક્ષરૂપી વિષને છોડીને ન્યાયશીલ બુદ્ધિથી યુક્ત એવી દૃષ્ટિ આ નાના પુસ્તકને વિષે કરવી. (૪)

श्री जिनेंद्राय नमः

શ્રીમદ્-રાજચંદ્ર-વિચાર-નિરીક્ષણ

પ્રકરણ ૧ લું

"શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" પુસ્તક વાંચવા ને વિચારવાથી અંતરમાં એમ લાગે છે કે શ્રીમદે ઘણું વિચાર્યું, અનુભવ્યું ને ઉપદેશ્યું છે. વિશેષમાં એ સારું સારું જણાય છે કે તેમનામાં બુદ્ધિમત્તા—વિચારશાલિતા બહુ હશે. તેમણે ૧૬મા વર્ષ પહેલાંથી લખવું શરૂ કર્યું હતું, તે છેક જીવનના અન્તિમ કાળ સુધી લખ્યું છે એમ પુસ્તકના વાચનથી દેખાય છે. લખ્યા વિનાનો વખત સ્વલ્પ જ ગયો હોય એમ જણાય છે. તેમણે જે લખ્યું છે, તે ઘણુંજ વિચારણીય ને મનનીય છે, તેમાં શક નથી. આમ છતાં તેમણે કેટલીક જગ્યાએ શાસ્ત્રને અસંમત લખ્યું હોય ને વ્યવહારમાં ખટકતું લખ્યું હોય એમ આપણને જણાયા વિના રહેતું નથી. કેટલીક વાર લોકોનું માનવું એવું થાય છે કે કોઈ પણ બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય લખી જાય તેમાં તેની ભૂલ શોધવી ઠીક નથી. સર્વજ્ઞ વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સારામાં સારું, પૂર્ણ ને દોષરહિત બોલી શકે છે તેમ તો નથી જ; તો પછી ભૂલ હોય તેને ભૂલ જાણી શા માટે જતું કરવું ન જોઈએ? આ વસ્તુ સત્ય છે, પણ

શાસ્ત્રરૂપ દીપક પાસે વસ્તુ લાવ્યા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ યથારૂપે સમજાતી નથી. જેમ કોઈ ચોકસી સોના ચાંદીને પરીક્ષા કરવાના સાધનથી તપાસે છે, તેમ શ્રીમદે જે લખ્યું છે તે નિર્ગ્રન્થપ્રવચનની કસોટીથી તપાસીએ તો આપણને સાફ સાફ તેમનાં વચનોની વસ્તુ-સંકલના સમજાશે. આશય એ છે કે તેમણે જે લખ્યું છે, તે આપણી મર્યાદિત બુદ્ધિ સાથે નહિ, પણ શાસ્ત્રપ્રમાણ સાથે વિચારીએ ને તેનું નિરીક્ષણ પણ શાસ્ત્રથીજ કરીએ.

વર્ષ ૧૬ મા પહેલાંથી ૧૭ મા સુધી પુષ્પમાળાનાં પુષ્પ તરીકે ૧૦૮ વચનો તેમણે લખ્યાં છે, તે અવશ્ય સમજવા યોગ્ય છે ને અમલમાં મૂકવા યોગ્ય છે. સારામાં સારો અભ્યાસી જે વિચારીને બતાવી ન શકે તે તેમણે એટલી નાની વયમાં લખી બતાવ્યું છે. ૧૬ મા વર્ષ પહેલાંની કવિતાઓમાં (અંક ૨) "કાળ કોઈને નહિ મૂકે," તથા (અંક ૩) "સાલખી સુખદ હોય" એ છંદો વગેરેમાં ઘણું રસિક લખ્યું છે. તે વાંચતાં હૃદયને આનંદ ને બોધનો અનુભવ થાય છે. અંક ૪ માં લખ્યું છે, તે દશવૈકાલિકના ચતુર્થ અધ્યયનનાં ગદ્યપદ્યનો અનુવાદ છે. ઉપરાંત છૂટક જુદાં જુદાં અધ્યયનોનો આશય પણ તેમાં છે. કહેવું જોઈએ કે, જે જે અનુવાદ છે, તે સારી ને વ્યવસ્થિત ભાષામાં મુનિઓને અંગે છે. એમ તેમણે ૧૫ અંક સુધી જુદું જુદું પણ સારૂં લખ્યું છે.

ત્યારપછી ૧૬મા વર્ષમાં તેમણે "ભાવના બોધ" લખ્યો છે. તેમાં વિવેચનો સાથે દૃષ્ટાંતો તથા કવિતાઓ આપ્યાં છે. એક એક ભાવના વિષે ઘણો સારો બોધ તેમણે આપ્યો છે. પંચવિંશમાં અંતર્દર્શનમાં તેમણે વિચાર્યું કે "અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા" ને કહે છે કે નિવૃત્તિને પકડ ને પ્રવૃત્તિને છોડ. આવી રીતે બાર ભાવના તેઓ પૂર્ણ કરે છે.

પછી સત્તરમા વર્ષમાં તેઓ આવે છે. ત્યાં "મોક્ષમાળા"નું પુસ્તક તેઓ લખે છે. પ્રથમ તે વાંચનારને ભલામણ લખે છે કે તમો મારા કથનને બરાબર વિચારપૂર્વક સમજશો તો તમને તેમાંથી બહુ સમજવાનું ને જાણવાનું મળશે; આત્મશાન્તિ ને સદ્‌ગુણ, વિવેક, નીતિ વિગેરે મેળવી શકશો. આમ પહેલા પાઠમાં કહ્યા પછી ૧૦૮ શિક્ષા પાઠ સુધી પોતાના અભ્યાસાનુસાર-વિચારાનુસાર ને અનુભવ પ્રમાણે વીતરાગ પ્રવચનને સારી પદ્ધતિમાં તેઓ વાંચનાર પ્રતિ પ્રબોધે છે ને સંભળાવે છે. વાચક એક પછી એક ક્રમવાર શિક્ષા-પાઠને ધ્યાનપૂર્વક વાંચે તો અવશ્ય જૈનદર્શનનાં તત્ત્વોને પામી શકે.

અત્યાર સુધી શ્રીમદ્ પ્રતિમાની તરફદારીમાં કાંઈ પણ લખતા હોય તેમ જણાતું નથી. તેથી સમજી શકાય છે કે તેમને સાધુમાર્ગી સંપ્રદાયગત વ્યક્તિઓનો પરિચય રહ્યો હોવો જોઈએ. તેઓ આગળ એક જગ્યા પર લખે છે કે તેઓ જન્મથી ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતા, પણ પછી આગળ સંયોગવશાત્ પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુઓ સાથે પરિચય થવાથી જૈન ધર્મમાં તેઓ આવ્યા. આ વખતે પ્રતિમાના શ્રદ્ધાળુ સાથે પરિચય થયો હોત તો તેઓ ત્યારથી પ્રતિમાની તરફદારીમાં ખુશીથી લખત, પણ "ભાવના બોધ" ને "મોક્ષમાળા" લખતાં સુધીમાં જે લખ્યું છે, તે ઉપરથી સમજાય છે કે તેમને સાધુમાર્ગીનો પૂરો પરિચય હતો. એક પંક્તિમાં લખ્યું છે કે:

"પુષ્પપાંખડી જ્યાં દુભાય, જિનવરની ત્યાં નહિ આજ્ઞાય,"
"સર્વ જીવનું ઇચ્છો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય;"

તેમના વિચારો બદલાય છે. ગમે તેમ આપણે ધારીએ, પણ અત્યાર-સુધી તેઓ પોતાના વિચારો જે બતાવી શક્યા છે, તેમાં તદ્દન સ્વ-તંત્રતા જણાતી નથી, પણ પરાશ્રિતતા હોય એમ જણાય છે. એટલે કે અત્યારસુધી લખવામાં બીજા કોઈની મદદ હોવી જોઈએ, ને પોતાની લેખનશૈલી, વિચાર, અભ્યાસ સાથે કોઈ સારી અભ્યાસી સાધુમાર્ગી વ્યક્તિના વિચારો હોવા જોઈએ, કારણકે એકસરખા વિચારો એક બીજાના વિચાર-અભિપ્રાય સાથે સરખાઈ રહ્યા છે. પ્રતિમા સંબંધી થોડા પણ વિચાર કોઈ રીતે તેમણે દર્શાવ્યા નથી. આગળ જતાં બીજાજ વર્ષમાં તેઓ પોતાના વિચારનો એકદમ પલટો કરે છે.

મનુષ્યજીવન એવુંજ છે કે હમેશાં વિચારો એક રૂપે રહી શકતા નથી. શ્રીમદ્‌ના વિચારો હવે તેઓના સંયોગ, સ્થાન ને વય બદલવાની સાથે બદલાય છે. વિદ્યાર્થી જેમ મધ્યશાળામાંથી નીકળી વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ કરે છે, ને કાંઈ જુદુંજ જુએ છે, તેમ શ્રીમદ્ યુવાવયમાં આવતાં અને જૈન દર્શન વિષે અભ્યાસ વધતાં કાંઈ જુદું જ જુએ છે, એટલે હવે સ્વતંત્ર વિચારમાં તેઓ પ્રવેશ કરે છે, ને પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો બતાવે છે.

વર્ષ ૧૮ તથા ૧૯ મું

કોઈ પણ વાચક સમજી શકે તેમ શ્રીમદ્‌ના આ લખેલ ભાગને વર્ષમાં ને નાના નાના ભાગો ને અંકોમાં વહેંચી દીધેલ છે, જો કે આગળ પ્રકાશકને સારું ન સમજવાથી કે બરાબર ક્રમ ન થવાથી ગુંચવણ થયેલી જણાય છે. ૧૬ મા વર્ષ પહેલાં ને ૧૫ મા અંક સુધી પ્રકાશકે જણાવ્યું છે. ૧૬ મા વર્ષમાં ને ૧૬ મા અંકમાં " ભાવના બોધ " છે. ૧૭ મા વર્ષમાં અવધાનમાં કરેલી કવિતાઓ ૧૭ મા અંકમાં, ને ૧૮ મા અંકમાં " મોક્ષમાળા " છે. હવે ૧૯ મો અંક શરૂ થાય છે.

સંસ્કારનું બળ—[૧૯ મો અંક]

તેઓ લખે છે કે—

" લઘુ વયથી અદ્ભુત થયો, તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ;

*   *   *   *

" એ સંસ્કાર થવા ઘટે, અતિ અભ્યાસે કાંય." (અંગત)

પોતાના સંબંધે તેમણે આ અંગત વિચારો જણાવ્યા છે. વાત નક્કી સત્ય છે કે આટલી વયે તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિચારો આવવા તે પૂર્વ સંસ્કારના બળ સિવાય કેમ બની શકે? કોઈ પણ વિચારક મનુષ્ય અવશ્ય કબૂલ કરશે કે આ સંસ્કારી પુરુષ છે.

કાજળની કોટડી—[૨૧ મો અંક]

તેમણે જણાવ્યું છે કે,

"કુટુંબરૂપી કાજળની કોટડીના વાસથી સંસાર વધે છે.......... એકાંતથી જેટલો સંસાર ક્ષય થવાનો છે, તેનો સોમો હિસ્સો પણ તે કાજળ ઘરમાં રહેવાથી થવાનો નથી."

આ વર્ષથી લખવાની અને વિચારની શૈલી બદલાય છે. પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિનો આવિર્ભાવ થાય છે, તે સચોટપણે તેઓ લખે છે. હવેથી તેઓની ગણ્યા વિચારકમાં ને સ્વતંત્રપણે ઉત્તર આપવામાં આવે છે. સ્વતંત્રપણે કે નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાંથી ઉત્તર આપતા હોય, પણ જે સીધું ને સારું હોય, તે સાથે આપણો સ્વરૂપ પણ વિરોધ ન હોય.

જૈન સમાજ વિષે—[૨૪ મો અંક]

શ્રીમદ્ ગ્રન્થ લખતા હોય તેમ એક મોટો લેખ લખી રહ્યા જણાય છે, અથવા કોઈની ઉપર મોટો પત્ર લખતા હોય એમ લાગે છે. જૈન માર્ગ વિષે નિરીક્ષણ કરતા હોય તેમ નિરીક્ષક તરીકે લખે છેઃ

" અત્યારે વીતરાગ દેવને નામે જૈન દર્શનમાં એટલા બધા મત ચાલે છે કે તે મત તે મતરૂપ છે પણ સત્રૂપ, જ્યાંસુધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી, કહી શકાય નહિ."

" એટલા બધા મતો સંબંધી સમાધાન થઈ નિઃશંકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગ પ્રવર્તે એમ થાય તો મહા કલ્યાણ."

આગળ લખે છે કે—

"દુષમ કાળના પ્રતાપે જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઈ શક્યા છે, તેમને ધર્મતત્ત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી. જેને કંઈ સરલતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઈ ગતાગમ જણાતી નથી."

"કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહ્યો છે કે આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાંજ આપણે પ્રવર્તવું જોઈએ; અને તે મત સત્ય હોવો જોઈએ: તેમજ આપણા ગુરૂનાં વચન પરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ:–પછી તે ગુરૂ ગમે તો શાસ્ત્રનાં નામ પણ જાણતા ન હોય, પણ તેજ મહાજ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્તવું જોઈએ."..................

આ આખો લેખ વાંચતાં જણાશે કે જે શ્રીમદ્ "મોક્ષમાળા" લખતા હતા તે અત્યારે વસ્તુતઃ નથી. તેમાં ગુરૂતત્ત્વ ઉપર તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ભાર આપી તેમણે લખ્યું છે. આજે ગુરૂ પર, ધર્મ પર, તેઓ કાંઈ વિચિત્ર લખે છે. આજે પોતે તદ્દન સ્વતંત્ર વિચારક છે ને પોતે ઉપદેશક થતા હોય એમ લાગે છે. ખરી રીતે વિચારીએ તો જૈનદર્શન વિષે તેમણે જે લખ્યું છે તે કંઈ ખોટું નથી. પણ અંદર જે કટાક્ષ છે, તે થોડે થોડે ધીમે ધીમે હવે બહાર આવે છે. આગળ લખે છે કે—

"ત્યાગી સિવાયના, પરાણે ગુરૂઓ થઈ પડેલા, મહાવીરદેવના માર્ગરક્ષક તરીકે ગણાવતા યતિયોની તો માર્ગ પ્રવર્ત્તાવવાની શૈલી માટે કંઈ બોલવું રહેવું નથી, કારણ ગૃહસ્થને અણુવ્રત પણ હોય છે, પણ આ તો તીર્થંકર દેવની પેઠે કલ્પાતીત પુરૂષ થઈ બેઠા છે."

તેઓ આ લીટીઓ લખે છે તે તદ્દન ખરી છે. સમાજમાં એવી સ્થિતિ આજે યતિવર્ગ ભોગવી રહ્યો છે, છતાં મહાવીરના માર્ગદર્શક કે રક્ષક તરીકે પોતાને ઓળખાવતા હતો. તેઓએ આ અનુભવ પોતાની હયાતીમાં મહાવીર પ્રભુના અનુયાયીઓમાં શ્રી મહાવીરના ગયા પછી ઘણાં વર્ષે જોયો. પણ એજ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌ને ગયાને થોડાં

વર્ષો ગયાં છે, તેટલામાં તેમના પોતાના અનુયાયીઓમાં પરિવર્તન થઈ રહ્યું જણાય છે. તેમનાજ કેટલાક અનુયાયીઓ આશ્રમો બાંધી બેઠા છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે એક વ્રત પણ નહિ ધારણ કર્યા છતાં યતિવર્ગ રક્ષક તરીકેનો દાવો લાવે છે, તેમ આજે આશ્રમમાં રહેનારાઓ એક પણ વ્રત નહિ ધારણ કર્યા છતાં શ્રીમદ્‌ના માર્ગદર્શક તરીકેનો, એટલું જ નહિ પણ પ્રભુ મહાવીરના સાચા માર્ગે ચાલનાર ને ચલાવનાર તરીકેનો દાવો કરે છે અને પોતાને તે રૂપે લોકો આગળ ઓળખાવે છે. બીજાને તેઓ મિથ્યાત્વી કહે છે, ને સમજે-સમજાવે છે કે સાચા સમ્યક્ત્વી હોય તો તેઓ જ આજે આ કાલિકાલમાં છે. આ સ્થિતિ શ્રીમદ્ જો જાણતા હોત તો તે વિષે તેઓ શું લખત ? તેઓના અનુયાયીઓ પોતાને એક પણ વ્રત હોવાની સાફ સાફ ના કહી દે છે, કારણકે તેઓની રીતભાત તદ્દન અત્યાગીપણાની દેખાય છે. તોપણ તેઓ કહે છે કે મોક્ષમાં જવાની માર્ગદર્શિકા કુંચીઓ જેવી અમે શ્રીમદ્‌ના ઉપદેશથી જાણીએ છીએ તેવી આજે કોઈ જૈન માર્ગમાં મહાવ્રતધારીઓ પણ જાણતા નથી ! એટલે તેઓના સર્વ અનુયાયીઓ (શ્રીમદ્‌ના વખતમાં શ્રીમદ્ માત્ર એટલા હશે) આજે પરાણે ગુરૂ હોવાનો દાવો યતિઓની પેઠે જ કરી રહ્યા છે.

શ્રીમદ્ લખે છે કે "વિદ્વાનો બોધ જે લોકો લેઈ રહ્યા છે તેઓને ધર્મતત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા જણાતી નથી." આ આશયથી સમજાય છે કે કેળવણી લીધેલો વર્ગ તેમના શિષ્યવર્ગમાં આવી શક્યો જણાતો નથી. તેઓએ ધર્મતત્ત્વ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો હશે, પણ કેળવાયલા ઉપર તે છાપ પાડી શક્યા નહિ હોય, તેમજ કેળવણી વગરના લોકો પણ પોતાનો ધર્મ મૂકી તેઓનો પંથ સ્વીકારી શક્યા નહિ હોય, અથવા જેઓ પોતાના ધર્મને વળગી રહ્યા હશે, ને બાપદાદાના ધર્મને આગળ કરતા હશે, તેઓની ઉપર પણ તેઓ છાપ પાડી શક્યા નહિ હોય. આથી તે બન્ને વિષેનો પોતાનો કંટાળો તેઓ બહાર કહાડે છે.

ગરીબાઈ હોવાથી દીક્ષિત થયા તેનો કે સમજણ ન પડી ને થયા તેનો ? કે સારી સમજણ હતી છતાં ન થયા તેનો ? કે મૂડીદાર કોઈ મૂડી છોડી ન થયા તેનો ? આ બધી સ્થિતિમાં આપણે દોષ કોનો માનવો ? કે પછી દુષમ કાલનો ? જ્યારે સારો સમય હતો, ત્યારે ઘણા સુખી ને સુજ્ઞ મનુષ્યો ત્યાગી થતા હતા. આજે સમય બદલાયો છે. સુખી છે તેને ત્યાગ ગમતો નથી, સુજ્ઞ છે તેને પરલોકનો વિશ્વાસ નથી. એટલુંજ નહિ પણ સુજ્ઞ મનુષ્યોને વિષયો છોડવા ગમતા નથી. શ્રીમદે સમાજની વસ્તુસ્થિતિની જે ટીકા કરી છે તે પોતાના અસ્થિર સ્વભાવનું પરિણામ છે. કારણ એ છે કે તે વસ્તુ પોતાના અને સૌ કોઈના દાખલા ઉપરથી સમજી શકાય તેવી છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય ગરીબ હોય છે ત્યાંસુધી આસ્તિક ને વિનયી હોય છે, પણ જ્યારે ધનાઢ્ય કે સમર્થ થાય છે ત્યારે તે સહજ ઉદ્ધત ને ગર્વિષ્ઠ બને છે; એટલું જ નહિ પણ ઉલટો નાસ્તિક થાય છે.

જૈનદર્શનમાં આજે સારામાં સારા અભ્યાસીઓ છે ને મૂડીદાર વ્યક્તિઓ પણ છે; છતાં થોડો પણ ત્યાગભાવ વર્તનમાં ન મૂકે, તો તે શરમનો વિષય છે કે ગરીબાઈમાંથી દીક્ષિત વર્ગ ઉભો થાય છે તે શરમનો વિષય છે ? ગમે તેમ માનો, પણ મોટી મોટી વાતો જ કરવા કરતાં જેઓ લેશ પણ અમલમાં મૂકે છે તેઓને માટે તે સારૂં છે.

પ્રતિમા વિષે

હવે શ્રીમદ્ લખે છે કે—

"એ સઘળા મતોમાં કેટલાકને તો સહજ વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદઃ એકનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે; બીજા કેવળ તેને ઉત્થાપે છે. આ મોટા વિવાદ આ કાળમાં ન પડયા હોત તો ધર્મ પામવાનું લોકોને બહુ સુલભ થાત."

"બીજા સાગમાં પ્રથમ હું પણ ગણાયો હતો. મારી નિર્દ્રાત્મા વીતરાગ દેવની આજ્ઞાના આરાધક રહી છે, એમ સત્યતાની ખાતર કહી દર્શાવું

છું કે પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે; એટલે કે જિનપ્રતિમા અને તેનું પૂજન શાસ્ત્રોક્ત, પ્રમાણોક્ત અને અનુભવોક્ત-અનુભવમાં લેવા યોગ્ય-છે. મને તે પદાર્થોનો જે રૂપે બોધ થયો, અથવા તે સંબંધી મને જે અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઈ."

હવે એટલું કહેવું આ સ્થળે બસ છે કે શ્રીમદ્ પોતે કહે છે કે એક વખત બીજા ભાગમાં-પ્રતિમા નહિ માનનાર પક્ષમાં હતો, પણ હવે નથી. હવે પોતાને પ્રતિમા તરફની જે શંકાઓ હતી તે રહી નથી, ને પ્રતિમા છે તે પક્ષ સાચો છે. આટલેથી શ્રીમદ્ નથી અટકતા; પણ આગળ તેમને વિષે કોઈ પણ શંકા ન લાવે તે માટે ને પોતાના વિષયને પૂરવાર કરવા માટે ચાર કલમો તેઓ લખે છે ને વળી અ-આ, એમ છેક અં-અઃ સુધી કલમો ઘડી કહાડે છે. ત્યારપછી તેઓ લખે છેઃ—

"ટૂંકામાં પાંચ પ્રકારના પ્રમાણથી તે વાત હું સિદ્ધ કરૂં છું. ૧ આગમ પ્રમાણ, ૨ ઇતિહાસ પ્રમાણ, ૩ પરંપરા પ્રમાણ, ૪ અનુભવ પ્રમાણ, ૫ પ્રમાણ પ્રમાણ.

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રમાણ લખી, આગમ પ્રમાણની વ્યાખ્યા કરવા જતાં આગમની વ્યાખ્યા તેઓ કરે છે કે—

"આગમ કોને કહેવાય, એની પ્રથમ વ્યાખ્યા થવાની જરૂર છે....... કેટલાંક પ્રમાણો-આગમનાં-સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવ ઈત્યાદિની આવશ્યકતા છે. કુતર્કથી જો તમે કહેતા હો તો, આખા જૈન દર્શનનું પણ ખંડન કરી દર્શાવું, પણ તેમાં કલ્યાણ નથી."

પાંચ પ્રમાણ વિષે તેમણે લખ્યું છે, પણ એક પણ પ્રમાણ તેમણે આપ્યું નથી. શા માટે તેઓએ તે લખવું મૂકી દીધું છે? હૃદયમાં છૂપો અગ્નિ કે પ્રપંચ હતો, તે પોતે બીજાને ખુલ્લા હૃદયથી બતાવી આપ્યો છે કે જો કુતર્ક કરૂં તો આખા જૈનદર્શનનું ખંડન કરી બતાવું; પણ જૈનદર્શનનું ખંડન તેઓ કરી દેખાડતા નથી, તેમ પ્રતિમાનું મંડન એક પણ પ્રમાણ આપી તેઓ કરી આપતા

નથી. જો એક પણ પ્રમાણ આપવાનું હતું નહિ, તો શા માટે એક ગ્રન્થ લખતા હોય તેમ મોટો ખટાટોપ કર્યો હશે? પ્રતિમા તરફ રૂચિ તેમને થઈ, તો તેમની મરજી; તેમની પાસે જો પ્રમાણ નથી તો પછી પ્રમાણ છે એમ કહેવાથી શું એ વાર્તા સિદ્ધ થઈ જશે? કોઈ પણ વાચક જ્યારે તેમનાં આપેલાં પ્રમાણોનાં નામ વાંચી, તે પ્રમાણની વ્યાખ્યા નહિ વાંચે, ત્યારે તેમને વિષે કેવો ખ્યાલ બાંધશે? વાચક એટલે સુધી ચાલ્યો જશે કે બીજી બાબતમાં ગમે તે હો, પણ આ બાબતમાં શ્રીમદ્ અવશ્ય ખોટા છે; નહિતો, શા માટે પાંચ પ્રમાણનાં નામ આપી, એક પણ પ્રમાણની વ્યાખ્યા કરીને તેમની સાધ્ય વસ્તુ–પ્રતિમાને સિદ્ધ કરી બતાવતા નથી?

આ સ્થળે એ વિચાર આવે છે કે પાંચ પ્રમાણ તેમણે જે બતાવ્યાં, તે પાંચ પ્રમાણ જૈન સાહિત્યમાં છે કે તે સિવાય અન્ય કોઈ પુસ્તકમાં છે? આપણે જાણીએ છીએ ત્યાંસુધી કહી શકાય છે કે એ પાંચ નામ એકેમાં નથી. જૈનદર્શનમાં ને વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન ને આગમ એ ચાર પ્રમાણ છે; પણ શ્રીમદે ગણાવ્યાં તેમાંનું એક આગમ સિવાય બીજું કોઈ પ્રમાણ નથી. નૈયાયિકો, વેદાંતના અભ્યાસીઓ, ને બીજા સાહિત્યકારો પણ તે ચાર પ્રમાણને પ્રમાણભૂત ગણે છે. ઇતિહાસ પ્ર૦, પરંપરા પ્ર૦, અનુભવ પ્ર૦ આવાં નામો ગોઠવતાં તેમને મગજમાં શું ખ્યાલ નહિ આવ્યો હશે કે આમ કહેતા જતાં અવશ્ય હું ખોટો ઠરીશ? પણ લાગે છે કે એ રીતે લોકોને સમજાવી લઈ શકાશે એમ સમજી તેમણે ચલાવી લીધું હોવું જોઈએ; અથવા તો બુદ્ધિના ઝપાટામાં બીજાં ચાર પ્રમાણો ગોઠવી દીધાં હશે. ગમે તે હો, પણ એક આગમ પ્રમાણ આપી સાધ્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરી હોત તોપણ ઠીક હતું.

કલમ સંબંધી વ્યાખ્યા.

પાંચ પ્રમાણો બતાવ્યાં તે પહેલાં તેમણે કેટલીક કલમો બતાવી છે. તેમાં તેઓ લખે છે કે—

"(૧) કોઈ પણ વીતરાગની આજ્ઞાનું પાલન થાય તેમ પ્રવર્ત્તવું, એ મુખ્ય માન્યતા છે."

"(૨) પ્રથમ પ્રતિમા નહિ માનતો, અને હવે માનું છું, તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઇ તેથી માન્ય રાખું છું."

આ પ્રમાણે પોતાની વસ્તુ સત્ય છે તે જણાવવા એક પછી એક કલમો યુક્તિપુરઃસર તેમણે લખી છે. શ્રીમદ્‌માં અધિકતા એ હતી કે એટલી છોટી ઉમરમાં યુક્તિયુક્તતા સાથે બુદ્ધિવૈભવ જણાતો હતો; ને આ કલમોમાં તેમણે પોતાની બુદ્ધિમત્તાનું દર્શન કરાવ્યું છે. મનુષ્યને જ્યારે બુદ્ધિવૈભવ હોય છે, ત્યારે તેને જે બાજુમાં જવું હોય તે બાજુને સવળી તે બતાવી શકે છે; ને ઇતર મનુષ્યોને મનાવવા તે વખતે તે પોતાનું બુદ્ધિબળ તૈયાર કરે છે. શ્રીમદ્ માટે પણ તેમજ થયું છે. આટલાં વર્ષ સુધી તેઓ શાને પ્રતિમાની તરફેણમાં રહ્યા હશે, એમ શું પ્રશ્ન નથી થતો ? હવે શાને પ્રતિમાની તરફદારી સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરતા હશે ? શું અત્યાર સુધી તેઓ સમજી શક્યા નહિ હોય ? આવા બુદ્ધિમાનના મગજમાં કઈ ચીજે પડદો રાખ્યો કે જેથી તે સમજી ન શક્યા ? શું અત્યાર-સુધી તેમણે જિનાગમો નહિ વાંચ્યાં હોય ? એવો કયો પ્રસંગ આવી પડ્યો કે જેથી તેમને પ્રતિમાની તરફેણમાં જવું પડ્યું ? આવી અનેક કલ્પનાઓ આખું પુસ્તક વાંચતાં વાંચનારને આવ્યા સિવાય રહી શકતી નથી. ગમે તેમ હો, પણ આ લેખ વાંચતાં આપણને લાગી આવે છે કે તેમના હૃદયમાં ત્યારે મહાન્ પરિવર્તન થયું હતું. હવે તે પરિવર્ત્તન ન્યાયશીલ છે કે નહિ તે તો કોઈ તટસ્થ વિચારક સમજી શકે. પણ તેમણે પ્રથમ કહ્યું છે કે જો તમે કહેતા હો તો કુતર્કથી આખા જૈન દર્શનનું ખંડન કરી બતાવું, તો પછી આમાં શ્રીમદે કુતર્કની ઘટના નહિ કરી હોય તેની શી ખાતરી ? ખંડન કરવાની શક્તિ જો તેઓમાં છે, તો પ્રતિમાનું મંડન કરવામાં એ શક્તિ કેમ ન વાપરી હોય ? મનુષ્ય પોતે જ્યારે ઋજુભાવથી પ્રવૃત્તિ

કરે છે, ત્યારે સહજ તેના કાર્યમાં ઋજુતા—સરલતા દેખાય છે; પણ જ્યારે વક્રભાવથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તેના કાર્યમાં—આદર્શમાં અઋજુતા—વક્રતાનાં પ્રતિબિમ્બો દેખાય છે. મનુષ્ય પોતે જ પોતાની કરેલી યુક્તિ બતાવી આપે છે. શ્રીમદે આમાં યુક્તિ રચી છે, તે તેમના લેખમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

* * * * *

" છેવટની ભલામણ "

" હવે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમાથી એકાન્ત ધર્મ છે એમ કહેવા માટે. અથવા પ્રતિમાપૂજનનો ભાગ સિદ્ધ કરવા માટે, મેં આ લઘુ ગ્રન્થમાં કલમ ચલાવી નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયાં હતાં તે ટૂંકામાં જણાવી દીધાં."

શ્રીમદ્ ઉપરનાં વાક્યોમાં લખે છે કે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમા માટે જે જે પ્રમાણો જણાયાં તે જણાવી દીધાં. આમાં ક્યાં એકકે પ્રમાણ જણાવ્યું છે? છતાં તેઓ કહે છે કે પ્રમાણો હતાં તે બધાં જણાવી દીધાં, એમાં કેટલું સત્ય છે? પુસ્તકમાં ઉપરનાં વાક્યોની ઉપર પાંચ ફુદડીઓ છાપી છે તો શું તે પાંચ પ્રમાણની મૂકી હશે? એ જગ્યાએ પાંચ પ્રમાણો મૂકવાં જોઈએ પણ એકકે પ્રમાણ બતાવી નહિ શકવાથી તે જગ્યાએ નિશાની મૂકી એ વિષયને પૂર્ણ કર્યો હશે એમ સમજવું પડે છે. આને બુદ્ધ સમજવી કે તર્ક કરવાની પદ્ધતિ સમજવી? લોકો ગાય છે કે " એક મણમાં છે ચાર તોલાની ભૂલ જો;" એક મણમાં ચાર તોલાની ભૂલ છે તોપછી પાછળ રહ્યું શું? આટલા લઘુ ગ્રન્થમાં પાંચ પ્રમાણો કહી એક પણ પ્રમાણ બતાવાય નહિ તો તેમાં કેટલી ભૂલ સમજવી? કદાચ આટલું લખતાં લખતાં કોઈ બીજો મોટો ફેરફાર થયો હોત ને લેખ અપૂર્ણ રહ્યો હોત તો માની શકાત કે અપૂર્ણ રહેવાથી પ્રમાણો આપવાં રહી ગયાં છે; પણ તેમ થયું નથી. છતાં બીજા

બતાવ્યાં, તેમાં જિનપ્રતિમાનું દર્શન પૂજન આવશ્યક છે એમ કોઈ જગ્યાએ આગમોમાં જણાતું નથી. લોકોના દિલમાં એ શંકા રહેતી હશે કે જો પ્રતિમા નથી, તો પછી દેવલોકમાં ને પર્વતો ઉપર પ્રતિમા સંબંધી વાતો આગમોમાં શા માટે કહી હશે? આ શંકા ઠીક છે. ઉત્તર એ છે કે તિર્યક્લોક ને ઉર્ધ્વ (દેવ) લોક શાશ્વત છે અને તેનું વર્ણન ને તેમાં રહેલી અનેક વસ્તુઓનું વર્ણન જે વખતે શાસ્ત્રકારો કરે છે, ત્યારે અંદર જિનપ્રતિમા, નાગપ્રતિમા, ને અનેક દેવની પ્રતિમાઓ છે, તેનું વર્ણન શાસ્ત્રકારો પણ સાથે સાથે આપે છે. જિનપ્રતિમા, જિનદાઢા વિગેરે પ્રત્યે દેવો બહુ માનથી વર્તે છે; પણ આથી એમ સમજવાનું નથી કે મિથ્યાત્વી દેવો જિનપ્રતિમા પ્રત્યે માનથી–પ્રેમથી નથી વર્તતા ને એક માત્ર સમ્યક્ત્વી દેવોજ વર્તે છે. વળી એમ પણ સમજવાનું નથી કે મનુષ્ય લોકમાં કલ્યાણાભિલાષી મનુષ્યો જેમ જિનગૃહમાં જાય છે, તેમ દેવો કલ્યાણાર્થી થઈ હમેશાં એ સિદ્ધાયતનો–જિનગૃહોમાં જાય છે. વસ્તુ એ છે કે જેમ મનુષ્યલોકમાં દીપોત્સવી જેવા શુભ પ્રસંગે મનુષ્યો અનેક સ્થળે જુદાં જુદાં સ્થાનકે રૂઢિવશ થઈને કે પરંપરાને અધીન થઈને જાય છે, તેમ દેવો પણ રૂઢ વ્યવહારને વશ થઈ ઉત્પન્ન થવાના પ્રસંગે કે પછી જ્યારે આવશ્યકતા પડતી હોય ત્યારે પોતાને આવશ્યક છે કે હિત રૂપ છે એમ સમજી દરેક પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ ધર્મનિમિત્તે દેવો તેમ કરે છે, તેવું શાસ્ત્રકાર કહેતા નથી. મનુષ્યલોકમાં અશાશ્વત પ્રતિમા સંબંધી શાસ્ત્રકારે કાંઈ વાતો કરી નથી. મનુષ્ય લોકમાં પ્રતિમા સંબંધી સિદ્ધાયતનોની વાતો કરી તે પણ શાશ્વત પ્રતિમા વિષે છે, નહિ કે અશાશ્વતી પ્રતિમા વિષે. દ્રૌપદી સ્વયંવરમંડપમાં જતાં પહેલાં જિનપ્રતિમાનું પૂજન કરે છે એ વાતો છે, પણ તે વખતે શંકા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે તેને ધર્મરૂચિ હતી કે પરણવાની લગની હતી? તેણીએ પાંચ પતિને વરમાળા આરોપી એ શું સમ્યક્ત્વી હોવાનો દાખલો છે? કે તે નિદાન-

વશવર્તી મિથ્યાત્વી હોવાનું પુરવાર કરે છે? જો કે તે જગ્યાએ જિનપ્રતિમાની વાર્તા છે, ને અર્હન્તો ને ભગવતીને નમસ્કાર હો, તેમ પણ છે; પણ તેથી દ્રૌપદી સમ્યકત્વી છે તેમ સિદ્ધ થતું નથી. હકીકત એ છે કે આજે સમાજમાં ઘણી જગ્યાએ મનુષ્યો લગ્નાદિ જેવા શુભ પ્રસંગમાં પોતાની કુલપરંપરાને વશ થઈ દેવ દેવીઓનાં મંદિરોમાં જાય છે, ને ત્યાં કેટલોક ખર્ચ કરે છે; તો તે વખતે જનારનો આશય શું કોઈ પણ ધર્મમાં ધર્મ-નિષ્ઠ હોવાનો પ્રસંગ બતાવવાનો છે કે તેનો આશય પોતાનું કાર્ય સુખ રૂપ હોય ને વિઘ્ન ન આવે તે સંબંધી છે તે સમજવું જોઈએ. ગમે તે હો, પણ એ જગ્યાએ જ્ઞાતાસૂત્રમાં દ્રૌપદીના અધિકારે હાલની કેટલીક પ્રતિઓમાં થોડો પાઠપ્રક્ષેપ થયો હોય એમ કેટલીક જુની પ્રતિઓમાં જોતાં માલુમ પડે છે. ઉપાસક દશાંગ ને ઔપપાતિક સૂત્રમાં પણ આનંદ શ્રાવક ને અમડના અધિકારે થોડો ફેરફાર હોય એમ બહાર આવેલાં કેટલાંક પુસ્તક ઉપરથી સમજાય છે. એટલે તે સૂત્રમાં સંસ્કૃત ઉપરથી યત્ કિંચિત્ ફેરફાર તેના મૂલમાં થયો છે. (જુઓ એશિયાટીક સોસાઈટી તરફથી બહાર પડેલું ઉપાસક દશાંગ સૂત્ર) ઉપાસક દશાંગમાં કે ઔપપાતિક સૂત્રમાં એવી સંદિગ્ધ હકીકત છે કે "અન્યતીર્થિકનાં ગ્રહણ કરેલાં અર્હન્ત ચૈત્યોને વાંદવાં પૂજવાં નહિ" એમ સમ્યકત્વ અંગીકાર કરતાં આનંદ શ્રાવક કહે છે, એ ઉપરથી પ્રતિમાની તરફદાર વ્યક્તિ એમ સિદ્ધ કરે છે કે સ્વતીર્થિકનાં ગ્રહણ કરેલાં ચૈત્યો વાંદવાં પૂજવાં.

પ્રતિમા સંબંધી વિવેચન.

વસ્તુ એ છે કે અશાશ્વત પ્રતિમાના સંબંધમાં દ્રૌપદી, આનંદ શ્રાવક ને અમડ વિષે યત્ કિંચિત્ સંશયાત્મક હકીકત છે, એ ઉપ-રથી પ્રતિમાપૂજન સિદ્ધ થતું હોય તો ભલે; પણ એમાં એકે વાત સ્પષ્ટ નથી કે દ્રૌપદી જૈન હતી, તથા આનંદ શ્રાવક પૂજન

કરવા હમેશાં ચૈત્યગૃહમાં જતો હતો કે એક પણ વખત ગયો હતો, તેમ તેણે ચૈત્યગૃહ કરાવ્યું હતું. પણ એ વાત તેમના ધર્મને અંગે સ્પષ્ટ નિકળે છે કે તેઓ પૌષધશાળામાં ધર્મધ્યાનાદિને માટે ઘણો વખત રહેતા હતા.

મનુષ્ય હમેશાં પોતે જે બાજુમાં હોય તે તરફ પોતાનું વલણ ન્યાયની કે અન્યાયની રીતે કરતો હોય છે. સાક્ષાત્ તીર્થંકર જ્યારે પ્રત્યક્ષ હતા ત્યારે તેમની પ્રતિમા કે તેમનાં પગલાંને પૂજવાની મનુષ્યોને–શ્રાવકોને શી આવશ્યકતા હતી? જો અમૃતપાન પ્રાપ્ત થયું તો પછી અન્ય પાનની શું જરૂર હોય છે કે? જ્યારે આજે તીર્થંકર ભગવાન નથી, તો પછી સંયોગવશાત્ મનુષ્ય–આચાર્યો એવી કલ્પના કરે કિંવા એવી યોજના શરૂ કરાવે તેમાં શું આશ્ચર્ય? મનુષ્યના મગજમાં એવા વિચારો ન આવે તો પછી તેઓ વસ્તુનો સ્વીકાર કેમ કરે? પ્રભુની પ્રત્યક્ષ હયાતી છતાં તેમની પ્રતિમાની એટલી બધી અધિકતા વધારી દીધી કે અંધ શ્રદ્ધા અગ્રણીય થઇ પડી, ને સમાજ તેમાં તણાવા લાગ્યો. જે ધર્મ અહિંસાને આટલું બધું માન આપી રહ્યો છે, ને માત્ર અહિંસાના પાયા ઉપર અવલંબી રહ્યો છે, તેજ ધર્મના મૂળમાં હિંસાનાં તત્ત્વો રોપાય તો તે ધર્મ શી રીતે ટકવાનો હતો? મહાવીર પછી ચોરાશી સૈકા બાદ ધર્મના મૂળમાં હિંસાનાં તત્ત્વો રોપાવા લાગ્યાં છે, ને આજે સમાજશરને મહાવીરની બાદર હિંસા તે હિંસા લાગતી નથી! મહાવીરનું દર્શન કેવળ નિરૂપાધિ ને અહિંસાના પાયા ઉપર રહેલું છે; તેજ દર્શન આજે ઉપાધિના હસ્તમાં હણાતું જાય છે. મહાવીરને ઓળખવા માટે કે મહાવીરને વળગી રહેવા માટે મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમા જૈનદર્શનના અનુયાયીઓને અગત્યની લાગી; પરિણામ આજે શું આવ્યું? નાના મોટા દરેક ગામ કે શહેરમાં મહાવીર ને સર્વ તીર્થંકરોનાં અનેક મંદિરો, દેવગૃહો થયાં છે ને થઈ રહ્યાં છે. પ્રભુને એ ગૃહો જોઈતાં હતાં કે આપણને એ

આરામગૃહો—સુગંધી ગૃહો જોઈતાં હતાં ? પ્રભુને ત્યાં આવવું હતું કે આપણે પ્રભુને ત્યાં લાવવા હતા ? વસ્તુ એ છે કે પ્રભુએ "મા હણો," "મા હણો" ઉપદેશ્યું, એનું ફળ સમાજે કેટલું હિંસામાં લાવી મૂક્યું છે ! એટલુંજ નથી, પણ એને અંગે અનેક બીજી પ્રવૃત્તિ પણ ઉભી થઈ છે. મૂલ આશય દયાનો હતો તે આજે સમાજ ભૂલતો જાય છે. સમાજ આજે જ આ ભૂલ કરે છે, એમ નથી; શ્રી મહાવીર ગયા પછી બૌદ્ધોની ઘણી ચડતી જોઈને જૈન સાધુઓ પોતાની હયાતી રાખવા માટે ને લોકોને જૈન રાખવા માટે આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવા લાગ્યા હતા. તેઓએ માન્યું હતું કે હિંસા-ધર્મ વધી જશે, પણ તેમને ખુશીથી કે નાખુશીથી આ રસ્તો સ્વીકારવો પડ્યા હતો. સમાજ હંમેશાં જડનો પૂજક છે, ચેતનની પૂજા તેને પસંદ નથી. ધારો કે આજ પ્રત્યક્ષ મહાવીર હાજર થાય તોપણ મનુષ્યવર્ગ તેના કરતાં તેની મૂર્તિની વધારે પસંદગી કરશે ! સમાજ સિદ્ધાન્તમાં કોઈ બુદ્ધિથી પાર સત્યને જીવન માને છે, તોપણ મૂર્તિને આગળ નહિ કરવામાં આવે તો મનુષ્ય વર્ગ જૈન દર્શનથી ખસી જશે એ વાર્તા જ્યારે તે વખતે જૈન સાધુઓને સચોટ લાગી, ત્યારે તેઓએ બૌદ્ધની નકલ કરી; ને જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ હિંસામાર્ગની પ્રવૃત્તિ વધવા લાગી. તેને માટે અનેક નાના મોટા ગ્રંથો ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા. મૂલ આગમો આ વસ્તુથી બચી ગયાં છે, પરન્તુ તેની ઉપર અનેક નાની મોટી ટીકાઓ થઈ છે, એ ટીકાઓમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ યત્ કિંચિત્ નિમિત્ત મળતાં તેઓએ ગરબડ કરી છે. સ્થાનાંગ સૂત્રથી શરૂ કરી વિપાકસૂત્ર સુધી નવાંગની ટીકા અભયદેવસૂરિએ લખી છે. એજ અભયદેવસૂરિએ 'સંમતિ તર્ક' પર વિવેચન કરતાં તીર્થંકરની પ્રતિમાને વસ્ત્રથી ને અલંકારથી અલંકૃત કરવામાં મહાન્ પુણ્યની વાર્તા દર્શાવી છે. આજે વિચારક ને સુધારક સમાજને આવી બાબત

પર સહજે સ્મિત આવે છે કે શું આ જૈન દર્શન કે જે સૌ કરતાં આગલ કુચ કરે છે છતાં આવી બાબતમાં ગુંચણાં ગુંથવા વિચાર પણ નથી કરતું ? કોઈ પણ દર્શનની વાતો કરવા જતાં પોતાના માનીતા દર્શનની વધુ પડતી વડાઈ કરવામાં જૈનોએ પેલડા કરી છે તેમાં તો કાંઈ શક નથી.

સમાજની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રભુનો ઘાટ.

સુવર્ણ, ચાંદી કે કોઈ પણ જવાહીરથી પ્રભુને શૃંગારવા ને સુશોભિત કરવા, ને જોતાં આનંદ થાય એ શું કલ્યાણનો વિષય છે? પ્રભુને કોઈપણ ધાતુના બનાવી સેવા, અથવા પાસે રાખવા, તેમ ન હોય તો દરરોજ દર્શન કોનાં કરવાં, આ દલીલ શું જૈન જ્ઞાનનું દર્શન કરાવે છે ? તેમ કરવામાં કોઈ આવી રીતે પ્રભુનો તેમાં ઇચ્છો છે ? આજે સમાજ પ્રભુનો ઘાટ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરે છે, ને પોતાને ગમે તેવા અલંકારોથી પોતાના શરીરને શોભાવે તેમ પ્રભુને શોભાવે છે. વિચાર એ આવે છે કે આ ઉપાધિ કરવી તેમાં જ્ઞાન દર્શન છે શું ? કે આ ઉપાધિથી બચવું તેમાં જ્ઞાન છે ? મનુષ્યને જ્યાં-સુધી અજ્ઞાન છે, ત્યાંસુધી તે આવી અનેક ગુંચવણવાળી પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ સારી સમજણ પ્રાપ્ત થયા પછી મનુષ્ય સહજ આ પ્રવૃત્તિથી છૂટી જાય છે. વીતરાગ દેવ જે તીર્થંકરો છે તેની સાથે પ્રેમ કરી જડમાં રાત્રીદિવસ આનંદ માનવો ને શું ભૂલ નથી ? એ જડ શું આપણા પ્રેમને જાણે છે, કે તે વીતરાગ આપણા પ્રેમને જાણે છે ! જો જડ આપણા પ્રેમની કિંમત જાણતા હોય તો તેમ હોવું ઠીક છે; પણ તેમ નથી. સાચા પ્રેમનું પાત્ર એ ચેતન વીતરાગ દેવ છે કે જેને ક્ષણે ક્ષણે હૃદયમાં હૃદયના સાક્ષીદાર તરીકે સંભારવા જોઈએ ને ગમે ત્યાં જવાય તોપણ હૃદયમાં નિરૂપાધિકપણે રાખવા જોઈએ. આનાં પ્રમાણો માટે આપણે શાસ્ત્રો જોઈએ ને આપણું હૃદય જોઈએ. ભગવતીસૂત્રમાં શતક ૩૦

મહાવીર પાસે સંલ્લેખનાની રજા માંગી પર્વત ઉપર સંલ્લેખના કરે છે, ત્યારે પર્વતના એક શિલાપટ પર બેસી સ્કંધક એમ બોલે છે કે "હે ભગવન્ ! હે મહાવીર ! હું અહીં છું, ભવાન્ (આપ) ત્યાં છો; હું આપને વંદન કરૂં છું; આપ ત્યાં રહ્યા જુઓ છો. આપની પાસે મેં પાંચ મહાવ્રતો અંગીકાર કર્યા હતાં, અત્યારે ફરીથી તે મહાવ્રતોને આપની સમક્ષમાં આપના જ્ઞાનની હાજરીમાં તપાસી જાઉં છું." આમ સ્કંધકે પોતાના હૃદયની સાક્ષીએ પ્રભુના જ્ઞાનની હાજરીમાં પ્રાર્થનાપૂર્વક ચારિત્રની આલોચના-આરાધના કરી લીધી; એજ પ્રમાણે જ્ઞાતાસૂત્રમાં મેઘકુમાર અણગારે પ્રાર્થના સાથે પંચ મહાવ્રતની આલોચના કરી છે. એમ દરેક સ્થળે સંલ્લેખનામાં ચેતન દેવ વીતરાગ તીર્થંકરને મુનિઓ સ્મરણમાં લાવ્યા છે; પણ કૃત્રિમ સાથે આલાપ સંલાપ કોઇએ કર્યો જણાતો નથી. વસ્તુ એ છે કે એ જડથી વા કૃત્રિમ પ્રભુથી આત્માને આનંદ મળતો નથી. માયાવી જળથી તૃષા છીપતી નથી. હૃદયને પૂછો કે કે પ્રેમ જોઇએ છે કે મહેનત ? મહેનત જોઇતી હોય તો જેમ ઇચ્છા આવે તેમ કરો; પણ પ્રેમ જોઈતો હોય તો ચેતનનો પ્રેમ માંગો; ચેતન સામું જોશે, તે ખુશી થશે, ને તેનાથી આનંદ મળશે.

પ્રભુ માટે હિંસા કરવી ઇષ્ટ નથી.

અન્ય દર્શનીઓને જ્યારે પોતાના દેવ ગુરૂઓનું સ્વાગત કરવામાં હિંસા કરતા જોઇએ છીએ, ત્યારે હિંસાનું અધિક સ્વરૂપ જોઇ આપણે શરમાઇએ છીએ; તેમજ અહિંસાવાદી જૈનો જો પોતાના માનીતા દેવગુરૂની પાછળ તેવી હિંસા કરતા હોય તો પછી એ હિંસા તે હિંસા નથી શું ? *શાસ્ત્રોમાં કહેલી હિંસા તે પણ ધર્મનું કારણ નથી. આમ ખુદ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય લખે છે. તથાપિ પ્રતિમાને ઓઠે જૈનો જ્યારે એ હિંસા નથી એમ કહે છે, ત્યારે તેઓમાં જૈનત્વ છે એમ શું કોઇ પણ કબૂલ કરશે ખરા કે !

---

* ...विहितापि हिंसा ॥ સ્યાદ્વાદ મંજરી.

પ્રતિમાની હયાતી તે વખતે હતી શું ?

શ્રીમદે પ્રતિમાની બાજુમાં જવા આગળ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ જ્યારે બતાવ્યો, ત્યારે આપણને આટલી વાતો કરવી પડી. સાર એ છે કે કોઈ જગ્યાએ પ્રભુએ આજ્ઞા આપી હોય, વા ઉપદેશ જણાવ્યો હોય તેમ લેશ પણ નિકળતું નથી. દ્રૌપદીની વાર્તા જ્ઞાતસૂત્રમાં આવે છે, તેમાં પણ એટલી સ્પષ્ટતા નથી કે દ્રૌપદી વ્રતધારી શ્રાવિકા છે. વળી એમ પણ જણાવ્યું નથી કે તે સમ્યક્ત્વ દર્શની શ્રાવિકા છે. આનંદ માટે અને અંબડ માટે કંઈ જુદી રીતે સંશયાત્મક પાઠો છે, પણ જેવી જોઈએ તેવી સાફસાફ વાતો નથી, કારણ કે તે વખતે પ્રતિમાઓ કે જિનબિંબો હતાં કે કેમ, અથવા શ્રાવકો કરાવતા હતા કે કેમ તે વાતો કંઈ નિકળતી નથી. જ્યાં જ્યાં મહાવીર વિચર્યા હતા, ત્યાં ત્યાં અનેક સ્થળે ગુણશીલ ચૈત્ય, પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય વિગેરે વ્યંતર આયતનો—ગૃહો હતાં તેમ જણાવ્યું છે, પણ જિનચૈત્ય કોઈ સ્થળે દર્શાવ્યાં નથી. શ્રાવક લોકો ધર્મ પામ્યા પછી પોતાની પૌષધશાળામાં ધર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા, ત્યાં પણ ચૈત્ય વિષે, બિંબ વિષે કાંઇ વાતો નથી.

ઐતિહાસિક પ્રમાણ શું કહે છે ?

ત્યારે હવે આપણે ઇતિહાસ પ્રમાણ વિષે વિચારીએ કે ઇતિહાસ તે વિષે શું કહે છે ? શ્રીમાન્ મહાવીરના વખત સુધીનો ઇતિહાસ આગમ સિવાય બીજો કોઇ આપણી પાસે નથી; અને આગમની વાતો આપણે અહીં સુધી કરી. મહાવીરના ગયા પછીનો આજસુધીનો ઇતિહાસ કાંઈ કાંઈ જુદા જુદા સ્થળે બહાર આવ્યો છે, તેમાં કેટલાક ઇતિહાસ જૈન પરંપરામાં, અનેક પુસ્તકોમાં પ્રશસ્તિ રૂપે છે, ને કેટલાંક ઐતિહાસિક પુસ્તકો પણ છે. જૈનેતર લોકોની પણ શોધ આજસુધી ચાલુ છે. અનેક સ્થળેથી જુદી

જુદી ભાંગી તુટી પ્રમાણદર્શિકાઓ મળે છે. પોતપોતાને અનુકૂલ આવે તેમ તેને પ્રમાણભૂત કોઈ કોઈ માને છે; પણ ઘણા સ્થળથી પ્રમાણભૂત નોંધ મળે તેજ ખરેખર વિશ્વસનીય લેખાય. આજે જૈન શ્વેતાંબર ભંડારમાંથી નિકળેલી નોંધ ઉપરથી પં. બેચરદાસ પોતાની "જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ" પુસ્તિકામાં લખે છે કે જિનપ્રતિમાની શરૂઆત થઇ હોય તો વિક્રમ સંવત્ ૪૧૨ (ચારસો ને બાર) વર્ષે થઇ હોય એમ જણાય છે. વિક્રમ સંવત્ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે શરૂ થાય છે, એટલે એકંદરે મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૮૮૨ વર્ષે જિનપ્રતિમાની હયાતી ઉપસ્થિત થઈ છે. તે પહેલાં જિનપ્રતિમા નહિ હતી એમ તેઓ સિદ્ધ કરે છે. એ પ્રમાણે કેટલાક પુરાણ ભંડારમાંથી નોંધ નીકળે છે. જ્યારે તે વખતે પ્રતિમા સંબંધી પ્રવૃત્તિ નહિ હતી, તો પછી શ્રી મહાવીરના વખતમાં જિનપ્રતિમા હતી, તેનું શું પ્રમાણ ? શ્રી મહાવીરના પછી ૮૮૨ વર્ષ સુધી જિનપ્રતિમાના માહાત્મ્ય વિષે પ્રભુના અનુજોને આચાર્યોએ બોધ ન આપ્યો, તો પછી શું ખુદ મહાવીરે પોતાની પૂર્ણ વીતરાગતા છતાં પોતાની પૂજા કરાવવા પ્રતિમા વિષે બોધ આપ્યો હશે ? પં. બેચરદાસ કૃત પુસ્તિકા ઉપરથી એમ નિકળી શકે છે કે તે વખતે જિનપ્રતિમા જૈન વર્ગમાં મુદ્દલ નહિ હતી, પરન્તુ ત્યારબાદ પ્રતિમાની ઉપસ્થિતિ થવાને સબળ કારણો આવી મળ્યાં હતાં, તેથી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા ત્યારપછી વધી પડી દેખાય છે.

વસ્તુસ્થિતિ એ હતી કે જૈન વર્ગની સંખ્યા એ અરસામાં દુષ્કાલાદિના આપત્તિ પ્રસંગે ઘટવા લાગી હતી. તે વખતે બૌદ્ધ લોકોએ સંયોગને જોઈ મનુષ્યોની સગવડ માટે બુદ્ધદેવની પ્રતિમાઓ અનેક જગ્યાએ કરાવી દીધી હતી. વિશેષમાં લોકોને માટે દાનશાળા, આશ્રમશાળા, મઠ, મંદિરો ને દવાખાનાંઓ વિગેરે રાજા લોકો ને

શ્રીમન્તોની મદદથી થઈ ગયાં હતાં. આથી ઘણા જૈનો મુગલની આકર તે તરફ વળી જતા હતા. જૈન સમાજ ઢીલો થતો જતો હતો. રાજ લોકો ને શ્રીમન્ત વર્ગ જ્યાં પુષ્કળ છૂટ હોય ત્યાં જવા ચાહી રહ્યા હતા. પારોશી બૌદ્ધ લોકની ચડતી જોઈ તથા પોતાની પડતી જોઈ જૈન સાધુઓ કેટલાક વખત સુધી રાહ જોઈ રહ્યા હતા. પણ તેઓને છેવટે માલૂમ પડ્યું કે પ્રતિમાની સ્થાપના જો નહિ હોય, તો આ જૈન વર્ગ જૈન તરીકે રહેશે નહિ, પણ પારોશીની સંખ્યામાં તેઓ વધારો કરશે. એટલે ધીમે ધીમે તેઓએ મહાવીરની પ્રતિમાની સ્થાપના, જેમ બૌદ્ધ લોકોએ બુદ્ધદેવની સ્થાપના કરી, તેમ કરાવી. તેમ કરવામાં તેમને કેટલાક વખત સુધી ખટક તો રહી, પણ ધીમે ધીમે એ ખટક નિકળી ગઈ. જેમ જેમ વખત જતો ગયો, તેમ તેમ એક પછી એક સાધુઓ તે વિષયમાં પોષણ આપતા ગયા. હિંસાની અટક હતી, તે પણ તેઓ ખસેડતા ગયા. અનેક સ્થળે દેખાદેખીથી જિનપ્રતિમાઓ અને જિનમંદિરો થવા લાગ્યાં. ગમતું હતું ને વૈદ્યે હા પાડી, એટલે દહીં જેમ વહુ ખાય, તેમ આખા જૈન સમાજમાં એ વસ્તુ વ્યાપક બની ગઈ. તેના વિરોધીઓ હશે, તે પણ ધીમે ધીમે બહુ જોર થવાથી ઠંડા થઈ ગયા.

આશય એ છે કે વખતને જોઈ સંઘ, સંપ્રદાય, ને જૈન સિદ્ધાન્તના રક્ષણ માટે જૈન સાધુઓએ આ બધી પ્રવૃત્તિ કરી. આથી સમાજ એમ માની બેસે કે પ્રતિમા ઘણા વખતથી છે, તો તે એક સમજણની ભૂલવણી છે. જોકે આજે ઘણા લોકો ધોંધાટ કરે છે કે પ્રતિમાઓ સંપ્રતિ રાજાએ, ને જુના વખતમાં બસ્દ રાજાએ કરાવી છે, ને ઘણાં બિંબો ભરાવ્યાં છે, પણ આ વાત કોઈ પ્રાચીન પુસ્તકમાં નથી. ઘણા લોક આજકની જેમ ખુશી થાય તેમ હમણાં મામૂલી પુસ્તકોમાં—ચરિત્રોમાં એવી વાતો છે. પણ આખા મનુષ્યજીવનનો ઇતિહાસ વિચારીએ તો સમજી શકાશે કે આ આજકની

આ હકીકત કેટલાક અંશે ઠીક હશે, પણ સર્વ રીતે તે સત્ય નથી લાગતી. ઇતિહાસથી અનભિજ્ઞ જનો એમ માનશે કે આ વાત ઠીક છે, કારણકે પ્રતિમાથી આજે બહુ ઘોંઘાટ જણાય છે; પણ આ વસ્તુસ્થિતિ ખરી નથીજ. શ્રીમાન્ મહાવીરના ગયા પછી થોડી શતાબ્દી જતાં અનેક કોલાહલો આ જૈન શાસનમાં શરૂ થયા હતા. શરૂઆતમાં શ્વેતાંબર દિગંબર તરીકે જ્યારે બે જબરદસ્ત શાખાઓ પડી, ત્યારે કેટલો કોલાહલ થયો હશે? ત્યાપછી હરિભદ્રસૂરિ જેઓ થોડા સૈકા પછી મહાન્ વિદ્વાન તરીકે હજારો ગ્રન્થના કર્તા તરીકે જૈન શાસનમાં બહાર આવે છે, તેમનું જીવનચરિત્ર વાંચીએ તો જણાશે કે તેમના વખતમાં જૈન વર્ગમાં ઘણો કોલાહલ હતો. ત્યારપછી સમર્થ જિનવલ્લભ સૂરિ થાય છે. તે વખતમાં ને હરિભદ્ર સૂરિના વખતમાં ઘણા સાધુઓ ચૈત્યવાસી (જિનગૃહમાં રહેનારા) થઈ ગયા હતા. પ્રતિમાઓના આધારે તેઓ પોતાના પેટનું પોષણ કરતા હતા, ને કેવળ તેમાંજ તેઓ લીન રહેતા હતા. આ વખતે જિનવલ્લભ સૂરિએ "સંઘપટ્ટક" પુસ્તક તૈયાર કર્યું, ને તેમાં તેમણે તેમના ઉપર સખ્ત કટકા માર્યા છે. તે વખતે ચૈત્યવાસી-સાધુઓનું બહુ જોર હતું. જિનવલ્લભ સૂરિ ઘણી મુશ્કેલીમાં શત્રુ વચ્ચે પોતાનું જીવન ખતમ કરી ગયા હોય તો શંકા નથી. બધા એકજ પ્રતિમાની બાજુમાં છતાં પરસ્પર અગણિત વૈર—અસંતોષ ચાલતાં હતાં. લોંકાશા થયા પછી, પ્રતિમાની બાજુનો મોટો ધોધ ચાલતો હતો તેને અટકાવવા, તેઓના અનુયાયીઓએ એક મોટી દીવાલ ઉભી કરીને પરસ્પર ઘોંઘાટ કર્યો હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય શું?

વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે ખુદ શ્રી મહાવીરના ગયા પછી થોડી પાટાનુપાટ સુધી આચાર્યોએ આ શાસનની વ્યવસ્થા જાળવી રાખી હતી, પણ કેટલોક વખત જવા પછી એ વ્યવસ્થા રહી શકી નથી. કેમશઃએ જૈન શાસનની ફેરવ્યવસ્થા કરવામાં ઘણું સખ્ત રૂપ

પકડયું હતું. પ્રતિમાની વિરુદ્ધમાં આજે જેમ ઘોંઘાટ છે, તેમ જ્યારે પ્રતિમાની ઉપસ્થિતિ જેઓ તરફથી થઈ હશે, તેઓ તરફથી તેટલો જ, પ્રતિમાની વિરુદ્ધ બાજુ લેનાર સામે ઘોંઘાટ થયો હશે. આજે પ્રતિમાની તરફદારી કરનાર ને વિરોધ કરનાર મંડળો હોવાથી આપણી સામે એ કલહયુક્ત પ્રશ્ન ઉભો છે, પણ જ્યારે ખુદ સાધુ–સાધુ વચ્ચે, દિગ–અંબરમાં રહેવાનો, ને શ્વેત–પીળાં વસ્ત્રમાં રહેવાનો પ્રશ્ન કે તકરાર ચાલતાં હશે, ત્યારે કેટલો ઘોંઘાટ થયો હશે? ત્યારે શ્રાવકોને મોટી સંખ્યામાં કેવી રીતે વહેંચાઈ જવું પડયું હશે? મૂર્તિના પ્રશ્ન કરતાં વસ્ત્ર પહેરવા–ન પહેરવાના પ્રશ્ન માટે વધારે સખ્ત ફટકો જૈન સમાજ પર પડયો હશે. જે વખતે મહાવીરને ગયાને એટલી બધી શતાબ્દીઓ થઈ નહોતી, કે જેટલી શતાબ્દીઓ આજે મૂર્તિની વિરુદ્ધતા થયાને થઈ છે, તે વખતે થોડી શતાબ્દીઓને અંતરે શ્વેતાંબર–દિગંબર એમ બે ભાગમાં જૈન સમાજની વહેંચણી થઈ ન હોત, તો જૈનોની આજે કેટલી સુભગ દશા હોત? જો કે તેઓ બન્ને પ્રતિમાની તરફેણમાં છે, તોપણ આજે તેઓ પ્રતિમાની ખાતર ને જ્યાં પ્રતિમાઓ છે તે પર્વતની ખાતર છેક વિલાયતની પાર્લામેન્ટ સુધી લડી રહ્યા છે! પણ આટલો અનુભવ શ્રીમદ્‌ને તે વખતે નહિ હોય. શ્વેતાંબરની બે શાખામાં પ્રતિમા વિષયક ને વિરુદ્ધ લડાઈ જેમ શ્રીમદ્‌ને તે વખતે લાગી, તે કરતાં સખ્ત લડાઈ શ્વેતાંબર ને દિગંબર બન્ને પ્રતિમાની બાજુમાં હોવા છતાં લડાઈ રહી છે, તેનો ખ્યાલ તેઓને નહિ આવ્યો હોય. કારણ આ અનુભવ તેઓને પાછળની વયમાં થયો હશે. નહિ તો તેઓના ગયા પછી આ વાતો ઉભી થઈ હોય. અસ્તુ. પરંતુ [illegible] તેમને એક વખત પણ પ્રતિમા નહિ માનવી તરફેણ. જે અનુભવ થયો, ને સમાજને ધર્મ નહિ પામવાનું કારણ પ્રતિમાની તરફદારી કરવામાં ને નહિ કરવામાં તેમને જે લાગી આવ્યું, તે [illegible]

દિગંબરો વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ ચાલતાં છતાં કેમ તેમને લાગ્યું નહિ હોય? તેઓ શ્વેતાંબર ને દિગંબર બન્ને પક્ષમાં—બન્ને તુલામાં એક એક પગ રાખતા હતા. તે બન્ને પક્ષો પ્રતિમાની તરફેણમાં હતા. આ ઉપરથી એટલું પણ સમજી શકાશે કે શ્રીમદ્‌નું હૃદય કેટલું ન્યાયશાલી હતું!

સમાજની દશાનું ખરું કારણ

શ્રીમદ્ જૈન સમાજની આવી સ્થિતિમાં પ્રતિમાને કારણરૂપ જણાવે છે, પણ આપણે મહાવીરના ગયા પછીની જૈન સમાજની અધઃસ્થિતિનું કારણ ઉપર પ્રમાણે વિચારીએ તો પ્રતિમા જ એક કારણ નથી, પણ અનેક કારણો જણાય છે. ચતુર્થી સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ, શ્વેતાંબર દિગંબરાદિ અનેક શાખાઓ, પ્રતિમાની ખાતર હિંસાદિ માર્ગની પ્રવૃત્તિઓ ને ઉપદેશો, ને અનેક હિંસાદિ માર્ગ સ્થાપક કુત્સિત પુસ્તકો, આમ અનેક સાહિત્યો જૈન માર્ગમાં પ્રવર્તી રહ્યા છે તે કારણો અધઃસ્થિતિનાં છે; તે વાતો તેઓ પોતે કેમ સમજી નહિ શક્યા ને માત્ર એકજ કારણ પ્રતિમાને આગળ કરી?

જડવાદની સ્થિતિ

આજે, જૈન દર્શન સિવાય સર્વમાં જેમ જડવાદ પ્રસરી રહ્યો છે, તેમજ જૈન દર્શનમાં જડવાદની નોબતો વગાડવી સૌને પસંદ પડી રહી છે. ક્યાં ચેતનવાદ ઉપર ચાલનાર મહાવીરનું દર્શન, ને ક્યાં ભૌતિક જીવન ઉપર ચાલનાર જગતનું દર્શન! જગતના દર્શન ઉપર વિજય કરનાર મહાવીરના દર્શનને જૈનો આજે શું કરવા ધારે છે? શરતોમાં વિજય પામવાને જેમ ઘોડાને આગળ ધપાવે છે, તેમ સમાજમાં આગળ વધવાને જૈનો ને જૈન આચાર્યો મૂર્તિને આગળ ધપાવી રહ્યા છે. એટલે કે લોકરૂચિનો ખ્યાલ કરી ગમે તે ભોગે—ગમે તે સ્થિતિએ જૈન દેહને ટકાવવા તેઓ આમ મંથન કરી રહ્યા છે. જૈનસમાજ એટલે સુધી ચાલી રહ્યો પણ હોય કે, જિન

તો પછી પ્રેમ આવવાનું કારણ તે પ્રતિમા છે કે તેના દિલમાં રહેલી શ્રદ્ધા છે?

સ્ત્રી સાથે પ્રતિમાની સરખામણી.

કેટલાક કહે છે કે જેમ *ભીંત ઉપર ચીતરેલી અલંકૃતા સ્ત્રી જોવાથી પ્રેમ–મોહ થાય છે, તેમ જિનપ્રતિમા જોવાથી મનુષ્યોને વૈરાગ્ય થાય એ સહજ છે. આ પ્રમાણે આ વિષયનું સમર્થન ઘણા આચાર્યો સંસ્કૃત ને ગુજરાતી ભાષામાં કરી ગયા છે; પણ આ સમર્થન વદતોવ્યાઘાત જેવું છે. આ કથન મૂલ વૈરાગ્ય આશય સાથે રહી શકતું નથી. મનુષ્ય પોતે જે શાખા પર બેઠેલો હોય તેના ઉપર જ કુહાડીનો ઘા મારતો હોય, તેવું કેટલાકનું આ કથન છે. વસ્તુ એ છે કે ચિત્રિત સુંદર સ્ત્રી આકૃતિ કોઈ પણ નર વ્યક્તિને મોહ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમજ ચિત્રિત નર આકૃતિ સ્ત્રીજાતિને શું મોહ ઉત્પન્ન નથી કરતી? જિનપ્રતિમા–નર આકૃતિમાં હોય તો જેમ ચિત્રિત સ્ત્રીથી નરને મોહ થાય છે, તેમ સ્ત્રીને મોહ ઉત્પન્ન કરે એ સહજ છે. કારણ એ છે કે જાતે ને જાત્યાંતરનો. પણ સ્ત્રીની ઇચ્છાથી પુરુષ ખેંચાય છે. ને પુરુષની ઇચ્છાથી સ્ત્રી ખેંચાય છે, એમાં નવું ક્યાં છે? જાતીય આકર્ષણ તો સ્વભાવસિદ્ધ છે. એક બીજાના સ્વરૂપથી એક બીજાને મોહ આવે છે, તે ઉદય ભાવ છે, ને જિનપ્રતિમા જોવાથી વૈરાગ્ય આવે, તે ક્ષયોપશમિક ભાવ છે; એટલે જે સ્ત્રીનું દૃષ્ટાંત આપી જિનપ્રતિમા વૈરાગ્યનું કારણ કથવામાં આવે છે, તે વિષયને સંબંધિત થતું નથી. ઉદય ભાવમાં પ્રાણી માત્ર સહજ વર્તે છે, ને ક્ષયોપશમિક ભાવમાં તો કોઈક ઉચ્ચ સંયોગ-વશાત્ આવી શકે છે. એમ નહિ તો આપણે આપણી દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરીએ કે એક સ્થળ ઉપર જિનપ્રતિમા નર આકૃ-

---

* चित्तभित्ति ननिज्झाए, नारीं वा सुअलंकियं

(દશવૈકાલિક અ. ૮ મું.)

તિમાં હોય, ને સાથે સ્ત્રી સુંદર આકૃતિમાં હોય, તેની પાસેથી જૈન-જૈનેતર થોડી વ્યક્તિઓ ચાલી જતી હોય, તે વખતે પ્રેક્ષક વ્યક્તિઓનું ધ્યાન જિનપ્રતિમા સામે જશે કે સ્ત્રી પ્રતિમા સામે જશે? તેઓને જો પૂરતો અવકાશ હોય તો તેઓ જિનપ્રતિમાને બરાબર જોશે, કે સ્ત્રી આકૃતિનાં અંગોપાંગને બરાબર જોશે? વાચક! એ તે વિચાર હૃદયમાં લાવો, પણ જૈનેતર તો શું પણ ખુદ જૈન જિનપ્રતિમાનો રાગી હોય તોપણ સ્ત્રી આકૃતિને જોવામાં જેટલો વખત ગાળશે, તેટલો વખત જિનપ્રતિમા નિહાળવામાં નહિ લેશે. જિનપ્રતિમા જો વૈરાગ્યનું કે બોધનું કારણ હોય તો વળી આપણે એક બીજો દાખલો લઈએ. ધારો કે એક જગ્યાપરથી ત્રણ વ્યક્તિઓ ચાલી જાય છે: એક જૈન, એક વૈષ્ણવ, ને એક મુસલમાન. ત્યાં કોઈએ એક જિનપ્રતિમા, એક વિષ્ણુપ્રતિમા ને એક કબર એમ ખડાં કરી દીધાં છે. હવે એ ત્રણે વ્યક્તિઓના દિલને કઈ વસ્તુ પોતા ભણી આકર્ષશે? શું જિનપ્રતિમા એ ત્રણેને પોતાના ભણી લાવશે કે? ના, જો ત્રણે જિનપ્રતિમા ભણી જાય તો કહી શકે કે જિનપ્રતિમા મનુષ્યને વૈરાગ્યનું મજબૂત સાધન કે કારણ છે; પણ આપણો અનુભવ જાય છે, ત્યાંસુધી સાફ સાફ સમજાય છે કે જૈન જિનપ્રતિમા પ્રતિ, વૈષ્ણવ વિષ્ણુપ્રતિમા પ્રતિ ને મુસલમાન કબર પ્રતિ સહજ જાય છે; નહિ કે બધા એક વસ્તુ ભણી જાય છે. એટલે જેને જે દર્શનનો બોધ મળ્યો, અથવા પરિચય થયો કે સંસ્કાર પડ્યા, તેનું તે પ્રતિમા ભણી ધ્યાન ખેંચાય છે. ને તેને પોતાનું ધ્યેય માને છે. આથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે પ્રતિમા ભણી વાળનાર તે તે શાસ્ત્રના પુસ્તકો ને તે ઉપદેશક વર્ગ છે; પણ નહિ કે પ્રતિમા.

આનું કારણ શું?

આજે જેમ જેમ વખત વ્યતીત થાય છે, તેમ તેમ મંદિર ખાને ઉપદેશકોને પણ પોતાની પ્રતિમા કરાવવાની ને પોતાની પ્રતિમા

આમ તેઓની દશાની ઉત્તમતાનું કથન કરતાં શ્રીમદ્ તેમને માટે બહુ પ્રશંસા કરે છે ને કહે છે કે તેવી દશામાં યમનિયમનું પાલન ગૌણતાએ આવી જાય છે. જૈન દર્શનના સારા વિચારકો કોઈ આ લેખને શું ન્યાયશીલ ગણશે ખરા કે? જૈન દર્શનમાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એવું ક્યાંય કહ્યું નથી કે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થયા પછી ગમે તે વર્તન કરે પણ તેને કાંઈ બાધકપણું નથી. આવું અન્ય દર્શનીઓ બોલે છે, પણ જૈન દર્શનનો સાચો અભ્યાસી આમ બોલે તેનું કારણ સમજાતું નથી. ચિદાનંદજી ગમે તેટલી ઉચ્ચ કોટિના હોય. પણ કૈવલ્ય (આત્યંતિક દુઃખાભાવ) તો નહિ જ થયું હશે ને? જો તેમ થયું હોય તોપણ તેમને યમનિયમો પાળવા એ (આજ્ઞા છે) ઈષ્ટ છે; ને જો તેમ ન થયું હોય તો તેમને કહેવું જ શું? આરીસા ભુવનમાં રાજા ભરત જેવા કૈવલ્ય જ્ઞાન પામ્યા. તોપણ તેમણે જીવન-પર્યંત દીક્ષાવ્રત સ્વીકાર્યું હતું. કોઈ વ્યક્તિ જ્ઞાનદશા મુખ્યત્વે છતાં સંયમ પાલન કરવામાં શરીરની નિર્બળતાને લીધે ગૌણતા રાખે. એ બનવા સંભવ છે; પરંતુ તે વ્યાજબી છે. એમ કહેવું. તે જૈન દર્શનના વિચાર સાથે મળતું નથી. વેદાન્ત–ઉપનિષદોના અભ્યાસીઓ તેમજ અન્યદર્શનીઓ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ થયા પછી એટલે કે "अहं ब्रह्मास्मि" (હું બ્રહ્મ છું) એવું જ્ઞાન થાય. પછી બંધન રહેતું નથી. પણ જૈન દર્શન અન્ય દર્શનથી ભિન્ન કહે છે. તે કહે છે કે શરીરને પૂર્ણ કર્મ ન છૂટે ત્યાંસુધી અખંડિત સંયમપાલન કરવું એ આત્માને હિતાવહ છે. આથી ચિદાનંદજીના વર્તન ઉપર આધાર કરી મૂકું તેમ વાચકે નહિ સમજવું.

૨૭ મા આંકથી ૩૧ મા આંક સુધીમાં દર્શાવેલા વિચારો વિષે બહુ અગત્ય નહિ લાગવાથી અત્ર એ આંક વિષેનું વિવેચન લીધું નથી. તેમનું કથન જૈન દર્શન સાથે ને સામાન્ય વિચાર સાથે જ્યાં અંતર પાડે છે, તે વિષે જ નોંધ લેવાય છે.

[૩૭ મો અંક] દર્શન પ્રવર્તાવવાની ઇચ્છા.

તેઓ લખે છે કે—

"હજી મારા દર્શનને જગત્‌માં પ્રવર્ત્તન કરવાને કેટલોક વખત છે. હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી મુદત કરતાં વધારે રહેવાનો છું. જીંદગી સંસારમાં કાઢવી અવશ્ય પડશે, તો તેમ કરીશું.

"પ્રવર્ત્તન કરવામાં પંચમ કાળમાં જે જે ચમત્કારો જોઇએ છીએ, તે એકત્ર છે, અને થતા જાય છે. હમણાં એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ ગુપ્ત રાખજો."

વાચક ઉપર્યુક્ત પંક્તિઓથી સમજી જશે કે તેમને પોતાનું દર્શન પ્રવર્તાવવાની ઇચ્છા છે, પણ લખે છે કે હજી વાર છે. તેમાં ચમત્કારો જોઈએ તે પણ તેમને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. તેમને દર્શન ચલાવવાની ઇચ્છા થઈ હશે કે કદાચ તેવી કલ્પના હશે; ગમે તે હો, પણ જેના પર પત્ર લખે છે તેને ગુપ્ત રાખવાને ભલામણ કરે છે, તે પણ પવન ન જાણે તેવી રીતે. આથી શંકા થાય છે કે જો આવું કાર્ય કરવું હોય તો છાનું રાખવા શી અગત્ય હશે? વળી એ આશ્ચર્ય થાય છે કે દર્શન ચલાવવા તેમને ચમત્કારો જોઈએ છે. તેઓ ચમત્કારને મહત્ત્વનું સ્થાન આપે છે. આગળ ઉપર ચમત્કારને તેઓ પાછા વખોડે છે! જે વર્ષમાં આ લેખ છે તેમાં, ને હવે પછી જે જે લેખો આવે છે, તેમાં બધામાં વય પ્રમાણે કાંતો ઓછદત્ય હોય, અથવા લોકને ચમત્કૃતિમાં ખેંચવાની ઇચ્છા હોય. અથવા જેવો જેવો સંયોગ હોય, તેવું પોતે લખતા જણાય છે. ખરી રીતે હૃદયમાં કાંઈ જુદું જ હોય, એમ આસપાસના અનેક લેખો વાંચવાથી માલૂમ પડે છે.

[૩૮ મો અંક] "સંસારથી કંટાળ્યો છું."

તેઓ લખે છે કે—

"તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી. વૈરાગ્યને લીધે જોઈતા ખુલાસા લખી

શકતો નથી......હું કેવળ હૃદયત્યાગી છઉં. થોડી મુદતમાં કંઈક અદ્ભુત કરવાને તત્પર છઉં. સંસારથી કંટાળ્યો છઉં.

"દુનિયા મતભેદના બંધનથી તત્ત્વ પામી શકતી નથી. ખરું સુખ અને સત્ય આનંદ તેઓમાં નથી. તે સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ ઝંપલાવ્યું છે."

આપણે તેમના શરીરના સંબંધમાં આવી શક્યા નથી, નહિ તો કંઈક અનુભવ મળત. એટલે હવે આપણે તો તેમનો અક્ષર દેહ જોવો રહ્યો. તેમના કહેવાનો આશય એ છે કે એક ખરો ધર્મ ચલાવવાને તેમને તૈયાર થવું છે. સંસારથી કંટાળો આવ્યો છે. હવે જો આમ હોય તો એ વિચાર આવે છે કે આ લખ્યું છે તે સત્ય છે શું? એક વખત તેઓ કહે છે કે સંસારથી કંટાળ્યો છું. ને બીજી બાજુથી કોઈ પૂછે છે ત્યારે કહે છે કે હજી સંયમ ક્ષેત્ર દૂર છે. વળી તેઓ લખે છે કે આત્માએ ઝંપલાવ્યું છે. ને ઉપર લખે છે કે હું કેવળ હૃદયત્યાગી છું. આમ બે જાતના લખવાનો તેમનો શો ઇરાદો હશે? શું વિચારની વ્યાકુળતા હશે? કે હૃદયની ઉન્મત્તતા હશે? ઘણી વખત વાંચનાર પોતેજ બે બાજુના વિચાર વાંચતાં હૃદયમાં મુંઝાઈ જાય તેમ છે. દર્શન ચલાવવાને તેમની ઇચ્છા છે, તો કયું દર્શન ચલાવવાની ઇચ્છા હશે? શું મહાવીરથી અતિરિક્ત દર્શન તેમને ચલાવવું હશે? જો તેમ હોય તો નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનને વજનદાર માને છે, તેમ તેઓ માનત નહિ. વળી બીજી શંકા એ થાય છે કે તેઓ દર્શન ચલાવવામાં ચમત્કારોની બહુ અગત્ય માને છે. આથી સમજી શકાતું નથી કે જ્યાં ત્યાગમાર્ગની વાતો ચાલે છે, ત્યાં ચમત્કારની શી જરૂર પડી? જ્યાં ત્યાગ છે, ત્યાં ચમત્કારની આવશ્યકતાજ નથી. જ્યાં ચમત્કાર છે, ત્યાં આન્તરિક ત્યાગ નથી. છતાં શા માટે તેઓ ચમત્કારની લાલસા લોકોને આપવા ઇચ્છા રાખતા હશે? પણ એમ લાગે છે કે લોકોની રુચિ

જોઇ તેમણે તે તરફ પાસું ફેરવ્યું હશે. જ્યારે લોકોને પોતાની તરફ વાળવા હોય, ત્યારે અવશ્ય મનુષ્યે તેની રૂચિનો ખ્યાલ જોઈ ડિંડિમ વગાડવું જોઇએ, કારણકે જમાનો ચમત્કારનો છે; ને ચમત્કાર જ્યાં હોય છે, ત્યાં દુનિયા દોડતી જાય છે! એટલે વખતને જોઇ તેમણે ચમત્કારમાં લોકને ખેંચ્યા હોય; નહિતો લોકો એકલા શુષ્ક જ્ઞાનમાં ક્યાં જાય તેમ છે? પછી કેટલાક વર્ષને અંતરે તેઓ ચમત્કારને વખોડે છે. અત્યારે પોતાની ઉગતી ઉમ્રમાં લોકોને ખેંચવા તેઓ ચમત્કાર માટે આમંત્રણ આપે છે. સંસારથી કંટાળ્યો છઉં એમ જણાવ્યું છે, તે શું વૈરાગ્યથી લખ્યું છે, કે માત્ર હૃદયનો આવીર્ભાવ છે? તેઓના સંયોગ જોતાં જણાય છે કે તેઓ પરણવાની ઉમેદમાં છે, પણ વિલંબ હોય ને તેથી અકળામણ આવી હોય ને લખ્યું હોય એમ જણાય છે. સરસ્વતીચંદ્ર જેમ વૈરાગ્યની વાત જણાવે છે, પણ અંદરની ઇચ્છા પ્રેમની હતી, તેમ તેઓના પત્ર ઉપરથી ને નીચે ફૂટ-નોટની નોંધ પરથી જણાય છે. આજે મનુષ્ય પરણવાનો હોય ને મળતાં વિલંબ થાય ત્યારે વૈરાગ્યના ચાળા કરે છે, તેમ તેઓ પણ પાઠ ભજવતા જણાય છે. (જુઓ પૃ. ૧૨૫ ફુટનોટ). ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય જણાવ્યો છે, ત્યારે તેઓ પરિણીત થયા નથી, પરિણીત થવા આતુર છે, ને કહે છે કે કંટાળ્યો છઉં તેનો અર્થ શું? વૈરાગ્ય કે વૈરાગ્યાભાસ?

ધર્મસ્થાપન કરવા તેઓએ ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી, ત્યારે તેમની વય લગભગ ૧૮ કે ૧૯ વર્ષની હશે. ત્યારપછી તેઓ લગભગ ચૌદ વર્ષ સુધી જીવ્યા હતા; પરન્તુ તેઓ બહાર નિકળી શક્યા નથી, એટલે સંસારત્યાગી થઇ શક્યા નથી. આ લેખ લખ્યા પછી અનેક લેખમાં હજી પણ ત્યાગી થવાની ઇચ્છા બીજા લોકો પ્રતિ તેઓ બતાવતા રહ્યા છે; પણ એ લેખ કે પત્ર પૂર્ણ કરતાં છેવટે તેઓ લખે છે કે, હજી વાર છે, વિચાર ચાલે છે, કૌટુંબિક ઉપાધિ

મૂકવી હજી અનુકૂળ નથી, સ્ત્રી સંબંધી મોહનો વિજય કરવો દુર્જય છે; આમ અનેક પત્રોમાં જ્યાં ત્યાં ગળ્યાં તલ્યાં કરતા હોય તેમ જણાય છે. આથી કોઈ પણ વાચક સમજી શકે કે તેમને આમ લખવાની શી આવશ્યકતા હતી? જે મનુષ્યો આમ બોલતા હોય, ને કરી શકે નહિ, તો તેમને માટે લોકો શું બોલે? સૌને વાતો કરતાં આવડે છે, પણ તેમ વર્તન કરવું કેટલું દુષ્કર છે, તે પણ આ ઉપરથી સમજાય તેમ છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૬ થી ૧૩૩ સુધીમાં ૧૭ મા ૧૮ મા વર્ષના અવધાન વિધિના પ્રયોગો જણાવ્યા છે. ૨૦ મા ને ૨૧ મા વર્ષના અંક લેખ થોડા છે.

વર્ષ ૨૨ મું.

આ વર્ષમાં ૪૧ મા અંકથી પત્રો શરૂ થાય છે. કેટલાક પત્રમાં કાળ પરત્વે ને વ્યક્તિ પરત્વે જુદા જુદા અભિપ્રાય લખ્યા છે. ૪૧ મા અંકમાં તેઓ જણાવે છે કે નિરાગીત્વ, વિનયતા, અને સત્પુરૂષની આજ્ઞા નહિ મળવાથી જીવને ભ્રમણ થયું છે. એ દ્રષ્ટાન્ત ઠીક છે, પણ એ સ્થળે "સત્પુરૂષની આજ્ઞા" એ શબ્દો જે લખાયા છે, તે શબ્દો શું મહાવીર માટે કે કોઈ મહાત્યાગી, મહાજ્ઞાની માટે તેમણે વાપર્યા હશે, કે સત્ પુરૂષ તે બીજો કોઈ હશે. કે તે તેમણે પોતાના માટે વાપર્યા હશે? આપણે અત્યારે સંકુચિત દ્રષ્ટિથી નહિ જોઈએ. આગળ ઉપર બહુ સારૂં કથન આવશે. ત્યારે કંઈક વિચાર કરીશું.

[અંક ૪૨ મો]

તેઓ લખે છે કે—

"મારા બન્ની મોહદશા નહિ થઓ, હું તો એક અલ્પ શક્તિવાળો પામર મનુષ્ય છું. સૃષ્ટિમાં અનેક સત્પુરૂષો ગુપ્ત રૂપે રહ્યા છે. તેમના ગુણને સ્મરો."

કોઈ ઉપર આમ પત્ર લખતાં તેઓ પોતાની નિરૂપતા બતાવે છે. કોઈએ ભક્તિવશ થઈ બહુ ગુણ તેમનામાં જોઈ અત્યંત

લાગણીભર્યો પત્ર લખ્યો હશે, ત્યારે શ્રીમદે આમ લખ્યું હોય એમ જણાય છે. તેઓ એક પછી એક પત્રમાં ઉત્તર આપવા સાથે આત્મજ્ઞાનની વાર્તા કરતા હોય છે, ને બોધ પણ આપતા હોય છે. જૈન શૈલિમાં તેમનો સારો વિકાસ થયો છે એમ એકેક પત્રમાં આગળ વધીએ ત્યારે સમજાય છે.

[૫૦ મો અંક] ગૃહાવાસમાં પાંચમું જીવસ્થાનક.

આ પત્રમાં તેમણે ધ્યાનની વાર્તા કરી છે. તેમાં ધર્મધ્યાનની વાર્તા જીવ (ગુણ) સ્થાનકને અંગે ઘણી સારી કરી છે. વચમાંથી માત્ર થોડો ભાગ લઇએ. તેઓ જણાવે છે કે—

"ચોથે જીવ (ગુણ) સ્થાનકે આવેલો પુરૂષ પાત્રતા પામ્યો ગણી શકાય; ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે. પાંચમે મધ્યમ ગૌણતા છે; છઠ્ઠે મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે; સાતમે મુખ્યતા છે. આપણે ગૃહાવાસમાં સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉત્કૃષ્ટે તો આવી શકીએ. આ સિવાય ભાવની અપેક્ષા તો ઓરજ છે."

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનક સાથે ધર્મધ્યાનની પ્રવૃત્તિ રહી શકે છે તે સ્થિતિ બરાબર છે, ને આગમો તેમ કહે છે. આપણે ગૃહાવાસમાં પાંચમે ઉત્કૃષ્ટ આવીએ, તેમ બીજા કોઈ સાથે તેઓ પત્રમાં વાર્તા કરતા જણાય છે. ગૃહાવાસમાં પાંચમું જીવસ્થાનક જીવો મેળવી શકે છે, ને તેઓને પણ હોય; આમ તેમનું કહેવું હોવા છતાં આજે તેમના (શ્રીમદ્‌ના) અનુયાયીઓ બીજા ઉપર ધસારો કરતાં બોલે છે કે, અરે ભાઈ! પાંચમું ચોથું હવે જવા દો, આપણે પહેલા જીવ-સ્થાનકમાં હોઈએ તોપણ બહુ પુણ્ય! ભલા ભલા સાધુઓને પણ ચોથું પાંચમું આવી શકતું નથી; શું એ જીવસ્થાનક રસ્તામાં પડયું છે કે આપણે ચોથા પાંચમામાં જઇએ! જવા દો, એટલી બધી વાર્તા કરશો નહિ! કેટલાકો તો કહે છે કે હજી આપણે પહેલામાં પણ નથી. આમ જ્યારે તેમના અનુયાયીઓ બીજા જૈનાનુયાયી સાથે વાર્તા કરે છે, ત્યારે આપણે તેમના આત્મજ્ઞાન વિષે કે તેમને

જેમના તરફથી જ્ઞાનનો વારસો મળ્યો છે તેમના વિષે શું વિચાર કરવો જોઇએ ? એટલે સાર વક્તવ્ય એ છે કે તેમના અનુયાયીઓ કયાકમાં ગમે તે બોલે, પણ શ્રીમદ્ કહે છે કે, ગૃહાવાસમાં ખુશીથી ઝેો ચોથે પાંચમે ગુણસ્થાનકે આવે છે. એ પત્રમાં મૈત્રી પ્રમોદાદિ ભાવના વિષે તેમણે સારૂં વિવેચન કર્યું છે, એટલું ખુલ્લા દિલથી સ્વીકારવું જોઇએ.

[૫૨ મો અંક] જાતિસ્મરણ.

આ અંકમાં કોઈ ઉપર પત્ર લખતાં નીચે "પંચાંગી પ્રશસ્ત ભાવે પ્રણામ" શ્રીમદ્ કરે છે. એથી એમ સમજાય છે કે તેઓ તેમના કરતાં કોઈ ઉચ્ચ વ્યક્તિને પત્ર લખતા હશે, નહિ તો પંચાંગી પ્રણામ શાને લખે ? પણ વ્યક્તિ કોણ હશે તે સમજાતું નથી. (જો કે આસપાસના સંયોગ ને એક બીજાના સંબંધ ઉપરથી સમજાય છે, પણ આવશ્યકતા ન લાગવાથી જતું કરાય છે). એ પત્ર કોઈ પર લખતાં પુનર્જન્મ સંબંધના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ૧૪૩ પૃષ્ટના છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં જણાવે છે કે—

"આ કાળમાં પણ કોઇ કોઈ મહાત્માઓ ગત ભવને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન વડે જાણી શકે છે: જે જાણવું કલ્પિત નહિ પણ સમ્યક્ હોય છે."

આ ઉપરથી જાતિસ્મરણ વિષે વાતો તેઓ કરતા લાગે છે; પણ ઘણી ગુંચવણી સાથે પત્રમાં એ વાતો થઇ છે. સાફ સાફ વાતો જિજ્ઞાસુ ઇચ્છે છે. પણ તેઓ સ્પષ્ટ વાતો કરતાં કરતાં અટકી જાય છે. જાતિસ્મરણ જ્ઞાન આ ભવમાં થાય છે, તે વિષે બહુ ભાર તેઓ આપે છે, પણ કોઈ વ્યક્તિનું નામ આપતા નથી. એ વાતો તેમણે છુપી રાખી હોય, કે પછી પત્રમાંથી કોઈએ પાછળથી કહાડી નાંખી હોય. જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી "ભૂત ભવ"ની જ્યાંસુધી પ્રતીતિ થાય નહિ, ત્યાંસુધી ભવિષ્ય કાળમાં ધર્મ સંબંધી પ્રયત્ન કરવો તે શંકાસ્થાન છે; એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન એટલે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉપર તેઓ ભાર આપે છે ને વળી કહે છે કે—

"આ 'પુનર્જન્મ' છે; આટલું પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી."

એટલે તેઓ એક વાત કરી બીજા વિષયમાં પરિણામો નાંખે છે અને ત્યાંથી ત્રીજી વાર્તામાં સરી જાય છે. મૂળ વાતો જે કરેલી છે તે સાફ કર્યા વિના જિજ્ઞાસુ વાચકને વિચારના વમળમાં તેઓ નાંખી દેતા હોય એમ લાગે છે. આમ અનેક જગ્યાએ વાતો કરી મુખ્ય મુદ્દામાંથી નિકળી જવાની યુક્તિમાં રમતા હોય તેમ તેઓની લેખનશૈલી ઉપરથી જણાય છે.

[૫૫ મો અંક] અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક.

આ અંકમાં તેમણે ઘણી સારી વાતો કરી છે. તેઓ લખે છે કે—

"અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માયા, અનંતાનુબંધી લોભ એ ચાર, તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ ત્રણ એમ સાત પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી સમ્યક્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિઓની ગ્રંથી છેદવી પરમ દુર્ઘટ છે. જેનો તે ગ્રંથી છેદાઈ, તેને તે આત [illegible] ' થવો સુ

કે તેઓ શ્રીમદ્‌ને માટે સારો ભાવ ઉત્પન્ન કરવાના બદલામાં મિથ્યા ભાવ ઉત્પન્ન થાય તેવો વ્યવસાય કરે છે.

આ સ્થળે શ્રીમદે જણાવ્યું છે કે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશ વિના એમ થવું અશક્યું છે, એ વાર્તા સાચી છે. પણ કોઈ પ્રશ્ન કરે કે સદ્‌ગુરુ કોને કહેવા તો તેઓ સદ્‌ગુરુ કોને બતાવશે ? મતલબ એ છે કે તેમણે જે વાર્તા કરી છે, તે સિદ્ધાન્તના વિચાર સાથે સંમત છે, પણ સદ્‌ગુરુ સંબંધી જ્યાં ઉલ્લેખ આવ્યો, ત્યાં પોતાને વિષે ખ્યાલ બાંધીને લખ્યું હોય તો ના નહિ. દરેક લેખમાં એ પ્રમાણે પ્રસંગ આવતાં એ પદ્ધતિએ તેઓ લખતા હોય છે. વસ્તુ એ છે કે, કેટલાક લોકો જુદે જુદે સ્થળેથી શ્રીમદ્ પાસેથી નવું નવું જાણવાને આવતા હતા, ત્યારે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક વિષે વાર્તા કરતાં લોકો પૂછતા હશે કે કયી રીતે એ વસ્તુ (સમ્યક્ત્વ) ની પ્રાપ્તિ થાય ? ત્યારે તેઓ ઉત્તરમાં સદ્‌ગુરુની ઉપયોગિતા જણાવતા હશે. તેથી સદ્‌ગુરુની આવશ્યકતા ઉપર તેમણે ખાસ ભાર દીધો હોય એમ જણાય છે.

[૧૦ મો અંક] પોતાની સ્થિતિ.

પત્ર શરૂ થતાં તેઓ જણાવે છે કે—

" દુખિયા મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો ખચિત તેના શિરોભાગમાં હું આવી શકું."

આટલું લખ્યા પછી તેઓ એ વાર્તાનો પલટો કરે છે ને આગળ કહે છે કે—

" તમે મને સ્ત્રી સંબંધી દુઃખ લેખશો નહિ. લક્ષ્મી સંબંધી...પુત્ર સંબંધી.. કીર્તિ સંબંધી...ભય સંબંધી...કાયા સંબંધી વિગેરે લેખશો નહિ. મને દુઃખ બીજી રીતિનું છે. ... ... વિના દિવાનાપણે હું આ કલમ ચલાવું છું. રાયચંદ નામથી ઓળખાતો વવાણીઆ નામના નાના ગામનો લક્ષ્મીમાં સાધારણ એવો પણ આર્ય તરીકે ઓળખાતો દશાશ્રીમાળી વૈશ્યનો પુત્ર ગણાઉં છું. આ દેહમાં મુખ્ય બે ભવ કર્યા છે. અમુખનો હિસાબ નથી. નાનપણની નાની સમજણમાં કોણ જાણે

ક્યાંથીએ મોટી કલ્પનાઓ આવતી. સુખની જિજ્ઞાસા પણ એવી નહોતી; અને સુખમાં પણ મહાલય બાગબગીચા લાડીવાડીનાં કંઈક માન્યાં હતાં સ્ત્રી સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ ખાસ કરીને મને રોકી શકતો નથી-બીજા કોઈ પણ સંસારી સાધને મારી પ્રીતિ મેળવી નથી; તેમ કોઈ ભયે મને બહુલતાએ ઘેર્યો નથી. સ્ત્રીના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા ઓર છે, અને વર્તના ઓર છે. એક પક્ષે તેનું કેટલા કાલ સુધી સેવન કરવું સમ્મત કર્યું છે, તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ-અપ્રીતિ છે; પણ દુઃખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી, છતાં પૂર્વ કર્મ કાં ઘેરે છે? એટલેથી પતતું નથી. પણ તેને લીધે નહિ ગમતા પદાર્થોને જોવા, સુંઘવા, સ્પર્શવા પડે છે; અને એજ કારણથી પ્રાયે ઉપાધિમાં બેસવું પડે છે."

આ પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિનું વૃત્તાન્ત લખતાં શ્રીમદ્ પોતાનો હૃદયભાવ ખુલ્લો કરે છે. શરૂઆતમાં તેઓ જણાવે છે કે દુઃખી મનુષ્યોના અગ્ર ભાગમાં હું ગણિત આવી શકું તેમ છું; પણ પછી વળી એમ લખતાં તેઓનો વિચાર બદલાતો હોય એમ લાગે છે કે મને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી. ગમે તેમ હો, આપણને તે સાથે સંબંધ નથી. વળી આગળ તેઓ જણાવે છે કે, મને નાની ઉમરમાં મોટા મોટા સુખોપભોગની કલ્પનાઓ થતી હતી; બગીચો, લાડીવાડી માટે તેમને આતુરતા હતી. એટલેથી તેઓ નહિ અટકતાં આગળ વધીને કહે છે કે સ્ત્રીસુખ માટે બહુ મૂર્છા રહેતી હતી, ને કેટલાક કાળ સુધી તેના શરીરનું સેવન કરવું એ પણ તેમણે ચોક્કસ કર્યું હતું. એમના કથન પ્રમાણે સ્ત્રી શરીર કરતાં કોઈ પણ ચીજ તેમને વધારે પ્રિય નહોતી. એના સુખની ખાતર આ ઉપાધિમાં તેઓ રહે છે. જો કે નહિ ગમતા પદાર્થો ઉપર કંટાળો આવતો હશે, તોપણ મોહ રાજાની આણ વર્તવાને લીધે તેમને તેવા પદાર્થો જોવા સુંઘવા સ્પર્શવા પડે છે. શ્રીમદના દિલની આવી સ્થિતિ છતાં તેઓ સંસાર-માંથી છૂટી શકતા નથી. વિષયસેવન કરવું એમાં એમની રુચિ હતી એમ તેઓ સાફ કહે છે. આ પહેલાં ૨૯મા વર્ષમાં તેઓ કહી

રહ્યા છે કે–" આ આત્માએ હવે ઝંપલાવ્યું છે, ધર્મ સ્થાપવા માટે." (જુઓ અંક ૩૮ મો). તો હવે એમાં કયું ખરું ? આ આખા લેખમાં પોતાને સુખની કેટલી તૃષ્ણા હતી ને એ વસ્તુને કેવા વેગથી સેવી રહ્યા હતા, તે સમજી શકાય તેમ છે. એક બાજુમાં ધર્મ સંબંધી ઉચ્ચ વિચારો તે દર્શાવી રહ્યા છે, બીજી બાજુમાં મોહ રાજ્યની કેટલી બધી આજ્ઞા ઉઠાવી રહ્યા છે ! પોતે કબૂલ કરે છે કે મોહ રાજ્યની તેઓના ઉપર ન કહી શકાય તેટલી લાગવગ ચાલી રહી છે.

[અંક ૬૩ મો] આત્મવૃત્તાન્ત.

આ અંકમાં પોતાના જન્મની તારીખ ટાંકી બતાવે છે કે—

"સંવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક સુદિ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીએ ૨૨ વર્ષ થયાં છે. ... ... સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે જાતિના અનેક વિચારો મેં અલ્પ વયમાં કર્યા છે. મહાન ચક્રવર્તીએ કરેલા તૃષ્ણાના વિચાર અને એક નિઃસ્પૃહી મહાત્માએ કરેલા નિઃસ્પૃહતાના વિચાર મેં કર્યા છે. અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે. અલ્પ વયમાં મહાન્ વિચારો કરી નાંખ્યા છે. ... ... પ્રથમની મારી ઉગતી વિચારશ્રેણી, આત્મદશા અને આજને આકાશ પાતાળનું અંતર છે; તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી."

આ આત્મવૃત્તાન્ત સંબંધી લેખ વાંચતાં તેમના હૃદયમાં કેવી કેવી ઇચ્છાઓ થતી હતી તે સમજી શકાય તેમ છે. એટલે એક વખતે મહાન્ યોગી થવાની તેમણે ઇચ્છા કરી હોય, ત્યારે એક વખતે ચક્રવર્તી થવાના વિચારો દોડાવ્યા હોય. એક વખત તત્ત્વજ્ઞાનીની વિચારશ્રેણીમાં પેઠા હોય, ને એક વખત પાછા નાસ્તિકના શિરોભાગમાં રમવા તેમણે ચાહ્યું હોય. આમ ઉલટસુલટ વિચારો કે કલ્પનાઓ તેમણે ગમે તેટલાં કર્યા હોય પણ તેથી શું ? આથી એમના દિલનો આશય તો એ સમજાય છે કે તેમણે ચક્રવર્તી થવા

ગત પરિચય ન હોય તો શરૂઆતમાં તેમણે "ભાવનાબોધ," "મોક્ષમાલા" વિગેરે જૈન ધર્મને અંગે જે સારૂં લખી જનતા આગળ મૂક્યું, તે તેઓ કેવી રીતે મૂકી શક્યા હોય? વખત વહેવા સાથે તેઓ સ્વતંત્ર વિચારક ને લેખક થઈ શક્યા એ બનવા સંભવ છે, પણ પ્રારંભમાં તેમને કોઈ વ્યક્તિનો પરિચય હોય નહિ, તો આમ બનવું અસંભવિત છે. આથી સમજી શકાય છે કે તેર વર્ષ થયા પછી આગળ ૧૮–૧૯ વર્ષ દરમિયાનમાં તેમને કોઈ વ્યક્તિ સાથે સારો સમાગમ હોવો જોઇએ, જેથી તેમને જૈન દર્શન વિષે સારૂં જાણવાનું મળ્યું હોય. પણ એ પ્રસંગ લખવો જાણીબૂઝીને જતો કર્યો હોય, કે રહી ગયો કે પછી કદાચ કોઈ સ્થળે લખેલ હોય. અનેક સ્થળે તેઓએ પત્રમાં કે પ્રસંગમાં કહ્યું છે કે સદ્‌ગુરૂ વિના આ વસ્તુ મળવી અત્યંત દુર્લભ છે. જીવે સ્વચ્છંદપણે ઘણી વખત કર્યું છે, પણ ગુરૂ આજ્ઞા અધીન થયા સિવાય મોક્ષ મળે નહિ. તો શંકા એ થાય છે કે તેમને આ વસ્તુસ્થિતિ કેમ પ્રાપ્ત થઈ? શું સ્વયં આત્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થઈ કે કોઈ ગુરૂના ઉપદેશથી? એમને પોતાને કોઇ ગુરૂનો યોગ થયો હશે કે નહિ તે વિષે કંઇ વાર્તા મળતી નથી.

વર્ષ ૨૩ મું.

[અંક ૬૬ મો] આશ્વાસન.

કોઈ એક વ્યક્તિ માંદગીમાં (સંશોધકના કથન પ્રમાણે જુઠાભાઈ) છે, તેમને આશ્વાસન આપતાં તેઓ લખે છે કે—

"નિરંતર સમાધિ ભાવમાં રહો. હું તમારા સમીપજ બેઠો છું એમ સમજો. ... ... હમણાં દેહત્યાગનો ભય ન સમજો. એવો વખત હશે તો અને જ્ઞાનીદૃશ્ય હશે તો આગળથી કોઈ જણાવશે કે પહોંચી વળશે. હમણાં તો તેમ નથી."

આ પત્ર નીચે તારીખ કે તિથિ મૂકી નથી. ત્યારપછી ગમે તેટલા વખતને અંતરે તેઓ (જુઠાભાઈ) અવસાન પામે છે. અવસાન પહેલાં અંગત નોંધમાં શ્રીમદ્ લખે છેઃ

[૬૯ મો અંક] લિંગદેહજન્ય જ્ઞાન.

"આ ઉપાધિમાં પડ્યા પછી જો મારું લિંગદેહજન્ય જ્ઞાન-દર્શન તેવું જ રહ્યું હોય, યથાર્થ જ રહ્યું હોય, તો જુઠાભાઈ અષાડ સુદ ૯ ગુરુની રાત્રે સમાધિશીત થઈ આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જશે એમ તે જ્ઞાન સૂચવે છે."

"લિંગદેહજન્ય જ્ઞાનમાં ઉપાધિને લીધે યત્ કિંચિત્ ફેર થયો જણાયો. પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈ ઉપરની તિથિએ પણ દિવસે સ્વર્ગવાસી થયાના આજે ખબર મળ્યા."

વસ્તુ એ છે કે જુઠાભાઈ ઉપર પત્ર લખ્યું તેમાં આ જગ્યાએ (૬૬ મા અંકમાં) તારીખ મૂકી નથી...ત્યારપછી અંગત (સંશોધકના કથન પ્રમાણે) આ નોંધ મૂકે છે. તેમાં પણ તારીખ નથી. એટલે એની વચ્ચે કેટલો વખત ગયો તે કોઈ સમજી શકે તેમ જણાતું નથી. તેમણે લખ્યું હતું કે ભય રાખવાનું હમણાં કાંઈ કારણ નથી; એમ હશે તો આગળથી જણાવીશું: પણ તેમણે આગળથી જણાવ્યું હોય તેમ પણ જણાતું નથી. તેમને જ્યોતિષ જ્ઞાન વિષે સારો ખ્યાલ હશે; તેથી જુઠાભાઈએ કદાચ તેમને પૂછાવ્યું હશે.

[અંક ૭૨ મો] મહાન ઇચ્છા.

શ્રીમદ્ જણાવે છે કે—

"કેટલાંક વર્ષ થયાં એક મહાન્ ઇચ્છા અંતઃકરણમાં પ્રવર્તી રહી છે; જે કોઈ સ્થળે કહી નથી; કહી શકાઈ નથી; કહી શકાતી નથી; નહીં કહેવાનું અવશ્ય છે. મહાન પરિશ્રમથી ઘણું કરીને તે પાર પડી શકાય એવી છે; તથાપિ તે માટે જેવો જોઈએ તેવો પરિશ્રમ થતો નથી; એ એક આશ્ચર્ય અને પ્રમત્તતા છે."

એજ પ્રમાણે નીચે બીજા બે ત્રણ પેરેગ્રાફમાં પણ તેઓ લખે છે. કોઈ પણ વાચક વિચારક એક વખત અજ્ઞાન હોવાથી રસ લેઈ શકે છે, પણ પછી અવશ્ય એક વિષયનું વારંવાર પુનરાવર્તન આવવાથી અને તેમાંથી કંઈ પણ અર્થ ન નીકળવાથી

લુખો હોવાથી જલદી ભિતને અટકી પડી જાય છે, તેમ નિર્લેપ તથા નિર્વિષયી વ્યક્તિ સંસારમાં કોઈ પણ રીતે ચોંટી શકતી નથી. ભીનો ગોળો ભીંતને ચોંટી રહે છે, તેમ તેઓ સંસારને દુઃખરૂપ કહેવા છતાં તેમાંથી નિકળી શકતા નથી. તેઓ આગળ તેજ પત્રમાં કહે છે કેઃ—

"આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી....ગૃહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઇ શકતી. ત્યારે હવે કેમ કરવું? કયા પર્વતની ગુફામાં જવું, અરે અલોપ થઈ જવું?"

વસ્તુ એ છે કે વિષયને કેમ લંબાવવો, અથવા પત્રને કેમ શોભાવવો એ એમનું જાણે કે લક્ષ્ય ન હોય? વળી તેઓ આગળ એમ કહે છે કેઃ—

"જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અને સિદ્ધિયોની ઇચ્છા નથી તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે માટે એ જ્ઞાન સંબંધી ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી માંગેલા પ્રશ્નો સંબંધી ફરીથી અથવા સમાગમે જણાવીશ."

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

"જે પ્રાણિઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર માંગવાથી આનંદ માને છે, તેઓ મોહાધીન છે અને પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે."

એકજ પત્રમાં સાથે સાથે ત્રણ રીતિએ જ્યારે તેઓ ઉત્તર આપે છે, ત્યારે આપણને દુઃખ એ થાય છે કે એકજ વખતે ત્રણ પ્રકારે બોલવું, એ મનુષ્યની કેટલી મહત્તા? પહેલાં કહે છે

શામાટે અટકી જતા હશે ? યથાયોગ્ય નિર્ગ્રન્થ દશા વગરનું જીવવું તેમને જ્યારે ગમતું નથી, તો પછી શામાટે નિર્ગ્રન્થ દશાને તેઓ સ્વીકારતા નથી ? શું કોઈ તેમ કરતાં તેમને અટકાવે છે ? કોઈ અટકાવતું હોય, તેમ તેઓ બીજા ઉપરના પત્રમાં ફરીયાદ કરતા હોય તેમ તેઓ લખે છે. તેઓ આંતર ઔદાસિન્ય વૃત્તિ હરવખત બીજા પાસે દર્શાવવા ચાહે છે, પણ તેમ કરવા પ્રયત્ન કરતા જણાતા નથી.

[૮૦ મો અંક] ઉપાધિ વિષે.

આ અંકમાં એ અભિપ્રાયને મળતાજ વિચારો તેઓ બતાવે છે ને કહે છે:—

"અત્ર જે ઉપાધિ છે, તે અમુક કામથી ઉત્પન્ન થઈ છે, અને તે ઉપાધિ માટે શું થશે, એવી કંઈ કલ્પના પણ થતી નથી."......

"રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનુંજ મનન રહે છે. આહાર પણ એજ છે. નિદ્રા પણ એજ છે. શયન પણ એજ છે. સ્વપ્ન પણ એજ છે. ભય પણ એજ છે. ભોગ, પરિગ્રહ, ચલન, આસન પણ એજ છે."

એ પ્રમાણે વિવિધ શબ્દાવલિ તેમણે ગોઠવી છે. જોવું ગમતું નથી, સૂંઘવું ગમતું નથી, સાંભળવું ગમતું નથી. વિગેરે વિગેરે લખી પત્ર ભરી દીધો છે. "નથી અસંગ ગમતો કે નથી સંગ ગમતો. નથી લક્ષ્મી ગમતી કે નથી અલક્ષ્મી ગમતી." તેઓ કહે છે: "એ કોઈ દુઃખનું કારણ નથી. દુઃખનું કારણ માત્ર વિષમાત્મા છે." "અને તે જો સમ છે તો સર્વ સુખજ છે." હવે જો તેમને વિષમાત્મા દુઃખનું કારણ જણાય છે ને સમદશા સુખનું કારણ છે, તો પછી તેઓ તે વસ્તુને પકડી કેમ શકતા નથી. એમ શું કોઈ પ્રશ્ન નહિ કરે ? જેને હૃદયમાં સંપૂર્ણ ત્યાગ ને નિરાશતા ઉત્પન્ન થયાં છે, તેને બહારનાં ગમે તેવાં સખ્ત બંધનો હોય પણ તે આપો-આપ ખરી જાય છે. સુષ્ક ગોળો ભિંત ઉપર લટકાય, પણ તે

સ્વસ્થતાએ જણાવીશ ? એમ હોય કે અત્યારે વખત નથી, અથવા ચિત્ત ઉપાધિમાં છે, પણ ઉદાસીનતાનું બહાનું તેઓ વ્યર્થ શાને કહાડતા હશે ? વળી જો તેમને ઉત્તર આપવાનો ભાવ છે, તો પછી મોહાધીન પ્રાણીઓની ગણતરીમાં તેને મૂકી શાને ફટકો મારે છે ? જો તેઓ ખરેખર એમજ કહેતા હોય કે તેઓ મોહાધીન છે, ને પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે, તો તેમણે ૭૭ મા અંકમાં હસ-મુખંજ કહ્યું છે કે "ચમત્કારો પંચમ કાળમાં જે જોઇએ તે એકત્ર થતા જાય છે," તો ત્યાં તેમણે તેમ શા માટે કહ્યું હશે ? જો જ્યોતિષાદિક પરમાર્થનું પાત્ર થવા દેવામાં અટચાવ નાંખશે, તો શ્રીમદ્‌ને આ માર્ગ ચલાવવામાં ચમત્કારો અનુકૂળતા આપશે ખરા કે ? ચમત્કારો મેળવવા ને ચમત્કારોથી લોકોને આંજવા, તે મોહા-ધીન પ્રાણીઓની સ્થિતિ-વૃત્તિ નથી શું ? પણ સમજાય છે કે આજે વખત બદલાયો છે; તે વખતે પોતાના કાર્યની શરૂઆત હતી. આ લખે છે ત્યારે તે કાર્ય-વ્યવહારના વ્યવસાયની પ્રવૃત્તિ સ્થિર જામી ગઈ છે. જ્યાંસુધી કાર્ય-વ્યવહારની સ્થિરતા ન હોય. ત્યાંસુધી મનુ-ષ્ય જ્યાં ત્યાં ફાંફાં મારે છે, તેમ તેમને માટે થયું હોય એ સંભ-વિત છે.

[૮૧ મો અંક] સમ્યક્ દશા.

આ અંકમાં સમ્યક્ દશાનાં લક્ષણો વિષે કોઈને કાગળ લખે છે. તેમાં તેઓએ એ લક્ષણો બુદ્ધિપૂર્વક સારી રીતે જણાવ્યા છે. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, શ્રદ્ધા ને અનુકંપાની વ્યાખ્યાઓ તેમણે સંક્ષે-પમાં પણ સારી જણાવી છે.

[૮૨ મો અંક] સંવત્સરી વિષે ક્ષમાપના.

કોઈ પ્રતિ પત્ર લખતાં પહેલા પેરેગ્રાફમાં અવિનય આશાતના માટે ક્ષમાવું છું એમ શ્રીમદ્ લખે છે. બીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ લખે છે કેઃ—

લુખો હોવાથી જલદી ભિંતને અટકી પડી જાય છે, તેમ નિર્લેપી તથા નિર્વિષયી વ્યક્તિ સંસારમાં કોઈ પણ રીતે ચોંટી શકતી નથી. ભીનો ગોળો ભીંતને ચોંટી રહે છે, તેમ તેઓ સંસારને દુઃખરૂપ કહેવા છતાં તેમાંથી નિકળી શકતા નથી. તેઓ આગળ તેજ પત્રમાં કહે છે કેઃ—

"આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી....ગૃહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઇ શકતી. ત્યારે હવે કેમ કરવું? કયા પર્વતની ગુફામાં જવું, અને અલોપ થઈ જવું ?"

વસ્તુ એ છે કે વિષયને કેમ લંબાવવો, અથવા પત્રને કેમ શોભાવવો એ એમનું જાણે કે લક્ષ્ય ન હોય ? વળી તેઓ આગળ એમ કહે છે કેઃ—

"જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિયોની ઇચ્છા નથી તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે માટે એ જ્ઞાન સંબંધી ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી માંગેલા પ્રશ્નો સંબંધી લખીશ અથવા સમાગમે જણાવીશ."

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

"જે પ્રાણિઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર માંગવાથી આનંદ માને છે, તેઓ મોહાધીન છે અને પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે."

એકજ પત્રમાં સાથે સાથે ત્રણ રીતિએ જ્યારે તેઓ ઉત્તર આપે છે, ત્યારે આપણને દુઃખ એ થાય છે કે એકજ વખતમાં ત્રણ પ્રકારે બોલવું, એ મનુષ્યની કેટલી મહત્તા ? પહેલાં કહે છે કે ભવિષ્યજ્ઞાન જ્યોતિષાદિક માટે ઉદાસીનતા રહે છે, બીજી વાર કહે છે કે ચિત્તની સ્વસ્થતાએ સમાગમમાં જણાવીશ, ત્રીજી વાર કહે છે કે એવા ઉત્તર માંગે છે તે મોહાધીન પ્રાણીઓ છે. એક તરફ ઉદાસીનતા સિદ્ધ કરે છે, બીજી તરફ તેને વિશ્વાસ આવે છે, ત્રીજી તરફ તેને બરાબર ફટકો મારે છે ! જો ઉદાસીનતા છે, તો તેઓ શા માટે ઉત્તર માંગનારને આશા આપે છે કે, વખતે ચિત્તની

"આઠ રુચક પ્રદેશ સંબંધીનું પ્રથમ તમારું પ્રશ્ન છે. ઉત્તરાધ્યયન સિદ્ધાન્તમાં સર્વ પ્રદેશે કર્મવર્ગણા બતાવી એનો હેતુ એવો સમજ્યો છે કે એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વ પ્રદેશે કહેવાથી શાસ્ત્રકર્તા આઠ રુચક પ્રદેશ કર્મરહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે એમ સમજવું નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મરહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પાસે તે કંઇ ગણતીમાં છે?"

તેમની લેખનશૈલી એટલી ગંભીર ને અટપટી છે, કે કોઈ પણ વાચક તેમની કહેવાની મતલબને જલદી ગ્રહી શકે નહિ. તેઓ પોતાની કહેવાની મતલબને એવી આવી ઉંડી ઉતારી નાંખે છે, કે ઘણી વખત વાચક અવશ્ય વિચારમાં પડી જાય. સાફસાફ સંક્ષેપમાં કહી નાંખવાનું હોય તોપણ તેઓ તે વિષયને ગુંચવણમાં નાખી દે છે. તેઓ આઠ રુચક પ્રદેશના સંબંધમાં જણાવે છે કે શાસ્ત્રકર્તા આઠ રુચક પ્રદેશ કર્મરહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે એમ સમજવું નથી. કર્મરહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે એમ સમજવું નથી : એટલે તેમને શું કથનીય છે કે વક્તવ્ય છે ? અગર તેમણે એમ સાફ વાત કહેવી જોઇતી હતી કે આઠ રુચક પ્રદેશ કર્મરહિત છે એમ અમારું સમજવું છે : આમ કહેવાના બદલામાં તેમણે ગુંચવણવાળું વાક્ય કરી નાંખ્યું છે. એ વસ્તુને ઠસાવવા માટે તેમણે અંતર્મુહૂર્તની વાતો કરી છે :

"અંતર્મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીની અંદરનો સમે તે વખત.....આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બે ઘડીની અંદરના વખતને અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય છે.... જેમ એવી આઠ સમયની વાત બહુ ન્યૂનત્વપણે હોવાથી ક્વચિત્ ક્વચિત્ જ સૂત્રમાં બતાવી નથી, તેમ આઠ રુચક પ્રદેશની વાત પણ છે, એમ મારું સમજવું છે, ને તેને 'ભગવતી', 'પ્રજ્ઞાપના', 'ઠાણાંગ', ઇત્યાદિક સિદ્ધાંતો પુષ્ટિ આપે છે........શાસ્ત્રકારે બધાં શાસ્ત્રોમાં ન હોય એવી પણ કોઈ વાતો શાસ્ત્રમાં કહી હોય તો કંઈ ચિંતા જેવું નથી........એમ હોવાથી આઠ રુચક પ્રદેશ નિર્બંધન છે એ વાત અનિષિદ્ધ છે."

"એ પરિભ્રમણ કેવળ સ્વછંદથી કરતા જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી? બીજા જીવો પરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં... .....એ માઠું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું? અર્થાત્ એમ જાણવું જોઈતું હતું, છતાં ન જાણ્યું; એ વળી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આપે છે."

"વળી સ્મરણ થાય છે કે જેના વિના એક પળ પણ હું નહિ જીવી શકું એવા કેટલાક પદાર્થો (સ્ત્રિયાદિક)ને અનંત વાર છોડતાં, તેનો વિયોગ થયો, અનંત કાળ પણ થઈ ગયો; તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી."

સ્ત્રી વિના જીવવું પણ એક વખત તેઓને આકરૂં લાગ્યું છે. વચમાં કેટલાક પેરેગ્રાફ મૂકી દીધા પછી તેઓ જણાવે છે કેઃ—

"કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ કરીએ તો તેવું સ્થાન ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને રહીએ? અર્થાત્ તેવા સંતો ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને એ દશામાં બેસી તેનું પોષણ પામીએ; ત્યારે હવે કેમ કરવું?"

વળી આગળ લખે છે કેઃ—

"ગમે તેમ હો–ગમે એટલાં દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિષહ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ."

મતલબ એ છે કે ગમે તેમ થાય કે ગમે તે થાય પણ એમ કરવુંજ, પણ શું કરવું તે કાંઈ તેઓ લખતા નથી! ઘણી ઘણી વિચારણા, વાર્તા તેમણે પત્રના પટ ઉપર જણાવી છે, પણ એ બધું પત્રપટ ઉપર હોય એમ જણાય છે. ઉપર તેમણે જણાવ્યું કે તેવું સ્થાન ક્યાં છે, ત્યાં જઈ બેસીએ, ને તેવા સંત ક્યાં છે કે તેની દશાનું પોષણ પામીએ; આનો અર્થ શું?

[અંક ૮૫ મો] આઠ રૂચક પ્રદેશ.

જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. એ આઠ રૂચક પ્રદેશ કર્મથી આવૃત્ત છે કે નિરાવૃત્ત છે એ સંબંધી પ્રશ્ન કોઈએ તેમને પૂછ્યો હશે, તેના ઉત્તરમાં તેઓ જણાવે છે કેઃ—

કહે છે કે બધાં શાસ્ત્રમાં ન હોય તેવી કોઈ પણ વાતો શાસ્ત્રમાં કરી હોય તો કંઈ ચિંતા જેવું નથી ! એવી કોઈ વાતો વિરલા મનુષ્યને અર્થે કહેવાઈ હોય છે, એટલે જે બધા શાસ્ત્રનું તંત્રીત્વ પોતે રાખે છે, તો પછી તેમને કહેવાનું શું હોય ?

ચૌદ પૂર્વધારી વિષે

કોઈ વ્યક્તિએ ચૌદ પૂર્વધારી વિષે પ્રશ્ન કર્યું છે કે "ચૌદ પૂર્વધારી કંઇક જ્ઞાને ઊણા—એવા—અનંત નિગોદમાં લાભે અને જઘન્ય જ્ઞાનવાળા પણ અધિકમાં અધિક પંદર ભવે મોક્ષે જાય એ વાતનું સમાધાન કેમ ?" પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીમદ્ કહે છે:

"એનો ઉત્તર જે મારા હૃદયમાં છે તેજ જણાવી દઉં છું. એ જઘન્ય જ્ઞાન બીજું, અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે. જઘન્ય જ્ઞાન એટલે સામાન્ય-પણે, પણ, મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન; અતિશય સંક્ષેપમાં છતાં મોક્ષના બીજરૂપ છે, એટલા માટે એમ કહ્યું. અને 'એક દેશે ઉણું' એવું ચૌદ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુના જ્ઞાન સિવાય બીજું બધું જાણનાર થયું; પણ દેહ દેવળમાં રહેલો શાશ્વત પદાર્થ જાણનાર ન થયું અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી, તેમ આ પણ થયું."

આ વિષયનો ઉત્તર તેમણે ઘણો લંબાવ્યો છે. તેમના કથન પ્રમાણે જઘન્ય જ્ઞાનવાળા પંદર ભવે મોક્ષે જાય છે. તેઓને સામાન્ય પણ મૂલ વસ્તુનું (આત્મતત્ત્વનું) જ્ઞાન હોય છે તેથી તેઓ મોક્ષે જાય છે. પણ ચૌદ પૂર્વધારી કંઈક ન્યૂન અભ્યાસમાં—સાધુઓ. નિગોદ—અનંત નિગોદ—માં જાય છે, તેઓ પ્રયત્ન કરે છે પણ આત્મતત્ત્વને નહિ સમજવાથી તેઓ તેમ પછડાય છે. આમ તેઓનું વક્તવ્ય છે. એટલે કે લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર ધારેલા ઠેકાણે જતું નથી, અથવા કહો કે લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી. આ વાત ઠીક છે, પણ તેઓ નિગોદમાં જવાનું કારણ શું ? શું તેઓ આત્મ-તત્ત્વને જાણી ના શક્યા એટલે નિગોદમાં ગયા ? જો તેમ હોય તો તાપસ વિગેરે આત્મસ્વરૂપને જાણ્યા વિના ઘણી ધમાલે છે ને

કષ્ટ સહન કરે છે, તેઓ કોઈ પણ દેવલોકમાં જાય છે, પણ નિગોદમાં ગયા છે, તેવું ક્યાંએ કહ્યું નથી. ચૌદ પૂર્વધારીએ શું ગુન્હો કર્યો કે તેઓ અનંત નિગોદમાં ગયા ? ગુન્હો તો જણાવ્યો નથી, ને નિગોદમાં ગયા તેની સિદ્ધિ કહી બતાવી, તો શંકા એ છે કે ચૌદ પૂર્વધારીઓ શાથી નિગોદમાં ગયા તેનો તેમણે થોડો પણ ખુલાસો કરવો હતો, ને પછી હા કહેવી હતી. તેમ કહી શક્યા નથી તો એમની પાસે કયી રીતિનું જ્ઞાન આપણે હવે સમજવું ? શું આપણે તેમના કહેવા પ્રમાણે હા પાડવી તે ઈષ્ટ છે કે તેનો કંઇ વિચાર કરવો તે ઇષ્ટ છે ?

ચૌદ પૂર્વધારીઓ—ચૌદ પૂર્વ પૂરા ભણવામાં થોડા ન્યૂન—જેનો અંત ન પામીએ એવા અનંત નિગોદમાં ગયા તેને માટે શું પ્રમાણ ? બત્રીશ આગમ પૈકી કયા આગમમાં એ વાર્તા જણાવી છે કે ચૌદ પૂર્વધારીઓ નિગોદમાં જાય છે ? ધારો કે તેમના કથન પ્રમાણે તે વાર્તા છે, તો પ્રશ્ન એ છે કે ચૌદ પૂર્વ સુધી અભ્યાસ કરે ને તેટલો બોધ પામે તો તેઓને આત્મતત્ત્વની દષ્ટિ શું નહિ આવી હોય ? આત્મતત્ત્વ જ્ઞાન વિષે તેમને વિચાર નહિ આવ્યો શું ! આ વાર્તા કયી રીતે સમજાય તેમ છે ? દશ પૂર્વ અપૂર્ણ હોય, તેમનું શ્રુત જ્ઞાન મિથ્યા કદાચ હોય, પણ પૂર્ણ દશ પૂર્વજ્ઞાનીનું વચન સમ્યક્યુત હોય છે, તો પછી ચૌદ પૂર્વધારીનું વચન સમ્યક્ હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? જ્યાં સમ્યક્ દષ્ટિ છે, ત્યાં સમ્યક્ જ્ઞાન છે, ને જ્યાં સમ્યક્ જ્ઞાન ત્યાં આત્મજ્ઞાન છે. એ વાર્તા સમજતી નથી કે તેઓએ કયી અપેક્ષાએ આ હકીકતને આમ કહી નાંખી છે. લોકો તો ગમે તે પ્રશ્ન કરે, પણ તે વાર્તાને તેમણે બરાબર સાફ કહેવી જોઇતી હતી.

તેઓ આગળ કહે છે કે—

"ભણી ભણી ચૌદ પૂર્વને છેક આવી પહોંચતાં, એકાદ અધ્યયન કે

દેહું રહી ગયું, અને તેથી રખડયા; પરંતુ એમ તો નહિ. એટલા બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પરાભવ પામે, એ માનવા જેવું નથી; અર્થાત્ કંઈ ભાષા અઘરી અથવા અર્થ અઘરો નથી કે સ્મરણમાં રાખવું તેમને દુર્લભ પડે; માત્ર મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું એટલી જ 'ઉણાઈ.' તેનું ચૌદ પૂર્વનું બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું."

તેમનું એમ કહેવું છે કે થોડો ભાગ ચૌદ પૂર્વમાં અધૂરો રહ્યો તેથી રખડયા તેમ તો નથી; પણ મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું તેટલી ઉણાઈ (અપૂર્ણતાએ) એ તેમનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું, અથવા રખડ્યા. કોઈ પણ સામાન્ય બુદ્ધિમાન એટલો વિચાર કરે કે ભલે તેમને તેટલું જ્ઞાન મળ્યું નહિ, તો આગળ વધ્યા નહિ; પણ પતિત શામાટે થયા, એ અર્થ આમાંથી થોડો પણ નિકળતો નથી. પતિત થયા તે થયા, તે પણ છેક નિગોદમાં જતાં તેઓ ક્યાં; તેની તેમની કઈ કુબુદ્ધિ કે જેણે તેમને છેક નિગોદમાં મૂકી દીધા? ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં જાય છે, તેનું મૂળ કારણ કહેવું જ તદ્દન ઉત્તરદાતા ભૂલી જાય છે ને પોતાને યોગ્ય લાગે તે વસ્તુને તે જગ્યાએ કારણ-રૂપે ગોઠવી દે છે. તાત્પર્ય એ છે કે આઠ રૂચક પ્રદેશ ને ચૌદ પૂર્વ-ધારી વિષે જે તેમણે ઉત્તરો આપ્યા છે, તે શાસ્ત્રસંમત છે કે નહિ તે સંબંધી વિચાર કરવા તે જરાએ થોભ્યા નથી; પણ પોતાને જેમ ઠીક લાગે તેમ ઉત્તર આપી તેઓએ બન્નેના મનનું સાંત્વન કર્યું છે. વસ્તુતઃ તેમણે આ ઉત્તર આપવામાં સજ્જડ થાપ ખાધી છે.

[૯૪ મો અંક] સજીવન મૂર્તિની ઓળખાણ

આ અંકની શરૂઆતમાં શ્રીમદ્ 'વાંછા' ને 'અનન્ય' શબ્દોનો અર્થ કરે છે. પછી તેઓ આગળ કહે છે કે:

"જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે, એવી સજીવન મૂર્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણી વાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓળખાણ થયું નથી. જીવે ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન ક્વચિત્ કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે રહી રહેલી સિદ્ધિ-યોગાદિ, રિદ્ધિ-યોગાદિ અને બીજી તેવી

કામનાઓથી પોતાની દૃષ્ટિ મલિન હતી. દૃષ્ટિ તો મલિન હોય તો તેથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ્ય રહે છે, જેથી ઓળખાણ પડતું નથી; અને જ્યારે ઓળખાણ પડે છે, ત્યારે જીવને કોઈ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડીએક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે."

આગળ તેઓ લખે છે કે

"સજીવન મૂર્તિથી માર્ગ મળે તેવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે, કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપરજ માંડયો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના દાસ છીએ."

તેમણે સજીવન મૂર્તિની ઓળખાણ વિષે તેમના પત્રમાં જણાવ્યું તો તેમનો આશય શું હશે? આપણે નહિ કહીએ, તોપણ તેઓ પોતેજ તેમના લેખમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે તેમણે સજીવન મૂર્તિની ઓળખાણ કરવા કહ્યું ત્યારે સેવકોએ શ્રીમદ્‌ને પોતાને સજીવન મૂર્તિ માની પત્રો લખવા માંડયા; પણ તેઓ કહે છે કે "અમે તો તેના દાસ છીએ." તેઓ કહે છે કે જો ઓળખાણ થઈ હોય તો તેનો વિયોગ પછી કેમ સહન થાય? નજ થાય. અરે, તેના વિના આયુષ્ય તેને વિટંબના તુલ્ય હોય છે. શ્રીમદ્‌ને સેવકો પાસે પોતાની સજીવન મૂર્તિ તરીકે ઓળખાણ કરાવવી હતી, તે સેવકોએ કરી છે એમ પત્ર ઉપરથી સમજાય છે. પણ તેઓ પત્ર કેવી રીતે લખે છે, તે વાચકો સમજી શકે તેમ છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ જો પૂછે તો તેઓ ખુલાસો આપી શકે તેવો પણ રસ્તો તેમણે રાખ્યો છે, ને સેવકો, પ્રેમી, પરમ ભક્ત જેઓ છે, તેઓ પણ સમજી શકે તેમ છે.

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

"અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે, કે જે દશામાં કેવળ અસંગતતાજ વર્તે છે? અમારો ઉપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો છો."

આમ કહી તેઓ પાછા છૂટા રહે છે, ને લોકોને પોતાના ભણી ખેંચતા પણ રહે છે.

આ લેખ ઉપરથી આપણી દૃષ્ટિ એમ પણ દોડે છે કે, તેઓએ એક વખત નિર્જીવ મૂર્તિ ઉપર ભાર આપ્યો હતો, ને આ સ્થળે સજીવ મૂર્તિ ઉપર ભાર આપે છે; તો તે એમાં કઈ મૂર્તિ વિશેષ ને કઈ મૂર્તિ ન્યૂન? એટલું જ નહિ પણ નિર્વાણ જવામાં મદદગાર સજીવન મૂર્તિ છે કે નિર્જીવ મૂર્તિ છે? જો નિર્જીવ મૂર્તિ મદદગાર હોય તો સજીવન મૂર્તિ ઉપર આટલો બધો ભાર શા માટે આપ્યો? તેમ જો સજીવન મૂર્તિની આવશ્યકતા હતી, તો જડ મૂર્તિ ઉપર શાને એવડું બધું બળ તેમણે વાપર્યું? લોકોને ખેંચવાનો જેવો વખત, તે પ્રમાણેના વિચારો તેમણે પત્રોમાં જણાવ્યા છે. ત્યારપછી જે લીટીઓ લખી છે તેમાં તેઓ કહે છે:

"આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી છે. અમને હવે ઓછું બંધન થાય તેમ કરવા બધાને વિનતિ છે. બીજું એ જણાવવાનું છે કે તમે અમારે માટે હવે કંઈ કોઈને કહેશો નહિ. કદાચિત્ તમે જાણો છો?"

આમ છેવટે તેઓ લખી પત્ર પૂર્ણ કરે છે. તેઓ કહે છે કે અમને હવે ઓછું બંધન થાય તેમ તમને કરવા વિનંતિ છે, તો સેવકો તેમને શું બંધન કરતા હશે? જો તેઓ સેવકો તરફથી બંધન માનતા હોય તો સેવકોને શામાટે લખે? આશય એ છે કે અંદરની વાંચ્છના અને બહાર કહેવાની વાતમાં પૃથક્ત્વ છે અને એ વાત સામાન્ય બુદ્ધિમાન્ વ્યક્તિ પણ સારી રીતે જાણે છે.

[અંક ૯૬ મો] પ્રભુમાં અપલક્ષણ.

તેઓ કહે છે કે—

"પ્રભુપ્રતાપે ઉપાધિજન્ય પ્રવૃત્તિ છે. ભગવાન્ પરિપૂર્ણ—સર્વગુણ-સંપન્ન કહેવાય છે, તથાપિ એમાંય અપલક્ષણ કંઈ ઓછાં નથી! વિચિત્ર કરવું એ જ એની લીલા, ત્યાં અધિક શું કહેવું?

"સર્વ સમર્થ પુરુષો...ને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ ગાઈ ગયા છે. એ જ્ઞાનની દિનપ્રતિદિન આ આત્માને પણ વિશેષતા થતી જાય છે. હું થારું

છું કે કેવળ જ્ઞાન સુધીની મહેનત કરી અલેખે તો નહિ જાય. મોક્ષની કાંઇ જરૂર નથી. નિઃશંકપણાની નિર્ભયપણાની નિર્મુંઝવણપણાની અને નિઃસ્પૃહપણાની જરૂર હતી; તે ઘણે અંશે પ્રાપ્ત થઈ જણાય છે.

" અનહદ ધ્વનિમાં મણા નથી, પણ ગાડી ઘોડાની ઉપાધિ શ્રવણનું સુખ થોડું આપે છે. નિવૃત્તિ વિના અહીં બીજું બધુંય લાગે છે. જગતને, જગતની લીલાને બેઠાબેઠા મફતમાં જોઇએ છીએ !"

શરૂઆતમાં તેઓ જણાવે છે કે ઉપાધિજન્ય પ્રવૃત્તિ છે, તે પણ પ્રભુપ્રતાપે છે; એટલે વાચકોએ તે વિષે શો વિચાર કરવો જોઇએ ? શું ઉપાધિ પ્રભુની દયાથી કે તેમના પ્રતાપથી મળતી હશે ? સારો અભ્યાસી જૈન તો આમ બોલે નહિ. વળી તેઓ કહે છે કે સર્વગુણસંપન્ન ભગવાન્, તેમાં પણ અપલક્ષણ ઓછાં નથી; તો તેમણે ભગવાનનાં અપલક્ષણો ક્યારે જોયાં હશે ? જૈન આગમોમાં તો પ્રભુનાં અપલક્ષણો વિષે કંઈ વાત આવી નથી, છતાં તેઓ પ્રભુમાં અપલક્ષણો જુએ છે, તે કઈ અપેક્ષાએ તેઓ કહેતા હશે ? આગળ તેઓ કહે છે કે " વિચિત્ર કરવું એજ પ્રભુની લીલા." તો શું પ્રભુએ આ જગત્‌માં બધી વિચિત્રતા કરી હશે ! સમર્થ પુરૂષો ....ને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ ગાઈ ગયા છે, ત્યાં મીંડાં (અધ્યાહાર) મૂકવાનો તેમનો શો આશય હશે ? જળમાં તેલની જેમ યુક્તિ-માયા તરી વળતી હોય એમ કેટલાય પત્રોમાં દેખાય છે. વળી આગળ તેઓ કહે છે કે કેવળજ્ઞાન સુધીની મહેનત અલેખે નહિ જાય એમ તેમનું ધારવું છે; મોક્ષની કાંઇ જરૂર નથી એમ પણ સાથે કહે છે; કારણકે નિઃશંકપણાની, નિર્ભયપણાની, નિઃસ્પૃહપણાની જરૂર હતી, તે હવે આવી ગઈ છે. ઝવેરી જેમ મોતીની પરીક્ષા કરવા લીલાગર પાને બેસે છે, ને જેમ પરીક્ષા કરવા બુદ્ધિની નિગાહ ખેંચે છે, તેમ શ્રીમદ્ પણ લખવા બેસે છે, ત્યારે કંઈ વિચારના તરંગમાં આમ તેમ ઘૂમતા હોય એમ જણાય છે. ઘણા બુદ્ધિમાન્ ને શૂરા હોવા છતાં ચિત્તની અસ્થિરતામાં જાણે લખતા હોય તેમ

તેઓ કહે છે કે કેવળજ્ઞાન સુધીની મહેનત અલેખે નહિ જાય, તો શંકા એ થાય છે કે એવી કઈ મહેનત તેમણે કરી કે તેમની મહેનત અલેખે નહિ જાય એમ તેમણે માન્યું ? તેમ છતાં ફરી વળી તેઓ કહે છે કે મોક્ષની જરૂર નથી ! જો મોક્ષની જરૂર નથી તો પછી કેવળજ્ઞાનની શા માટે મહેનત કરવી જોઈએ ? એટલુંજ નહિ, તો પછી આ બધો વ્યવસાય શા માટે ? શું તેઓ એમ સમજતા હશે કે બુદ્ધિમાનો ગમે તેમ બોલે, ગમે તેમ લખે, પણ તેમને સર્વ રીતે બધુંયે સિધ્ધું હોય છે ? જે જે વ્યક્તિઓ તરંગમાં, આનંદમાં, છિછોંછળાપણામાં ગમે તે રીતે લખે છે કે બોલે છે પણ વાચકો તે વ્યક્તિઓની કૃત્રિમતાની, સત્યતાની કે જે વસ્તુ હોય તેની અવશ્ય પરીક્ષા કરી લે છે. એટલે કે વાચક તેની વ્યવતુલના કરી શકે છે. જો કે પ્રેમીઓ કે અનુયાયીઓ તેમના પ્રેમની ખાતર તેમની વાતોને વધાવી લે છે, પણ તટસ્થ સુજ્ઞ જનો તો તેનું બરાબર તોલન કરે છે.

[અંક ૯૩ મો] સતપુરૂષમાં અનંત આગમ છે.

આ અંકમાં મથાળાની જગ્યાએ નીચે પ્રમાણે છે:

"સત્પુરૂષના એકેક વાક્યમાં એકેક શબ્દમાં અનંત આગમ રહ્યા છે એ વાત કેમ હશે ?"

આ વાક્ય તેઓએ કોઈની ઉપર લખ્યું છે; સાથે તેઓ પ્રશ્ન કરે છે કે આ વાત કેમ હશે ? બીજાને જેની ઉપર કાગળ લખ્યો છે તેને તેઓ પૂછે છે કે આ વાત ખરી હશે કે નહિ ? સેવકો આ વાતનો ઉત્તર શું આપે ? શું તેઓ એમ કહે કે તેમ નથી ? ત્યારે તેઓએ કહેવુંજ જોઈએ કે એ વાત ખરી છે, પણ ખોટી નથી એટલે સતપુરૂષના વાક્યમાં અનંત આગમ છે, એ વાત ખરી છે; પણ હવે આપણને એ વિચાર આવે છે કે, જેના વાક્યમાં અનંત આગમ છે, તે સતપુરૂષ તો માત્ર વીતરાગજ છે, બીજા તો નહિ જ.

અત્યારે વીતરાગ કે તેવા બહુશ્રુત કોઇ નથી, છતાં અનંત આગમનો આધાર તેઓ કોને કહેવા ચાહતા હશે? શું કોઇ તેવા પુરુષો તેમની નજરે ભરતક્ષેત્રમાં કોઈ જગ્યાએ પડ્યા હશે, કે જેથી આમ તેઓ લખે છે? કે તેવી કલ્પના તેઓ પોતે પોતાને વિષે કરાવવા ચાહતા હશે? ગમે તે વ્યક્તિ તેમના ધારવામાં હોય, પણ વાચક આવા વાક્યથી અવશ્ય ભ્રમમાં પડે છે તેમાં તો શક નથી.

આગળ તેઓ બીજા પેરેગ્રાફમાં લખે છે કે:

"કોઇ પણ પ્રકારે સદ્‌ગુરુનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન, અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેનીજ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તોજ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે, એમ સમજવું."

સદ્‌ગુરુની શોધ કરવા ને તેને સર્વ અર્પણ કરવા તેઓ આ જગ્યાએ ભાર મૂકી જણાવે છે; પણ સદ્‌ગુરુ કોણ છે, ને ક્યાં છે, તે તેઓ જણાવતા નથી. જો સદ્‌ગુરુ કોઈ બીજા હોત તો તેમણે નામ આપી દીધું હોત. આમ ઘણી જગ્યાએ પત્રોમાં ગુરુ વિષે તેઓ લખે છે, પણ નામ કોઈનું તેઓ જણાવતા નથી, તો સદ્‌ગુરુ નથી એમ શું સમજવું? અને હોય તો તેઓ શા માટે નામ નથી આપતા? આ ઉપરથી સ્પષ્ટ એમ સમજાય છે કે તેઓને નામ નથી આપવું, પણ પોતે આ કાળમાં સદ્‌ગુરુને યોગ્ય હોય એમ તેમનું કથન છે ને તેને બધું અર્પણ કરવું થાય તોજ માયિક સર્વ બંધન-વાસનાનો ક્ષય થાય, એમ સમજવું, એમ એમનું કહેવું છે. છતાં સેવક તે ન સમજે તો તેમની મુશી.

આગળ ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ કહે છે કે—

"અનાદિ કાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર 'સત્' મળ્યા નથી. 'સત્' સુણ્યું નથી અને 'સત્' શ્રધ્યું નથી; અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે અને એ શ્રધ્યેજ છૂટવાની વાર્તાનો આત્મથી ભણકાર થશે."

જીવ અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કરે છે, એ વાતો ખરી છે ને જીવને સત્ વસ્તુ મળી નથી, એ પણ સત્ય છે; પણ અનંત વાર જિનદીક્ષા ને આચાર્યપણું જીવે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે વાતો ક્યાં છે? તેનો ક્યાંએ ઉલ્લેખ કે નોંધ છે ખરાં?

[અંક ૯૮ મો] આત્મા જ્ઞાનને પામ્યો છે.

આ અંકમાં પહેલા પેરેગ્રાફમાં તેઓ લખે છે કે—

"આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃસંશય છે. ગ્રન્થીભેદ થયો એ ત્રણે કાળમાં સત્ય વાત છે. સર્વ જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે. હવે છેવટની નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામવી છે, જે સુલભ છે."

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો, ગ્રન્થીભેદ થયો, આ વાતો તો ઠીક છે, કારણકે આત્મા પોતે પોતાના વિષે સમજી શકે છે, ને પોતાની ખાત્રી પોતે આપી શકે છે. પણ એ વાત સર્વ જ્ઞાનીઓએ સ્વીકારી છે, એવું જે તેઓ જણાવે છે, તો તે જ્ઞાનીઓનું હૃદય તેમણે કેવી રીતે જાણ્યું હશે? અથવા જ્ઞાની પાસેથી ખબર કોણ લાવ્યું? એમની પાસે એવું કયું જ્ઞાન છે કે જેથી તે વાતો તેમણે જાણી લીધી? આગળ તેઓ લખે છે કે—

"એ એકવાર જો યથાયોગ્ય આવી જાય તો પછી ગમે તેમ પ્રવર્તાય, ગમે તેમ બોલાય, ગમે તેમ આહાર વિહાર કરાય તથાપિ તેને કોઈ જાતની બાધા નથી. પરમાત્મા પણ તેને પૂછી શકનાર નથી. તેનું કરેલું સર્વ સવળું છે."

આવું જ્યારે તેઓ લખે છે, ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે તેઓ જો સમદૃષ્ટિમાં હોય, અથવા જૈન શૈલી તેમણે બરાબર જાણી હોય તો આમ તેઓ લખે નહિ. છતાં જ્યારે લખે છે, ત્યારે આપણે તેમના વિષે શું કહેવું? એક વાર યથાયોગ્ય આવી જાય, પછી ગમે તેમ વર્તાય, બોલાય, આહારવિહાર થાય, પણ પછી પરમાત્મા પણ પૂછનાર નથી, આવી ઉચ્છૃંખલતા વાપરવી તે તેમના માટે બસ છે! વધારે શું?

" એવી દશા થયા વિના પ્રગટ માર્ગ પ્રકાશવાની પરમાત્માની આજ્ઞા નથી એમ મને લાગે છે......... . અને એ દશાને હવે કંઇ ઝાઝો વખત નથી. પંદર અંશે તો પહોંચી જવાયું છે."

એટલે તેઓ સેવકોને વખતે વખતે આશા આપતા હોય કે લલચાવતા હોય તેમ તેઓ કહે છે કે હવે એ દશા પામવાને ઝાઝો વખત નથી. પંદર અંશે તેઓ પહોંચી ગયા છે પણ હજી અંશ કેટલા બાકી રહ્યા છે, તે તેમણે સાથે જણાવ્યું નથી. ગમે તેમ હોય, પણ ઝાઝો વખત નથી રહ્યો છતાં તેઓ તેમના કહેવા પ્રમાણે સાચા પડયા જણાતા નથી.

બીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ કહે છે કે—

" મહાન્ પુરૂષોએ કેવી દશા પામી માર્ગ પ્રકાસ્યો છે; શું શું કરીને માર્ગ પ્રકાશ્યો છે; એ વાતનું આત્માને સારી રીતે સ્મરણ રહે છે; અને એજ પ્રગટ-માર્ગ કહેવા દેવાની ઈશ્વરી ઇચ્છાનું લક્ષણ જણાય છે "

આમાં મહાપુરૂષોની સરખામણી પોતા સાથે તેઓ કરે છે ને કહે છે કે તેમણે કેવી રીતે માર્ગ પ્રકાસ્યો તે સર્વ વાર્તા આત્માને સમજવામાં છે; અને ઇશ્વરી ઇચ્છા પણ તેઓ જાણતા હોય, તેમ પોતે અભિમાન રાખે છે ને કહે છે કે પ્રગટ માર્ગ કહેવા દેવાની-બોલવા માત્રનીજ ઇશ્વરની ઇચ્છા છે, નહિ કે તેમ વર્તન કરવા માટે ઇશ્વિરની ઇચ્છા હોય.

ચોથા પેરેગ્રાફમાં છેવટે તેઓ જણાવે છે કેઃ—

" વેદોદયનો નાશ થતાં સુધી ગૃહાવાસમાં રહેવું યોગ્ય લાગે છે. પરમેશ્વર ચાહીને વેદોદય રાખે છે, કારણ પંચમ કાળમાં પરમાર્થની વર્ષાઋતુ થવા દેવાની તેમની થોડી જ ઈચ્છા લાગે છે."

ગૃહાવાસમાં રહેવાની ઇચ્છા ક્યારે નહોતી ? ગૃહાવાસમાં રહેવાથી ક્યારે કોઇના વેદોદયનો નાશ થયો સાંભળ્યો છે ? ખરી વાર્તા એ છે કે સ્ત્રીના વિષય વિના રહેવું તે તેમના જીવને દુઃખદ લાગે છે. લખવાની માયાવિશિષ્ટ એવી કલ્પના તેઓ દોડાવે છે કે જે

કલ્પના લખવી એક સજ્જનને ઘટી શકે નહિ, તે પછી જૈનને તો ક્યાંથી શોભી શકે ? તેઓ કલ્પના દોડાવે છે કે પરમેશ્વર ચાહીને તેમનામાં વેદોદય રાખે છે ! પંચમ કાળમાં તેઓ મોક્ષ દેવા નિકળે તો પછી આ બધા મનુષ્યો મોક્ષમાં જાય તે વાત પ્રભુને ગમતી નહિ હોય એમજ તેમનું કહેવું થાય છે ! તેઓમાં વેદોદય રાખવો એ પરમેશ્વરની મરજી હોય, તો પછી તેઓ કલ્યાણને પણ સાધી શકે નહિ, તેમાં પણ પરમેશ્વરની મરજી હોવી જોઇએ; તે તેમ હોય તો તેઓ મોક્ષે ન જાય તેવી પણ મરજી પરમેશ્વરની હોવી જોઇએ. તેમ હોય તો પછી સર્વ જીવોને શુભ ગતિમાં કે અશુભ ગતિમાં જવું. તે સર્વમાં પરમેશ્વરનો હાથ છે એમ આપણને કહેવું પડશે. વસ્તુ એ છે કે પોતે જ્ઞાનની સારી સારી વાતો કરે છે, પણ વેદોદયને દબાવવો એ વાત તેમને ગમતી નથી. શું ભોગ ભોગવવાથી વેદોદયનો નાશ થતો હશે ખરો કે ? તેનો ત્યાગ થવાથીજ વેદોદયનો નાશ થાય છે. જો નથી થતો તો તેમની મરજી, પણ પોતાનો દોષ શામાટે તેઓ પરમેશ્વર ઉપર ઢોળે છે ? શું તેમના જીવની દોરી પરમેશ્વર ચલાવે છે ? કે પળે પળે તેમના દરેક કાર્યમાં પ્રભુ ઉત્તર આપે છે ? આવી રમત રમવી એ બુદ્ધિમાન્ સમદૃષ્ટિ જીવનું લક્ષણ છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવની માયિક પ્રવૃત્તિ છે ?

પાંચમા પેરેગ્રાફમાં તેઓ કહે છે કે–

"તીર્થંકર જે સમજ્યા તે અને પામ્યા તે.....આ કાળમાં ન સમજી શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈ નથી. આ નિર્ણય ઘણા વખત થયાં કરી રાખ્યો છે. જો કે તીર્થંકર થવા ઇચ્છા નથી, પરન્તુ તીર્થંકરે કર્યાં પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે. એટલી બધી ઉન્મત્તતા આવી ગઇ છે; તેને સમાવવાની શક્તિ પણ આવી ગઇ છે, પણ ચાહીને સમાવવાની ઇચ્છા રાખી નથી."

આ શ્રીમદ્‌ના મગજનો ઘમંડ નહિ તો બીજું શું ? તેઓ બોલી બતાવે છે કે તીર્થંકર સમજ્યા ને પામ્યા તે સર્વ આ કાળમાં તેઓ પામી ગયા છે, છતાં તીર્થંકર થવા ઇચ્છા નથી, પણ તેમણે

કર્યું તે પ્રમાણે તેમને કરવાની ઇચ્છા છે ! પણ તીર્થંકરે તો ફરી દીક્ષા લીધી, ને પછી તીર્થની સ્થાપના કરી. તેમાંનું તેમણે શું કર્યું ! બેદરકારી વાણીમાં ગૂઢાર્થને વણી લઈને પોતાના લેખોને ગૂઢ કરવા માટે જ આવાં કથન કરતા હોય તેમ જણાય છે. તેઓ ઉપરના ફકરામાં લખી ગયા છે કે ઇશ્વરે ચાહીને તેમનામાં [illegible] રાખ્યો છે, આ પંચમ કાળમાં પરમાર્થની વર્ષાઋતુ થવા દેવાની ઇશ્વરની ઇચ્છા નથી; ને પછીના ફકરામાં લખે છે કે તીર્થંકર કરવા પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે; તો કોઈ પણ વાચક આ બન્ને વાક્યનો લખનાર એક પુરુષ કે ભિન્ન પુરુષ ? જો એક લખનાર હોય તો એમાં સત્ય કોને માનવું અને કોને અસત્ય કહેવું ! લખનાર જાણે વિચારમાં રહી તેઓ લખતા હશે કે ઉન્મત્તતા શાથી લખતા હશે ! તેઓ લખે છે કે ઉન્મત્તતા આવી જાય છે, પણ સમાવવી નથી; તો આવી ઉન્મત્તતા રાખવી અથવા તેવી ઉન્મત્તતા [illegible] લખવું તેમાં તેમનો શો હેતુ હશે ! એક તરેથી મનુષ્ય પોતાના કપાળમાં ચાંદલો. ચાંદ [illegible] જેમ [illegible] શહેરમાં લોકોને [illegible] આગળ ઝૂલે છે, ને આનંદ લૂટે છે. તેમ તેઓ નકામે વિચારમાં પોતાની મહત્તાનો આનંદ લૂંટવા લખતા હોય એમ કોઈ પણ વિવેકી વાચક કબૂલ કરશે. તેઓ તેવી સ્થિતિમાં ન આવ્યા તો [illegible] પણ ઉપરનીચે એક એક સીડીના [illegible] [illegible] કરતા તેઓ લખે છે, ને તેમની શું [illegible] [illegible] ! એક [illegible] [illegible] કે [illegible] જેમ [illegible] કોઈ તીર્થંકર [illegible] [illegible] પહોંચવા એક મુમુક્ષુ—[illegible] મનુષ્ય [illegible] [illegible] [illegible] તેવી [illegible] ઉપહાસજનક બુદ્ધિ !

આગળ તેઓ લખે છે કે—

“ હવે પૂર્વની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રહ્યું છે [illegible]; અને [illegible] [illegible] [illegible] છે.”

કોઈ વ્યક્તિએ તેમના પ્રતિ એમ લખ્યું હશે કે દશ પૂર્વધારી કે તેથી ઉપર વધારે પૂર્વ હોય તેમની આજ્ઞા માનવાથી આરાધક થવાય છે; પણ બીજાની – તેથી અપૂર્ણ પુરૂષની આજ્ઞાથી આરાધક થવાતું નથી; પણ તેમણે તે વાર્તા હવામાં ઉડાડી દીધી છે; ને ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે " એણે તો વર્ણય કર્યું છે, પણ રહ્યું છે થોડું;" એટલેથી તેઓ અટકતા નથી, પણ કહે છે કે " પ્રકાશક પુરૂષ ગૃહસ્થાવાસમાં છે " એટલે પ્રકાશક તો પોતે જ છે, ને તેમ વળી વખત તેઓ ઉપર પણ લખી ગયા છે. તેઓ પોતાના વિષે કેટલો ઉંચો મત રાખે છે ? આગળ તેઓ કહે છે કે:—

" કહેવાતા આધુનિક મુનિયોનો સૂત્રાર્થ શ્રવણને પણ અનુકૂળ નથી. સૂત્ર લઇ ઉપદેશ કરવાની આગત જરૂર પડશે નહિ. સૂત્ર અને તેના પડખાં બધાંય જણાયાં છે, એજ વિનંતિ: રાયચંદ."

આજના મુનિયોનો સૂત્રાર્થ સાંભળવાને પણ યોગ્ય નથી, પણ તેઓ નિકળશે, ત્યારે હસ્તમાં સૂત્ર રાખવાની આવશ્યકતા નહિ પડે, કારણકે સૂત્ર ને તેનાં પડખાં બધાં તેમણે જોઇ લીધાં છે ! તેમની આ વાર્તા સત્ય હોય તો ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં ગયા છે કે નરકમાં ગયા છે, ને કયા સૂત્રના પડખે લખેલું છે તેજ તેઓ જણાવે, પણ તે જણાવી શક્યા નથી; વિશેષ શું કહેવું ?

[અંક ૧૦૨] પરોક્ષ માર્ગ અને પ્રત્યક્ષ માર્ગ.

આ લેખ પૂર્ણ કરતાં શ્રીમદ્ લખે છે કે–

" શાસ્ત્ર એ પરોક્ષ માર્ગ છે, અને........પ્રત્યક્ષ માર્ગ છે. આ વેળા એ શબ્દો મૂકી આ પત્ર વિનયભાવે પૂર્ણ કરૂં છઉં."

આ સ્થળે કથનીય એ છે કે બે માર્ગ તેમણે દર્શાવ્યા, તેમાં શાસ્ત્ર એ પરોક્ષ માર્ગ છે કહી પ્રત્યક્ષ માર્ગ કહેતાં તેની જગ્યાએ શૂન્યો મૂકી દીધાં છે, તો શાસ્ત્રને પરોક્ષમાં મૂક્યા ને પ્રત્યક્ષમાં કોઈને મૂકતાં તેઓ શાને અચકાતા હશે ? આમ ઘણી વખતે કહેવાનું હોય છે, ત્યાં શૂન્ય મૂકી દે છે. તો તેમ કરવાનો શો હેતુ

હશે ? પ્રત્યક્ષ માર્ગમાં અત્યારે તેઓ પોતાને કહેવા ધારતા હશે, પણ તેમણે ત્યાં શૂન્યો મૂકયાં છે, અથવા પાછળથી સંશોધકોએ નામ કહાડી નાંખી શૂન્ય મૂકયાં હશે ! ગમે તે હોય; પણ એ જગ્યાએ પ્રત્યક્ષ માર્ગ તરીકે ગુરૂ કહેવાનો આશય હોય અથવા તેમનું પોતાનું નામ પણ હોય. પાછળથી કોઈ વાંધો ઉઠાવે, તેથી તે નામ ત્યાંથી કહાડી નાંખી શૂન્ય મૂકયાં હોય એમ સંભવના થાય છે. આ સંભાવના કોઇ ખોટી કહે, તો કહેવાનું એ છે કે સ્થળે સ્થળે પ્રકાશક ગૃહાવાસમાં છે એમ તેમણે લખી નાંખ્યું છે, ને પોતા સિવાય અત્યારે કોઈ બીજો પ્રકાશક નથી, એમ સ્પષ્ટ તેમના લેખ-માંથી નિકળી આવે છે.

હવે જો શાસ્ત્ર પરોક્ષ માર્ગ હોય તો તેમને માટે પ્રત્યક્ષ માર્ગ કયો છે ? શાસ્ત્ર છે કે તેમનો કોઈ ગુરૂ છે ? જો તેઓ એમ કહેતા હોય કે તેમને માટે તેમનું આત્મજ્ઞાન છે; તો તેઓ પહેલાં કહી ગયા છે કે શાસ્ત્રને હમણાં આંગળીએ અડકાડતો નથી; તો તે પહેલાં અડકાડતા હતા ખરાને ? ઉપરની લીંટીઓમાં તે કહી ગયા છે, કે સૂત્ર અને તેના પડખાં બધાંય તેઓએ જાણી લીધાં છે, તો હવે તેમને માટે પ્રત્યક્ષ માર્ગ કયો ? તેમણે કોઈ વ્યક્તિ પાસે ધાર્યું હોય કે નહિ, તે તો તેમનો અંતરાત્મા જાણે, પણ તેમણે બધાંય પુસ્તકો તેમના કહેવા પ્રમાણે જોઇ લીધાં છે. હવે ધારો કે તે પુસ્તકો કે તેમાંથી એક પણ પુસ્તક તેમણે વાંચ્યું નહિ હોત તો તેમને માટે કયો માર્ગ હતો ? શું તેઓ, તેમાંના એક પણ પુસ્તકમાં માથું નાંખ્યા સિવાય આજે જે વિચારો-શક્તિ બતાવી રહ્યા છે, તે બનાવી શકત ખરા કે ? તેઓમા ઘણી સારી મતિ છે, પણ તે મતિને મદદ આપનાર-પ્રકાશ આપનાર શાસ્ત્રો છે; ને તે તેમના પૂર્ણ ઉપકારક છે. તે શાસ્ત્રો પરોક્ષ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ માર્ગદર્શક છે, તથાપિ તેઓ જ્યારે તે વાતને ઢાંકી દે છે, અથવા કાઢી કહાડે છે, ત્યારે પછી તેઓ શાસ્ત્રના અપલાપક કહેવાય કે નહિ ?

પત્ર પૂર્ણ થયા પછી છેવટે એક લીટીમાં તેઓ જણાવે છે કે :—

"આ ભૂમિકા તે શ્રેષ્ઠ યોગભૂમિકા છે. અહીં એક સત્મુનિ ૪૦ નો મને પ્રસંગ રહે છે. (ભરૂચ શ્રાવણ શુદ ૮ બુધ, ૧૯૪૬, દાદારી)"

ભરૂચમાં તેમને કોઈ સત્ મુનિ ૪૦ નો સમાગમ થયો જણાય છે. આથી પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જેઓ પ્રકાશક હોય વા તીર્થંકર હોય કે તીર્થંકર જેવા હોય તેઓ ગૃહાવાસમાં રહી કોઈ મુનિ સાથે સમાગમ કરતા નથી; કારણ કે તેઓ મુનિને વંદન કરે નહિ તેમ મુનિઓને તેઓ વંદાવે પણ નહિ. ત્યારે આ પ્રકાશક સત્મુનિના પ્રસંગમાં રહ્યા હોય તેઓ મુનિને વંદન કરતા હશે કે નહિ ? જો વંદન કરે છે તો પ્રકાશક તત્ત્વ તેમનામાં રહેતું નથી. જો નથી વંદન કરતા તો તેમનું અવિનીતત્વ સાબિત થાય છે. એટલે તેમના પત્રોમાં તેમના લેખો, વિચારો, પરસ્પર એટલા વિરોધી છે કે કોઇ પણ વાચક વિચારમાં પડે ને તેઓના લખેલાને વિષે સત્યતાની આનાકાની અવશ્ય કરે.

[અંક ૧૦૪] યોગવાસિષ્ઠ.

"આપનું 'યોગવાસિષ્ઠ'નું પુસ્તક આ સાથે મોકલું છું. ઉપાધિનો તાપ સમાવવાને એ શીતળ ચંદન છે. આધિવ્યાધિનું એની વાચનામાં આગમન સંભવતું નથી. આપનો એ માટે ઉપકાર માનું છું.

"આપની પાસે કોઇ કોઇ વાર આવવામાં પણ એક જ એવા વિષયની જિજ્ઞાસા છે. ઘણાં વર્ષોથી આપના અંતઃકરણમાં વાસ કરી રહેલ બ્રહ્મવિદ્યાનું આપનાજ મુખથી શ્રવણ થાય તો એક શાન્તિ છે."

ઉપર પ્રમાણે તેઓ જણાવે છે, ત્યારે આપણને એમ લાગે છે કે આત્મજ્ઞાન અથવા આત્માને ભળવાના શાન્તિ યોગવાસિષ્ઠમાં છે, અથવા તે વ્યક્તિ પાસેથી બ્રહ્મવિદ્યા સાંભળવાની તેમની જિજ્ઞાસા છે. તો પછી તેઓ જૈન દર્શન માટે આટલી મહત્તા બીજાઓને શાને જણાવતા હશે ? અથવા હજી તેમને બીજા પાસેથી સાંભળી શાંતિ લેવી છે, તો પછી તેઓ બીજાને શાન્તિ કઇ રીતે

આપતા હશે ? જેઓ પ્રકાશક હોય છે, તેઓ બીજા કોઈ પાસે જતા નથી, ને તેઓ કોઈનું કથન કે જ્ઞાન ગ્રહણ ઇચ્છતા નથી. એટલે જો તેઓ બીજા પાસેથી કંઈ પણ મેળવવા માગતા હોય તો પ્રકાશકત્વ તેમનામાં નથી, એ પણ સિદ્ધ થાય છે. તે વાત તેમના પત્રો પૂરવાર કરે છે. એ પત્ર પૂર્ણ કરતાં તેઓ કહે છે કે:

"જૈનના આગ્રહથીજ મોક્ષ છે, એમ આત્મા ઘણા વખત થયાં માનવું ભૂલી ગયો છે. મુક્તભાવમાં (?) મોક્ષ છે, એમ ધારણા છે. એટલે વાતચિત વેળા આપ કંઈ અધિક કહેતાં નહિ અટકો. એમ વિજ્ઞાપન છે."

યોગવાસિષ્ઠ ને બ્રહ્મવિદ્યા બીજા પાસેથી જાણવાની ઇચ્છાની ઉપરથી સમજી શકાય છે કે કોઈ અન્યદર્શની વ્યક્તિ હોય. તેના ઉપર આ પત્ર છે. પણ તેને એમ જણાવવા તેઓ ઇચ્છે છે કે અમને જૈન માની કંઈ પણ વાત કરતાં અટકશો નહિ; કારણ અમને (જૈનત્વનો) જૈનના આગ્રહથી મોક્ષ હોવા વિષેનો આગ્રહ છૂટી ગયો છે, ને તે પણ ઘણા વખતથી; આમ કહેવાને તેમને શું હેતુ હશે ? તેઓ જૈન દર્શનના પુસ્તકના અભ્યાસી છે. જૈન પ્રતિમાના પૂજારી છે, ને લોકોને જિનાગમો વાંચવા ભલામણ કરે છે. તો પછી અન્યદર્શની વ્યક્તિ તેમને કઈ રીતે જૈન માની લે ? આ મારી સાથે વાતો કરનાર બ્રહ્મવિદ્યા જાણવાને ઇચ્છનાર તે જૈન નથી. પણ અન્ય કોઈ વ્યક્તિ છે ! એટલુંજ નહિ. પણ એમ બોલવાથી તેઓના વિષે તે વ્યક્તિને કે બીજા કોઈને શું અવિશ્વાસ નહિ આવે ? જો જૈનના કથન પ્રમાણે મોક્ષનો આગ્રહ છૂટી ગયો હોય તો પછી. જૈન આગમોને તેઓ [illegible] શા માટે કરતા હશે ! વસ્તુ એ છે કે વખત આવે તેમ બોલી [illegible] [illegible] [illegible] સમાજનો વિશ્વાસ [illegible] નથી.

ત્યારપછી ૧૯૪૭ માં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કંઈ પણ કહેતા નથી. તેઓ જૈનનો આગ્રહ છૂટી [illegible] [illegible]

મજબૂતાઈ આપે છે, એમ તેઓના લેખ આગળ વાંચવાથી આપણને માલૂમ પડે છે.

[અંક ૧૧૪] અન્યમાં મહાપુરૂષો થઈ ગયા છે.

તેઓનો આ લેખ પૂરો અત્ર લેવાથી પણ વાચકને તેઓનું શું કથન છે, તે સમજાય તેમ નથી. એક એક લીટી પર શંકા લાવી લખવાના ખ્યાલ કરતાં અસંત લંબાણ થાય તેમ છે. તેઓનું લખાણ ઘણું રસિક, ગંભીર છતાં એક બીજા વિચાર સાથે વિરોધી છે, એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. તેઓ લખે છે કે—

"ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સમજાવવામાં કે અનુભવાયામાં અલ્પ પણ ન્યૂનતા રહી નથી. જેમ છે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ બાદ કરતાં બાકી સર્વ અનુભવાયું છે. એક દેશ સમજાયા વિના રહ્યો નથી, પરન્તુ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી અસંગ થવા વનવાસની આવશ્યકતા છે; અને એમ થયે એ દેશ અનુભવાશે, અર્થાત્ તેમાંજ રહેવાશે; પરિપૂર્ણ લોકાલોક જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, અને એ ઉત્પન્ન કરવાની (તેમ) આકાંક્ષા રહી નથી. છતાં ઉત્પન્ન કેમ થશે ? એ વળી આશ્ચર્યકારક છે ! પરિપૂર્ણ સ્વરૂપજ્ઞાન તો ઉત્પન્ન થયું જ છે, અને એ સમાધિમાંથી નીકળી લોકાલોક દર્શન પ્રત્યે જવું કેમ બનશે ? એ પણ એક મને નહિ પણ પત્ર લખનારને વિકલ્પ થાય છે."

આવા લેખો ઉપર પણ ઘણા છે તેમાં આથી વધારો થાય છે. ઈશ્વરનું સ્વરૂપ બીજાને જણાવવામાં ને પોતાને અનુભવવામાં તેમણે ન્યૂનતા રાખી નથી. સર્વ દેશો તેમણે એક દેશ વિના અનુભવી—અવલોકી લીધા છે. હવે તેમને સર્વ પ્રકારે અસંગતના થવાની આવશ્યકતા લાગે છે ને તે માટે વનમાં રહેવાનું તેઓ કહે છે; ત્યારે પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થશે; પણ વળી લખે છે કે તેમ ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છા નથી, તો ઉત્પન્ન કેમ થશે ? એવો પ્રશ્ન તેઓ સામા સમીપે કરે છે. આગળ તેઓ જણાવે છે કેઃ—

"ઋષભદેવ અને ગોપી જેવી જ્ઞાતિમાં પણ માર્ગને પામેલા ઘણા વર્ષમાં ઘણા પુરૂષો થઈ ગયા છે. તેમ મહાત્માઓની જનમંડળને અપિછાન દેવાને

લીધે કોઈક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે; છતાં મહાત્મા પ્રત્યે પ્રેમ જ ન આવ્યો એ કેવી ઈશ્વરી અદ્ભુત નિયતિ છે?

"એઓ સર્વે કંઈ કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે માર્ગ તેમને બહુ સમીપમાં હતો. એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉલ્લસે છે, અને જાણે નિરંતર તેવાની ચરણસેવા જ કરીએ; એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉલ્લાસ આવે છે; તેનું કારણ એજ કે તેઓ જ્ઞાનીના ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એજ એમનું દાસત્વ અમારે તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે; તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોળી ઇત્યાદિક પુરુષો યોગી (પરમ યોગ્યતાવાળા) હતા.

"હવે અમે અમારી દશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકવાના નથી; તો લખી ક્યાંથી શકીશું? (કંઈ) મુક્તિએ નથી જોઈતી અને જૈનનું કેવળ જ્ઞાન જે પુરુષને નથી જોઈતું, તે પુરુષને પરમેશ્વર હવે કયું પદ આપશે? એ કંઈ આપના વિચારમાં આવે છે? આવે તો આશ્ચર્ય પામજો; નહિતો અહીંથી તો કોઈ રીતે કંઈએ બહાર કાઢી શકાય તેમ બને તેમ લાગતું નથી."

ભોજો ભગત ને નિરાંત કોળી જેવી વ્યક્તિ વિષે જ્યારે આટલો ઉલ્લાસ તેઓને આવે છે, ત્યારે જૈન દર્શનમાં તેવી વ્યક્તિ તેમને કેમ નહિ મળી હોય? અન્ય દર્શનના વિચાર સાથે મેળવતાં ભોજા ભગતને વિષે એવી તેમણે શી યોગ્યતા જોઈ હશે? ભલે કોઈ વ્યક્તિ સ્વભાવ ને રીતભાતમાં સારી હોય, ને તે હોવા સંભવ છે, પણ એટલી આત્મ અનુભવ દશા જૈન દર્શનમાં કહ્યા પ્રમાણે તેમનામાં ક્યાંથી હશે? એ વાતનો શું શ્રીમદ્‌ને ખ્યાલ નહિ આવ્યો! તામલી તાપસની ઘણી ઉગ્ર ક્રિયા હતી, તોપણ તેને શ્રી મહાવીરે બાલ તપસ્વી કહેલ છે; તેઓ તીર્થંકરની સાથે પોતાની સરખામણી કરે છે, પણ પોતે શું લખે છે, શું બોલે છે, એનો વિચાર કરતા નથી? મનુષ્યની માફક તે જરા પણ થોભતા નથી. તેઓ લખે છે કે અમારી દશા અમે કહી શકવાના નથી, તો લખી ક્યાંથી શકીશું! તો આ લખે છે એ કેવું છે? તેમને મુક્તિએ નથી જોઈતી, ને જૈનનું કેવળજ્ઞાન પણ નથી જોઈતું, તો તેમને શું જોઈએ છે!

તેમને કેવળજ્ઞાન કરતાં વિષયો વધારે પ્રિય છે, એમ તેઓ ઘણી વખત પહેલાં લખી ગયા છે. બીજાની આગળ શું જૈન લોકોની તેઓ મઝાક કરે છે? એવી કઈ સમૃદ્ધિ તેમની પાસે આવી ગઈ કે જેની સમીપે કેવળજ્ઞાન કિંમતમાં ઘટી ગયું? પણ સમન્વય છે કે જેમ મતિ નિર્મળ છે, તેમ પ્રકૃતિનો વેગ પણ વધારે છે; નહિ તો તેઓ દેવળની ધ્વજાની જેમ શાને ક્ષણે ક્ષણે તરંગી બને? તરંગી મનુષ્યોની મનોદશા નદીના પટમાં રેતીથી ઘર બાંધતાં બાળકોના જેવી હોય છે.

પ્રકરણ ૩ જું

[૧૧૬ મો અંક] આજ્ઞા.

સુધર્મા સ્વામી જંબૂ પ્રતિ ઉપદેશ આપતાં જણાવે છે કે, વીર ભગવાને કહ્યું છે કે, ગુરુને અધીન થઈ વર્તતા અનંત પુરુષો માર્ગ પામી મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે. **आणाए धम्मो, आणाए तवो**– આજ્ઞાનું આરાધન એજ ધર્મ ને તપ છે: આ અભિપ્રાય મુજબ શ્રીમદે આ અંકમાં જણાવ્યું છે. આ સ્થળે કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે કયા ગુરુને અધીન વર્તીએ, તો તેમ થાય? તેમણે કોઈ વ્યક્તિને તેમના વિના ગુરુ બતાવ્યા નથી. બીજી કોઈ વ્યક્તિ તેમની દૃષ્ટિમાં ગુરુસ્થાને આવતી હોય તેમ જણાતું નથી. આટલો બધો તેમણે ગુરુનો મહિમા ગાયો છે, પણ તેમને ગુરુ હશે કે નહિ? તેમણે તે પ્રકારે ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું હશે કે નહિ? સૌ કોઈને બીજાના ગુરુ થવું ગમે છે, શિષ્ય થવું કોઈને ગમતું નથી.

[૧૧૭ મો અંક] નિષ્કારણ પરમાર્થ.

તેઓ જણાવે છે કે—

“અમારી વૃત્તિ જે કરવા ઈચ્છે છે, તે નિષ્કારણ પરમાર્થ છે; એ

[૧૨૦ મો અંક] સત્.

શ્રીમદ્ લખે છે કે-

"કોઈ પણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી 'સત્'ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્તિ પ્રાપ્ત થયે જ 'સત્' સમજાય છે, 'સત્'નો માર્ગ મળે છે, સત્ પર લક્ષ આવે છે. સજીવન મૂર્તિના લક્ષ વગર જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે તે, જીવને બંધન છે; આ અમારૂં હૃદય છે."

તેઓનું ઉપર્યુક્ત કથન સત્ય હોય તો તેઓ પોતે કઈ રીતે સત્‌ને મેળવી શક્યા હશે? જો તેમણે પોતાની કલ્પનાથી સત્ ન મેળવ્યું હોય, તો કઈ સજીવન મૂર્તિથી તેઓ આવી સ્થિતિને મેળવી શક્યા? પણ તેમના કથન ઉપરથી એમ સમજાય છે કે આ બધી વસ્તુ બીજાને માટે છે, પણ તેમના પોતાના માટે નથી. બીજી વાત એ ઉભી થાય છે કે સજીવન મૂર્તિના લક્ષથી સત્ સમજાય છે, તો પછી નિર્જીવ મૂર્તિની શું આવશ્યકતા મોક્ષગામી મુમુક્ષુ જીવને રહી? જો નિર્જીવ મૂર્તિથી સત્ સમજાય તેમ નથી, તો પછી શા માટે તેની ઉપયોગિતા બતાવવી તેમણે પસંદ કરી હશે? આ ઉપ-રથી સાફ સમજાય છે કે સજીવન મૂર્તિ તે પણ તેમાં જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્ર હોય તો, સૌ કોઈ મુમુક્ષુ જીવને ઉપયોગી છે, પણ જડ મૂર્તિ તો કોઈ રીતે ઉપયોગી નથી. જો છે, તોપછી સજીવન મૂર્તિ ઉપર ભાર આપવો તે વ્યર્થ છે.

"સત્સંગમાં 'સત્'નો જેને સાક્ષાત્કાર છે, તે પુરૂષનાં વચનોનું પરિચર્યન કરવું કે જેમાંથી કાળે કરીને સત્‌ની પ્રાપ્તિ થાય છે."

તેમનું આ કથન સત્ય છે, પણ 'સત્' હોય તેની સાથે ચારિત્ર હોય તે પુરૂષનું સેવન કરવું સારૂં છે, એમ તેઓ કેમ કહેતા નથી? શું એટલા સતથી મોક્ષે જવાશે એ ખરૂં છે? ચારિત્ર આવ્યા સિવાય કોઈ મોક્ષે ગયા હોય એવું શું તેમણે સાંભળ્યું હશે, કે જેથી તેઓ બીલકુલ ચારિત્રની વાતો કરતાજ નથી? પણ ત્યારે તેઓ ચારિત્રમાં આવ્યા નહોતા તેથી તેઓ લખતા નહિ હોય એમ

વિષે વારંવાર જણી રાખ્યા છો, તથાપિ કોઈ સમવાય કારણની ન્યૂનતાને લીધે હાલ તો તેમ કંઈ અધિક કરી શકાતું નથી.”

મતલબ એ છે કે, નિષ્કારણ પરમાર્થ કરવાની તેઓની વૃત્તિ છે પણ જેટલાં અનુકૂળ કારણો જોઈએ તેટલાં નહિ હોવાથી, હાલ તો કંઇ આશા રાખશો નહિ, આમ દરેક પત્રમાં પહેલી આશા આપી પછી સંયોગનો અભાવ તેઓ બતાવે છે. સમવાય કારણમાં પોતાની ઇચ્છા, તેમ શરીર, પ્રભુમાર્ગ, વિગેરે છે; છતાં સમવાય કારણની ન્યૂનતા કહી ખસી જવું તેના કરતાં આશા આપવી એ કાંઇ ઓછું પાપ નથી. તેઓ પાસે એવો કોઇનો આગ્રહ પણ નથી, પણ તેઓ પોતે જ વાતો ઉપાડી તાજી કરી સર્જન કરે છે; પાછી નાશ કરે છે.

[૨૧૯ મો અંક] એકાન્તવાસ.

“એકાન્તવાસીપણે જ્યારે થવાશે, ત્યારે ચાહીને ભગવતે રાખેલો પડદો એક થોડા પ્રયત્નમાં ટળી જશે.”

આમ કેટલીયે વખત તેઓ એકાન્તવાસી થવાને લખે છે, પણ એકાન્તવાસી તેઓ થતા નથી. ક્ષોભ એ થાય છે કે જાણી જોઈને ભગવાને તેમના ઉપર એવો પડદો શામાટે રાખી મૂક્યો હશે, કે જેથી જગત્ જીવોનું કલ્યાણ અટકી પડ્યું ! ઈશ્વરને શો એવો પક્ષપાત હશે કે તેમને મોહની વાસનામાં રાખી બહાર નિકળવા નથી દેતા? આ કથનથી તો એમજ સિદ્ધ થાય છે કે જેઓ સંસારમાં છે, તેઓ તરફ ઈશ્વર પક્ષપાતી છે, નહિતો તેઓ નિકળી શકત' ને જેઓ સંસાર છોડી નિઃસંગ થઇ ચાલ્યા ગયા, તેઓના ઉપર ખાસ ઈશ્વરનો અનુગ્રહ હશે જોઈએ, નહિ તો તેઓ મોક્ષે જઈ શકત નહિ! મનુષ્ય સંસારમાં બંધ રહે તેનો વાંક પ્રભુને માથે! શું જૈન શાસ્ત્ર એમ કહે છે ભલા!

[૧૨૦ મો અંક] સત.

શ્રીમદ્ લખે છે કે–

"કોઈ પણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી 'સત્'ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્તિ પ્રાપ્ત થયે જ 'સત્' સમજાય છે, 'સત્'નો માર્ગ મળે છે, સત્ પર લક્ષ આવે છે. સજીવન મૂર્તિના લક્ષ વગર જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે તે, જીવને બંધન છે; આ અમારૂં હૃદય છે."

તેઓનું ઉપર્યુક્ત કથન સત્ય હોય તો તેઓ પોતે કઈ રીતે સતને મેળવી શક્યા હશે? જો તેમણે પોતાની કલ્પનાથી સત ન મેળવ્યું હોય, તો કઈ સજીવન મૂર્તિથી તેઓ આવી સ્થિતિને મેળવી શક્યા? પણ તેમના કથન ઉપરથી એમ સમજાય છે કે આ બધી વસ્તુ બીજાને માટે છે, પણ તેમના પોતાના માટે નથી. બીજી વાત એ ઉભી થાય છે કે સજીવન મૂર્તિના લક્ષથી સત સમજાય છે, તો પછી નિર્જીવ મૂર્તિની શું આવશ્યકતા મોક્ષગામી મુમુક્ષુ જીવને રહી? જો નિર્જીવ મૂર્તિથી સત સમજાય તેમ નથી, તો પછી શા માટે તેની ઉપયોગિતા બતાવવી તેમણે પસંદ કરી હશે? આ ઉપરથી સાફ સમજાય છે કે સજીવન મૂર્તિ તે પણ તેમાં જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્ર હોય તો, સૌ કોઇ મુમુક્ષુ જીવને ઉપયોગી છે, પણ જડ મૂર્તિ તો કોઇ રીતે ઉપયોગી નથી. જો છે, તોપછી સજીવન મૂર્તિ ઉપર ભાર આપવો તે વ્યર્થ છે.

"સત્સંગમાં 'સત્'નો જેને સાક્ષાત્કાર છે, તે પુરૂષનાં વચનોનું પરિચર્યન કરવું કે જેમાંથી કાળે કરીને સત્‌ની પ્રાપ્તિ થાય છે."

તેમનું આ કથન સત્ય છે, પણ 'સત' હોય તેની સાથે ચારિત્ર હોય તે પુરૂષનું સેવન કરવું સારૂં છે, એમ તેઓ કેમ કહેતા નથી? શું એકલા સતથી મોક્ષે જવાશે એ ખરૂં છે? ચારિત્ર આવ્યા સિવાય કોઇ મોક્ષે ગયા હોય એવું શું તેમણે સાંભળ્યું હશે, કે જેથી તેઓ બીલકુલ ચારિત્રની વાત કરતાજ નથી? પણ ત્યારે તેઓ ચારિત્રમાં આવ્યા નહોતા તેથી તેઓ લખતા નહિ હોય એમ

પણ કોઇ કલ્પના કરશે; પણ એમ નથી. જેટલો ઉલ્લાસ તેમને આવી વાતો કરવામાં આવે છે, તેટલો તો શું પણ તેના કેટલામે અંશે પણ ચારિત્ર સંબંધી ઉલ્લાસ તેમને આવતો નથી. વાતો અને વર્ત્તન વચ્ચે દુષ્કરતાનો પહાડ ઊભો હોય છે. જો તેમણે વર્તન કર્યું હોત તો તેમની આવી લેખમાળા નહિ હોત પણ કોઇ અપૂર્વ લેખમાળા હોત.

[૧૨૨ મો અંક] પરા ભક્તિ.

ગોપીઓ માથે મટુકી લઇ મહી વેચવા નિકળે છે. મહી વેચતાં ગોપીઓ ઉલ્લાસમાં આવી જાય છે, ને કહે છે કે 'કોઇ માધવ લ્યો, હાંરે કોઈ માધવ લ્યો' તેની સાથે પોતાને જે કથવાનો આશય છે, તે આ અંકમાં તેઓ સમજાવે છે. પરા ભક્તિ એટલે શું એ વિષે તેઓ ભાગવત કથાનો આધાર આપે છે.

વાસુદેવ ભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની કેવી ભક્તિ હતી, તેની વાત તેઓ કહે છે. ૧૨૩ માં પણ તે સંબંધીજ વાત સંક્ષેપમાં છે.

[૧૨૪ મો અંક] પ્રસન્નતા.

"આપને મ.રા પ્રત્યે પરમોલ્લાસ આવે છે; અને વારંવાર તે તેમ આપ પ્રસન્નતા પ્રગટ કરો છો; પણ હજુ 'અમારી' પ્રસન્નતા 'મારા' ઉપર થતી નથી, કારણકે જેવી જોઇએ તેવી અસંગ દશાથી વર્તાતું નથી. અને મિથ્યા પ્રતિબંધમાં વાસ છે. પરમાર્થ માટે પરિપૂર્ણ ઈચ્છા છે, પણ ઈશ્વરેચ્છાની હજુ તેમાં સંમતિ થઇ નથી.........માટે એવી દશાએ રહેવું અમને વસમું છે."

જો એવી દશાએ રહેવું હજુ તેમના મનને ગમતું છે, તો પછી શા માટે સેવકોને આવા ભ્રમોત્પાદક ઉત્તર આપી મનને આનંદ માનતા હશે? પરમાર્થ માટે પૂર્ણ ઇચ્છા છે, ને તેમાં ઈશ્વરની સમ્મતિ થઈ નથી, તો શંકા એ છે કે ક્યા ટેલિફોનથી તેમણે પ્રભુ પાસે પૂછાવીને ઉત્તર મેળવી લીધો? કોઇ સામાન્ય વ્યક્તિ હોય તેને પણ હૃદયમાં અન્યને મુખેથી અન્ય કહેતાં ડંખ લાગે

છે, તો પછી તેમને વારંવાર આવો ઉત્તર આપતાં કેમ દુઃખ લાગતો નહિ હોય ?

[અંક ૧૬૪ મો] પુરાણ પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ.

"હરિકૃપાથી અમે પરમ પ્રસન્નપદમાં છીએ. તમારો સત્સંગ નિરંતર ઇચ્છીએ છીએ.

"અમારી દશા હાલમાં કેવી વર્તે છે, તે જાણવાની આપની ઇચ્છા રહે છે; પણ જેવી વિગતથી જોઈએ તેવી વિગતથી લખી શકાય નહીં. એટલે વારંવાર લખી નથી. અત્રે ટૂંકામાં લખીએ છીએ.

"એક પુરાણ પુરુષ અને પુરાણ પુરુષની પ્રેમસંપત્તિ વિના અમને ગમતું નથી; અમને કોઈ પદાર્થમાં રુચિ માત્ર રહી નથી; કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; વ્યવહાર કેમ ચાલે છે, એનું ભાન નથી; જગત્ શું સ્થિતિમાં છે, તેની સ્મૃતિ રહેતી નથી; શત્રુ મિત્ર કોઈમાં ભેદભાવ રહ્યો નથી; કોણ શત્રુ છે, અને કોણ મિત્ર છે, એની ખબર રખાતી નથી; અમે દેહધારી છીએ કે કેમ ? તે સંભારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ; અમારે શું કરવાનું છે, તે કોઈથી કળાય તેવું નથી; અમે બધાય પદાર્થથી ઉદાસ થઈ જવાથી જેમ તેમ વર્તીએ છીએ; વ્રત નિયમનો કંઈ નિયમ રાખ્યો નથી; જાતભાતનો કંઈ પ્રસંગ નથી; અમારાથી વિમુખ જગતમાં કોઈ માન્યું નથી; અમારાથી સન્મુખ એવા સત્સંગી નહીં મળતાં ખેદ રહે છે; સંપત્તિ પૂર્ણ છે, એટલે સંપત્તિની ઇચ્છા નથી; શબ્દાદિક વિષયો અનુભવ્યા સ્મૃતિમાં આવવા,—અથવા ઈશ્વરેચ્છાથી તેની ઇચ્છા રહી નથી."

એમ આખો લેખ વિચિત્ર રીતિએ લખ્યો છે. લેખ ઘણો મોટો છે. પછી તેઓ કહે છે કે હરિ જેમ દોરે છે, તેમ સર્વ થાય છે, હૃદય પ્રાયે શૂન્ય થઈ ગયું છે; ખાવા પીવા બેસવા ચાલવાની વૃત્તિઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે; એક પ્રકારે પૂર્ણ ઘેલછા છે.

પુરાણ પુરુષ પ્રતિ પ્રેમ તેઓ ગમે તેટલો રાખે, પણ જ્યારે તેઓ એમ કહે છે કે પદાર્થ માત્રમાં રુચિ રહી નથી, વા વ્યવહાર કેમ ચાલે છે તેની ખબર નથી, ઇન્દ્રિયો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે

આ ઉપરથી તેમના જીવનની સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે કે જગત્ શું કરે છે તેની ખબર નથી, એવી મસ્ત દશા તેમને આવી છે; પણ તો પછી આ પત્ર તેમનાથી શી રીતે લખી શકાયો ? એક દરદથી કહું છું કે વેપાર કરીએ છીએ, જાગીએ છીએ, ઊંઘીએ છીએ, તો પછી આ બધી સુવ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ થાય શી રીતે ? પણ વિચાર કરીએ તો આમાં કંઈક મર્મ ભેદ જણાય છે. તેઓ લખે છે કે નય પ્રમાણ વિગેરે શાસ્ત્ર સાંભરતાં નથી, મોક્ષાદિક પદાર્થની આકાંક્ષાનો ભંગ થઈ ગયો છે, વાંચવામાં ચિત્ત સ્થિર નથી, છતાં બોલવામાં, હસવામાં, વેપારમાં, સર્વ પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. આથી એમ જ સમજી શકાય છે કે અત્યારે પુરાણ-પુરુષ એટલે મોહનલાલનો પ્રેમ ઉદ્દીપ્ત થયો છે જેથી શાસ્ત્ર સાંભરતાં નથી, મોક્ષની ઇચ્છા છૂટી ગઈ છે; એ વખતે સમદૃષ્ટિ પણ શાંત થઈ ગઈ હશે, મિથ્યાદૃષ્ટિમાં કદાચ અન્ય સહવાસથી ચિત્ત રમણ કરતું હશે, નહિ તો આમ શા માટે તેઓ લખે ? હૃદય શૂન્ય થઈ ગયું છે, હરિ કરે તેમ તેઓ વર્તે છે, તો શું આ મિથ્યાદૃષ્ટિ નથી ? નહિ તો હરિ ઉપર શા માટે તે આ બધી જવાબદારી મૂકે ? આ બધું હરિ કરે છે, કે તે કરે છે, તે જ્યારે તેમને ખબર નથી, તો પછી જૈન દર્શનના વિચાર, અનુભવ, દૃષ્ટિ, એ બધાં અત્યારે ક્યાં ગયાં ? શું એટલું પણ તેઓ સમજી શકતા નથી કે આ શરીરમાં કર્તા માત્ર આત્મા કે ચેતન છે, બીજો કોઈ નથી ? તેઓ ઘણી વખત કહી ગયા છે, અને આગળ ઉપર પણ કહેશે કે આત્મા છે. તે કર્તા છે, ભોક્તા છે, તેનો મોક્ષ છે, ને તે થવા ઉપાય પણ છે. આ બધું અત્યારે ક્યાં ગયું ? એમ બચાવ કરે કે પુરાણ પુરુષના પ્રેમની લગનીમાં અત્યારે કંઈ નથી, તો ઉત્તર એ છે કે જો એ પુરાણ પુરુષ મોહ નહિ, પણ શુદ્ધ બ્રહ્મ-ઈશ્વર-તીર્થંકર હોય તો તેમ. પ્રેમમાં આ બધું ભુલાય નહિ, પણ ઉલટું આત્માની-સમદૃષ્ટિની-મોક્ષાભિલાષાની વધારે જાગૃતિ રહે; તેઓ સર્વ આદિપુરુષના પ્રેમના ઉદ્દીપક છે. પણ ચિત્તાકર્ષક

નથી; છતાં જ્યારે તેઓ પુરાણ પુરૂષના પ્રેમને બહાને પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને ઢાંકી રાખે છે, ને વાચકોને બીજા રસ્તે લેઇ જાય છે, ત્યારે આપણને તેમના આશયમાં ને પત્રમાં અસંગતતા તથા અનેક ત્રુટિઓ દૃષ્ટિમાં પડ્યા વિના રહેતી નથી. " જેનું ઠેકાણું નથી એવી અમારી દશા છે, ઠેકાણા વગરની દશાથી કરીએ છીએ" એ એમનાં પત્રલિખિત વાક્યો એમની ઉપર જણાવી તેવી ચિત્ત-સ્થિતિનેજ દર્શાવે છે. આવા સુજ્ઞ મનુષ્યની સ્થિતિ જ્યારે આવી થઈ જાય ને ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિમાં ક્યાંએ વાંધો ન આવવા દે ત્યારે તે મનુષ્ય પરમેશ્વરમાં ઘેલો થઈ ગયો સમજવો, કે ઇન્દ્રિયોને ઇષ્ટ એવી રસિકતામાં ઘેલો થઈ ગયો સમજવો ? સૌ કોઈ પોતપોતાની પ્રકૃતિને વશ છે, તેને માટે આ વિવેચન નથી; પણ તેમનું વક્તવ્ય ને આશય જ્યારે અસંગત જોઇએ છીએ, ત્યારે એ સંબંધી સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર રહે છે.

તેઓ આગળ લખે છે કેઃ

" એ સિદ્ધાન્ત જ્ઞાન અમારા હૃદયને વિષે આવરણરૂપે પડયું છે. જો તે પ્રગટ થવા દેવાની હરીચ્છા હશે તો થશે. અમારો દેશ હરિ છે, જાત હરિ છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, સર્વ હરિ છે; અને તેમ છતાં આમ વહિવટમાં છીએ; એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે."

આ પ્રમાણે સર્વ કાર્યમાં તેઓ હરિને કારણ માને છે, એટલે જો હરિને ઇચ્છા હશે, તો તેમને જાહેરમાં પ્રકટ થવા દેશે ! આ એમનું કથન કેટલું વાજબી છે, તે જૈન દર્શનના સારા અભ્યાસીઓ જાણી શકે તેમ છે. તેઓને જૈન દર્શનનો સારો અભ્યાસ હશે, પણ આ લેખ ઉપરથી અને આગળ પાછળના તેમના લેખો ન વાંચ્યા હોય તો કોઈ મનુષ્ય કહી શકે કે તેઓ જૈન નથી, એટલુંજ નહિ પણ જૈન તત્ત્વને તેઓ જાણતા પણ નથી. માત્ર સેવકોને-વાચકોને વાણીની ચાતુરીથી આંજવાનો આ એક પ્રકાર નહિ તો પછી બીજું શું ? સર્વ હરિ છે, એટલે તેમને કાંઈ બંધ કે મોક્ષ નથી, એમ

એક સ્થળે લખી, બીજે સ્થળે આત્માના બંધ મોક્ષની વાતો કરે, ત્યારે તેમના વિષે વાચકોને બીજો શું ખ્યાલ આવે?

છતાં "આમ વહિવટમાં કીએ, એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે" એમ લખતાં દોષ શું આવશે, તે તે ભૂલી ગયા છે. તેઓ વહિવટ કરે છે તે હરિની ઇચ્છાનું કારણ નથી પણ કાર્ય છે. વહિવટ કરવામાં ઇચ્છા કારણ હોય તો વહિવટ ઇચ્છાનું કાર્ય થાય છે. તેને કારણ કહી શકાય નહિ. જ્યારે ઈશ્વરની ઇચ્છાથી બધું થાય છે, તો પછી ઇચ્છા જગતનું કારણ થઈ; જીવોનાં સુખ દુઃખના કાર્યમાં પણ હરીચ્છા મુખ્ય થઈ; અને જીવોનો મોક્ષ પણ તેને હસ્તક રહેવાનો ને તેઓનો મોક્ષ પણ હરિને હાથ રહેવાનો; તેઓ પ્રયત્ન કરે તો પણ વ્યર્થ થાય!

[અંક ૨૬૬ મો] વિયોગ વિષે.

તેઓ કોઇ પ્રતિ લખે છે કે :—

"વિયોગ રહેવામાં પણ હરિની તેવી જ ઇચ્છા છે. અને તે ઇચ્છા શું હશે, તે અમને કોઈ રીતે ભાસે છે; જે સમાગમે કહીશું."

આમાં કોઇ વ્યક્તિ સાથે વિયોગની વાતો લખી છે, પણ તે વિયોગમાં હરિની ઇચ્છા છે, ને તેમાં કોઇ પણ નવું કે રહસ્ય છે, તેમ તેઓનું કથન છે; પણ સમાગમ ઉપર તેનો ખુલાસો કરવાનો તેમણે રાખ્યો હોય એમ જણાય છે.

"તમે અમારે માટે જન્મ ધર્યો હશે એમ લાગે છે. તમે અમારા અથાગ ઉપકારી છો; તમે અમને અમારી ઇચ્છાનું સુખ આપ્યું છે, તે માટે નમસ્કાર સિવાય બીજો શું બદલો વાળીએ?"

કોઈ એ તેમની ઇચ્છાને સંતોષી હશે, તેથી તેઓ તેમનો બહુ ઉપકાર માને છે, નમસ્કાર વિના બદલો બીજો તેમને જણાતો નથી. આગળ એ માટે તેઓ લખે છે કે :—

"પણ અમને એમ લાગે છે કે અમારે હજુ તમને પરાભક્તિ આપવાશે, હરિના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવશે અને તેમ અમે તેનો આશીર્વાદ માનીશું."

તેમના આ કથનનો આશય એ છે કે, હરિ પરા ભક્તિ તમને આપશે એ ખરું, પણ અમારા દ્વારા આપશે, હરિ સીધી રીતે તમને ભક્તિ નહિ આપશે; તેનું સ્વરૂપ ઓળખાવવાનું પણ અમારાથી જ બનશે. આ પત્ર ગમે તે વ્યક્તિ ઉપર હોય, પણ તે સેવક ઉપર કેટલો સ્નેહભાવ છે અથવા મોહભાવ છે તે સાફ સમજાય તેમ છે. તેમના ઉપર એ સેવકનો બહુ ભાવ છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભક્તિનો જન્મ તેમના માટે જ હોય એમ તેઓનું કથન છે! તેના બદલામાં પરા ભક્તિ પણ હરિ પાસેથી લઇ તેઓ તે સેવકને આપવા ઇચ્છે છે, ને તે પરા ભક્તિ છે, અથવા હશે, તે તેમનો ભાગ્યોદય છે, એમ તેઓ માને છે. પ્રશ્ન એ છે કે તે સેવકને પરા ભક્તિ મળ્યા પછી એ પરા ભક્તિ તે સેવક તેમાંથી કોની કરશે! હરિની કરશે, કે ભક્તિ અપાવનાર તે ગુરુ મહારાજની કરશે!

આગળ તેઓ જણાવે છે કે—

"અમારું ચિત્ત તો બહુ હરિમય રહે છે, પણ સંગ બધા કળિયુગના રહ્યા છે; માયાના પ્રસંગે રાત્રિદિવસ રહેવું રહે છે, એટલે પૂર્ણ હરિમય ચિત્ત રહી શકવું દુર્લભ હોય છે. અને ત્યાંથી અમારા ચિત્તને ઉદ્વેગ મટતો નહિ."

તેઓ જણાવે છે કે અમારું ચિત્ત હરિમય રહે છે, પણ કળિયુગને લીધે માયાનો પ્રસંગ બહુ છે, તેથી ઉદ્વેગ મટતો નથી, તે માયાને તેઓ વળગી રહ્યા છે, કે માયા તેમને વળગી રહી છે! જો કળિના હોય, ને માયાનું બંધન સજ્જડ હોય તો પછી હરિ પાસેથી બીજાને પરા ભક્તિ ક્યાંથી તેઓ અપાવશે? જો તેઓ પોતે પોતાનો ઉદ્વેગ મટાડી શકતા નથી, તો પછી બીજાનો ઉદ્વેગ શી રીતે તેઓ મટાડશે? વૈષ્ણવોના જેમ પરા ભક્તિ સેવકોને આપવા પ્રભુ તરફથી પોતે જગમાં દાખલ થાય છે. આવી પદ્ધતિ જૈનમાં ન હોય પણ સેવકોને ભક્તિ તેમના દ્વારા જોઇતી હોય તે. તેઓ શામાટે પ્રભુના આડતીયા ન થાય? તેમાં તો સેવકોને ફાયદો ને આડતીયાને પણ ફાયદો અને પ્રભુના સેવકો વધે તેમાં પ્રભુ પણ ખુશ!

[અંક ૧૬૭ મો] ચમત્કાર.

તેઓ લખે છે કે—

"ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષણ નથી. સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે જે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સત્યમાં કેવળ અનન્ય નિષ્ઠાએ સર્વ પ્રકારે 'સત્' જ આચરે છે;—જગત્ જેને વિસ્મૃત થયું છે. અમે એજ ઈચ્છીએ છીએ."

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીને ન હોય એ વાત ખરી છે. એ વાત આજે તેઓને ક્યાંથી સાંભરી? કારણ તેઓ પોતેજ ૧૯ મા વર્ષમાં લખી ગયા છે કે "સંયમ કાળમાં માર્ગ ચલાવનારને જે જે ચમત્કારો જોઈએ તે એકત્ર થઈ ગયા છે."

આ બેઉ વિચારોના લેખક એક છે, ભિન્ન નથી; વિચાર ભિન્ન છે; એનું કારણ વય તથા સમજણમાં અંતર છે. કાળક્રમણ સાથે વિચાર ને સંયોગ બદલાય છે. છેક બાળકપણની વાતો તેઓને યાદ આવતી હશે, તો પછી ૧૮–૧૯ મા વર્ષમાં વાતો બહાર મૂકી હતી તે કેમ ભૂલી જાય? પણ મનુષ્ય સ્વભાવ એવો છે કે જ્યારે તંગી હોય છે ત્યારે અનેક વસ્તુની તૃષ્ણા પેદા થાય છે. પણ જ્યારે તે વસ્તુથી સંતોષાય છે ત્યારે તેની વૃત્તિ બદલાય છે. એમજ તેઓને થયું હોય એમ આપણને તેઓના ભિન્નભિન્ન લેખોથી જણાય છે. આજે હવે તેમને ચમત્કાર બતાવવાની આવશ્યકતા નથી લાગતી, કારણકે વગર ચમત્કારે સેવકો સાંપડ્યા છે, સંપત્તિ મળી છે. તેઓ ૧૬૪ મા અંકમાં જણાવી ગયા છે કે "સંપત્તિ પૂર્ણ છે, સંપત્તિની ઈચ્છા નથી." ગમે તેટલી સંપત્તિ હોય, પણ અત્યારે તેમને તૃપ્તિ મળી ગઈ હોય એમ લાગે છે. મનુષ્ય જ્યારે યુવાન હોય છે. ત્યારે કોઈ ચાહતો હોય છે, લખતો હોય છે, ને માગણી કરતો હોય છે. પણ જ્યારે તે આગળ વયમાં વધતો હોય છે. ત્યારે સંયોગો બદલાતાં વિચારો બદલાય છે. વય જેમ સ્થાયી રહેતી નથી તેમ વિચારો

પણ સ્પષ્ટ રહેતા નથી. હવે શ્રીમદ્ [illegible] મિથ્યા છે અને [illegible] મિથ્યા છે. આ રીતે સર્વ [illegible] તેને જુદી જાતે [illegible] કહેવાય છે. [illegible] પણ તેની સ્થિતિ તેઓ [illegible]

[આંક ૬૬૮ મો] પ્રકાશ.

તેઓ કહે છે કે—

" [illegible] [illegible] નથી. પણ [illegible] છે."

આ વાત તેમણે બહુ સારી કહી છે, પણ આ વાત પ્રમાણે તેઓને પોતાને [illegible] નથી. તો તેને આપણે શું કહેવું કે અજ્ઞાન! તેઓ [illegible] હતા. ને તેમ છતાં તેઓ [illegible] ૬૬૭ મા આંકમાં તેઓ [illegible] છે. તો [illegible] તેને કહેવું કે [illegible] તેને કહેવું!

હવે [illegible] છે. તે [illegible] શરીર તે [illegible] છે, તે આ [illegible] છે, [illegible] નથી. તેઓ [illegible] છે, પણ [illegible] છે. પણ [illegible]

પણ સ્થાયી રહેતા નથી. હવે શ્રીમદ્ ચમત્કારને ધિક્કારે છે અને ચમત્કાર કરનાર યોગીને ધિક્કારે છે. આ રીતે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહા જેને છૂટી ગઈ હોય તે યોગી કહેવાય છે. એવું તે સમજ્યા છે ખરા, પણ તેવી સ્થિતિ તેઓ મેળવે ત્યારે ખરા.

[અંક ૧૬૮ મો] પ્રકાશ.

તેઓ લખે છે કેઃ—

"જ્ઞાન તેજ કે અભિપ્રાય એકજ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રકાશ પણ પ્રકાશ એકજ. શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડા નથી પણ અનુભવજ્ઞાનથી નિવેડા છે."

આ વાર્તા તેમણે બહુ સારી લખી છે, પણ આ વાર્તા પ્રમાણે તેઓનો પોતાનો અભિપ્રાય એક નથી, તો તેને આપણે જ્ઞાન કહેવું કે અજ્ઞાન ? તેઓ પોતેજ એક વખત ચમત્કારો બતાવવા ચાહતા હતા, ને તેમ કરવામાં તેઓ પોતાને યોગ્ય ધારતા હતા, ને હમણાં ૧૬૭ મા અંકમાં તેઓ ચમત્કારની વિરૂદ્ધમાં અભિપ્રાય આપે છે, તો તે બન્નેમાં જ્ઞાન કોને કહેવું ને અજ્ઞાન કોને કહેવું ?

હવે કેટલાક અંક છોડી દઈએ છીએ, તોપણ દરેક અંકોના લેખો વાંચતાં તેઓના જીવનની દશા કેવી છે, તે સમજાય છે. સંસાર, શરીર ને (પ્રકૃતિ) કર્મપ્રકૃતિનો સંયોગ મળતાં જીવને કેવા સ્વાદો અનુભવવા પડે છે, તે આ પુસ્તકમાંથી સમજાય તેમ છે. પત્ર લખવાની તેમની શૈલી ચતુરાઈવાળી છે, એટલે એક વાતને પલટાવવાની સરલતા રાખે છે જેથી કથનનો એકજ આશય સ્પષ્ટ થતો નથી. તેઓ ઘણી વખત સાફ લખી નાંખવા જાય છે, પણ આગળ જતાં તે વસ્તુનો પલટો કરે છે એટલે બીજા રૂપમાં તેઓ વાર્તા લેઈ જાય છે, પણ માનસશાસ્ત્રના તથા માનવજીવનના અભ્યાસીઓ એ ચતુરાઈની પાછળના રહસ્યને સહજે સમજી જાય છે. મનુષ્યને ડહાપણ હોય એટલે તે વાર્તાને સુધારી લે છે, પણ વસ્તુતઃ સંયોગ ને પ્રકૃતિની અથડામણ સૌ કોઈને થાય છે, તો પછી તેમને

જેનો વિયોગ છે; તેને લીધે તેમને ધર્મસંબંધ કે કોઇ પણ સંબંધ ગમતા ન હોય. તેમણે હરિરસ ગાયો નથી, તેનું કારણ તેઓ જણાવે છે, પણ એ વાતોનો સંબંધ બંધબેસતો નથી. 'હરિરસ ગાવો' એ કાંઈ પરહસ્તનો વિષય નથી, પણ સ્વ હસ્તક—સ્વ આત્મા—નો વિષય છે, મનુષ્ય તેને ચાહે તેટલો ગાઈ શકે છે ને ચાહે તેટલો તેની સાથે સંબંધ રાખી શકે છે. પણ આ જે કથન છે, તે તો તેઓના કબજાની વાર્તા નહિ હોય તે સંબંધે છે. તેઓ લેખ પૂર્ણ કરતાં લખે છે કેઃ—"વધારે શું લખવું ? સહન જ કરવું એ સુગમ છે;" એટલે હવે તેઓ સહન કરવાની પ્રવૃત્તિમાં છે. મતલબ એ છે કે જે વ્યકિતનો સંગ તેઓ ઇચ્છે છે, તેનો અત્યારે વિયોગ છે; તેના વિના ચિત્તને શાન્તિ મળતી નથી, પછી તે વ્યકિત ગમે તે હોય, તેઓના પ્રેમપાત્રની હોય કે ધર્મપાત્રની, પણ કામ અર્થ ધર્મ અને મોક્ષ એ ચારેનો સંબંધ જેના વિયોગમાં ગમતો નથી તે પાત્ર કે તે વ્યકિત કોણ હશે તે તો તેમનું કલ્પનાસર્જનજ કહી શકે.

[અંક ૧૮૩ મો] આદિ પુરૂષ.

આ અંકમાં મથાળે લખ્યું છે કે, "આદિ પુરૂષ રમત માંડીને બેઠો છે." આદિ પુરૂષ તેમણે જ્યારે કહ્યું છે, તો આપણે આદિ પુરૂષ કોને સમજવો ? આદિ પુરૂષ તે આદિના કરનાર તીર્થંકર હોય છે, તેઓ અત્યારે છે નહિ. આદિ પુરૂષ પોતે પોતાને સમજીને તેઓ કહેતા હશે કે બીજા કોઈને તેઓ કહેતા હશે ? પણ તેઓના કથનથી આપણને ખાત્રી થાય છે કે કૃપાળુ, પ્રકાશક, આવાં અનેક વિશેષણો તેઓએ આપ્યાં છે, તો આ જગ્યાએ પણ આદિ પુરૂષ તરીકે તેઓ હોય તો ના નહિ. એટલે તેઓ કહે છે કે આદિ પુરૂષ રમત માંડીને બેઠો છે, તો કોને રીઝવવા તેણે આવી રમત માંડી હશે ?

[અંક ૧૮૯ મો] વીતરાગતા.

તેઓ જણાવે છે કે —

"કાળ વિષમ આવી ગયો છે. સત્સંગનો જોગ નથી અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે ક્યાંય રાતું નથી. અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનેક પ્રકારની વિટંબનાઓ આગને નથી; તથાપિ સત્સંગ નહિ એ મોટી વિટંબના છે. લોકસંગ રૂચતો નથી."

તેઓને અનેક વિટંબનામાંની એક પણ નથી, પણ એક વિટંબના એ છે કે સત્સંગ નથી. એટલે સત્સંગ વિના તેઓ વધારે દુઃખ માને છે. છતાં આશ્ચર્ય એ છે કે તેમને વીતરાગતા વિશેષ છે. જ્યાં વીતરાગતા હોય, તેને બીજા કોઈની શી આવશ્યકતા છે? જેઓ અપૂર્ણ-રાગદ્વેષ સહિત છે, તેઓ સત્સંગની બૂમ મારે. કે તેને ચડવાને આશ્રય જોઈએ છે, પણ પોતે આશ્રય – આધારરૂપ છે છતાં આશ્રિત વ્યક્તિની જ્યારે તેમને ત્રુટિ લાગે છે, ત્યારે તેમનામાં વીતરાગતા છે કે બીજું કાંઈ? રાગ-દ્વેષની મલીનતા છે કે સંયુક્તતા છે, પણ રહિતતા તો નથી જ. વીતરાગને કઇ વસ્તુની ત્રુટિ હોય છે? તેઓને આટઆટલા સેવકો છે, ને આત્મજ્ઞાનના પ્રશ્નો પત્રોથી તેઓ તેમને વધાવી રહ્યા છે, છતાં સત્સંગ નથી, તો તેમને કેવો સત્સંગ જોઈતો હશે? તેઓ પોતે જ સેવકોને ને ઈતર જનોને જ્યારે સત્સંગરૂપ છે, અથવા સંગ કરવા લાયક છે, છતાં તેઓ સત્સંગની બૂમ મારે છે, તે કેટલું વિચિત્ર છે? જલ કે વાદિ જનોની તૃષા છીપાવે છે, તે જલ જ જ્યારે તૃષા લાગ્યાની બૂમ મારે છે, તો હવે તેની તૃષા કોણ છીપાવશે? વસ્તુતઃ તે જલ તે જલ નથી, પણ અગ્નિ છે એમ જ હરકોઈને માનવું પડે.

એમના દરેક લેખમાં આત્મજ્ઞાનની વાર્તાઓ છે, ને તે ઘણી વિચારણીય છે, પણ સાથે સાથે આત્મપ્રશંસા કરવામાં તેઓ જતું કરતા હોય તેમ જણાતું નથી. આત્મપ્રશંસા જે કરે તેને માટે તેઓનો અભિપ્રાય સારો નથી, ને બીજાને માટે તેમ કરવા તેઓ ના કહે છે, પણ પોતે પોતાની પ્રશંસા લગભગ દરેક પત્રમાં લખતા

ઈચ્છતા હોય છે; એવું આપણે ઘણા પત્રોમાં જોયું છે ને હજી પણ તેઓના દરેક લેખમાં તે હકીકત છે તે જોઈએ.

[અંક ૧૯૦ મો] આત્મરૂપ જગત.

"જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે; જે થાય તે યોગ્યજ માનવામાં આવે; પરના દોષ જોવામાં ન આવે; પોતાના ગુણનું ઉત્કૃષ્ટપણું સહન કરવામાં આવે; તો જ આ સંસારમાં રહેવું યોગ્ય છે."

આત્મરૂપ જગત્ માને, પરના દોષ ન જુએ, એ દિવ્ય પુરૂષનાં લક્ષણ છે. એ વાત ઘણી સ્તુત્ય ને વિચારણીય છે. પણ સાથે તેઓ કહે છે કે પોતાના ગુણનું ઉત્કૃષ્ટપણું સહન થાય તોજ સંસારમાં રહેવું ઠીક છે એનો અર્થ શું? સંસારમાં રહેતા અનેક મહાનુભાવ હશે અને તીર્થંકર શું પોતાના ગુણને સહન કરી શક્યા નહિ હોય તેથી તેઓ દીક્ષિત થઈ ગયા હશે? પોતે સંસારમાં રહ્યા છે, તે શું ગુણને સહન કરવાની શક્તિ મળવાથી રહ્યા છે? આમાં સાફ આત્મપ્રશંસા નથી, તો બીજું શું છે? સંસારમાં રહેવાની ઈચ્છા હોય ને મુખેથી બચાવ કોઈ બહાનું બતાવી કરવો તેના કરતાં મૌન પકડવું તે વધારે સારૂં છે, પણ આત્મપ્રશંસા કરવી એ દિવ્ય કોટિના જીવને પણ નીચે પાડનારી છે.

પ્રકરણ ૪ થું

વર્ષ ૨૫ મું.

જેમ જેમ તેમને વયમાં આગળ વધતા જોઈએ છીએ, તેમ તેમ શ્રીમદ્ આત્મજ્ઞાની શ્રેણીમાં આગળ વધતા હોય છે, એમ તેઓના લેખો પરથી જણાય છે. તેઓ આત્મજ્ઞાન વિષે પોતાના વિચારો પત્રમાં બીજા કોઈને જણાવતા હોય છે, કિંવા પોતાની નોંધપોથીમાં લખતા હોય છે.

[અંક ૧૯૬] અપૂર્વ વીતરાગતા.

તેઓ લખે છે કે:—

"કોઇ એવા પ્રકારનો ઉદય છે કે અપૂર્વ વીતરાગતા છતાં વેપાર સંબંધી કંઈક પ્રવર્તન કરી શકીએ છીએ; તેમજ બીજું પણ ખાવા પીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડમાંડ કરી શકીએ છીએ. મન ક્યાંય વિરામ પામતું નથી... ... ...ચિત્તનો પણ ઓછો સંગ નથી. આત્મા આત્મભાવે વર્ત્તે છે"

"સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે–જે ઘણું કરીને કળવા દેવામાં આવતી નથી."

આ તેમનું કથન ધારો કે સત્ય છે, પણ કોઈ ઇતર વિચારક આ વાર્તા કેવી રીતે માની શકે? સંસારમાં રહી જ્યારે સર્વ પ્રવૃત્તિ તેઓ કરે છે તો તે પ્રવૃત્તિ તેમને આત્મભાવમાં શું રહી શકવા દેતી હશે? તેમનો આત્મભાવ સમયે સમયે અનંત ગુણમાં વધારો કરતો હોય, પણ સંગ, સંસાર, સહવાસ, વ્યાપારપ્રવૃત્તિ એ તેમના કયા ગુણનો વધારો કરવા દેતાં હશે? સંસારમાં રહી કોઈ કોઇ વ્યક્તિ તેવા આત્માના ઉચ્ચ ગુણમાં આવવા ધારે તો અમુક અંશે આવી શકે છે, પણ અપૂર્વ વીતરાગતા તો શરીરથી સંસારનાં કંઇ પણ કાર્ય કરતાં છતાં આવતી હોય તેમ જણાતું નથી. હા, અપૂર્વ વીતરાગતા આવે તો આવતાં સાથે સઘળી સાંસારિક રાગજનિત પ્રવૃત્તિ આપોઆપ છૂટી જાય છે. પછી તે પ્રવૃત્તિ તેઓ કરતા હોતા નથી. પણ શ્રીમદ્ તો સઘળી પ્રવૃત્તિ કરવા સાથે અપૂર્વ વીતરાગતા લાવવાને બીજાને જણાવી રહ્યા છે, તો તે કેટલા અંશે સત્ય હોઈ શકે તે તો વિચારકો વિચારી લેશે.

[અંક ૧૯૭] એક દ્રવ્ય બે પરિણામ ન રાખી શકે.

તેઓ ચિદાનંદજીકૃત એક કવિત લખી તેનો અર્થ સ્પષ્ટ ભાષામાં સમજાવે છે કે–"એક પરનામ કે ન કરતા દરબ દોય," "દોય પરિનામ એક દ્રવ્ય ન ધરતુ હૈ." અર્થાત્ એક પરિણામનાં

બે દ્રવ્ય કર્તા થઈ શકતા નથી, તેમજ એક દ્રવ્ય બે પરિણામ રાખી નહિ શકે, એવી આ જગતમાં વસ્તુ સ્થિતિ છે. જેમ કે એક ચેતન દ્રવ્ય, ચેતન–જીવ–સ્વભાવને અજીવ સ્વભાવને પરિણામમાં–એક રૂપમાં પરિણામી શકે નહિ. મતલબ કે બે દ્રવ્યથી એક ક્રિયા થાય નહિ, અથવા એક દ્રવ્ય બે ક્રિયા કરે નહિ. આ અભિપ્રાય સાથે આખા કવિતનો તેઓએ અર્થ સમજાવ્યો છે. આમ કવિતનો અર્થ કર્યા પછી તેઓ લખે છે—

"ચિત્ત ઘણું કરીને વનમાં રહે છે; આત્મા તો પ્રાયે મુક્તસ્વરૂપ લાગે છે. વીતરાગપણું વિશેષ છે; વેઠની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ; બીજાને અનુસરવાનું પણ રાખીએ છીએ; જગતથી બહુ ઉદાસ થઈ ગયા છીએ; વસ્તીથી કંટાળી ગયા છીએ; દશા કોઈને જણાવી શકતા નથી; જણાવીએ તેવો સત્સંગ નથી; મનને જેમ ધારીએ તેમ વાળી શકીએ છીએ, એટલે પ્રવૃત્તિમાં રહી શકયા છીએ. કોઈ પ્રકારથી રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નહિ હોય એવી દશા છે, એમ રહે છે. લોક પરિચય ગમતો નથી—જગતમાં સારું નથી."

આ વાંચતાં એમ થાય છે કે તેમની આવી ઉચી દશા આવી ગઈ તો શામાટે વેઠીયાની જેમ વેઠ કરતા હશે? તેમને માટે એ હિત રૂપ હતું કે જ્ઞાનીઓ જેમ કેવળજ્ઞાન થવાથી સંસારમાંથી નિકળી જાય છે તેમ નિકળી જવું. પણ તેઓ નિકળી શકયા નથી, તેથી જણાય છે કે સંસારમાં રહેવું તેમને હિતાવહ લાગતું હશે. આજસુધી સંસારથી બહાર નિકળવાનું લખતા હતા, પણ હવે તેમને સંસારમાં રહ્યા છતાં એ સ્થિતિ જ્યારે પ્રાપ્ત થઈ છે, ત્યારે પછી બહાર નિકળવાની તેમને આવશ્યકતા નહિ જણાતી હોય. ગમે તેમ હો, પણ પુરાણ વખતમાં આવી ઉચ્ચ દશા મેળવવા ઘણાઓ બહાર નિકળી જતા હતા, ને અઘોર તપશ્ચર્યા કરતા હતા, કષ્ટ સહતા હતા, ત્યારે તેઓ તેમાંથી કંઈક મેળવતા હતા. આશ્ચર્ય એ છે કે શ્રીમદ્‌ને તેમાંનું કંઈ પણ કરવું પડ્યું નથી; ને બદલામાં મુક્તસ્વરૂપતા સહજે–વગર પ્રયાસે પ્રાપ્ત થઈ છે. તેઓ વીતરાગતાને વધારે ને વધારે મેળવતા જાય છે.

વીતરાગતા કેટલા પ્રકારની હશે એમ કોઈ પણ વ્યક્તિને પ્રશ્ન થાય તેટલા માટે તેઓ કહે છે કે વીતરાગતા-વીતરાગપણું વિશેષ છે. તો વીતરાગપણું એક પ્રકારનું હશે કે ઘણા પ્રકારનું હશે? શાસ્ત્રકારના કથન પ્રમાણે વીતરાગતા અગિયારમા જીવસ્થાનકે હોય, અથવા ત્યાંથી શરૂ થાય, ને મુક્તસ્વરૂપતા પણ ત્યાં થાય છે. તો તેઓને મુક્તસ્વરૂપતા અહીં ગૃહાવાસમાં શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ હશે? જો તેમ છે, તો પછી સાંસારિક કાર્ય કઈ રીતે તેઓ કરતા હશે? વેદીયાની જેમ પણ તેમને-જેઓને મુક્તસ્વરૂપતા હોય છે તેઓને-પ્રવૃત્તિ રહેતી નથી. "લોક પરિચય ગમતો નથી. જગત્‌માં સાતું નથી," એમ જ્યારે તેઓ લખે છે, ત્યારે શું કરવા જગમાં રહ્યા હશે? આમ તેઓના લેખ ઉપર અનેક તર્ક વિતર્ક થાય છે. ધારો કે ઉદયભાવ હોવાથી સંસારમાં રહેવું પડે છે, તેમ તેઓનો બચાવ હોય તો મોક્ષમાં જનાર સર્વ જીવોને ઉદયભાવ હોય છે ને તેઓ બહાર નિકળે છે; તેઓ વળી કહે છે કે મનને જેમ વાળીએ છીએ તેમ વળે છે, તો પછી ઉદયભાવનો યોગ મનથી શાને મટાડી શકતા નથી? આ બધી શંકા અને તર્ક તેઓની ગુંચવણવાળી લેખનશૈલીને લીધે થાય છે. કોઈ વ્યક્તિ તેઓને એમ કહે કે શામાટે ત્યાગી થઈ નિકળી ગયા નહિ, એમ કહેવું ઉતાવળ કરવા બરાબર છે; પણ અહીં જે તર્ક-પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા છે તે તો તેઓના લેખની શૈલીને લેઇને છે, નહિ કે તેમના પ્રતિ કટાક્ષને લીધે.

એક એક લેખમાં કેવળ જીવને હિતરૂપ શું છે, તે જ્યારે બરાબર લખે છે, ત્યારે આપણને ઘણો આનંદ આવે છે; પણ સાથે તેઓ પોતાના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયો જ્યારે અંદર ઘુસાડી દે છે, ત્યારે તે આખો લેખ અસંતોષ ઉપજાવે છે, ને મગજને ક્ષણભર ઘુમાવી નાંખે છે. આપણને જે વાર્તા શાસ્ત્રથી ગેરવ્યાજબી લાગે છે, તેજ વાત પોતાના અભિપ્રાયદ્વારા તેઓ સિદ્ધ કરે છે. આ સ્વતઃ પ્રમાણ પદ્ધતિ કેટલે અંશે પ્રતીતિજનક હોઈ શકે?

[અંક ૨૬૦] જ્ઞાની પ્રત્યે તન મન ધન અર્પણ.

તેઓ લખે છે કેઃ—

"આરંભ અને પરિગ્રહનો જેમ જેમ મોહ મટે છે, જેમ જેમ તેને વિષેથી પોતાપણાનું અભિમાન મંદ પરિણામને પામે છે, તેમ તેમ મુમુક્ષુતા વર્દ્ધમાન થયા કરે છે. અનંત કાળના પરિચયવાળું એ અભિમાન પ્રાયે એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી. તેટલા માટે તન મન ધનાદિ જે કંઈ પોતાપણે વર્તતાં હોય છે, તે જ્ઞાની પ્રત્યે અર્પણ કરવામાં આવે છેઃ પ્રાયે જ્ઞાની કંઈ તેને ગ્રહણ કરતા નથી, પણ તેમાંથી પોતાપણું મટાડવાનું ઉપદેશે છે."

આરંભ ને પરિગ્રહનો મોહ જેમ મટે છે, તેમ જીવની મુમુક્ષુતા–સંસારથી છૂટવાની ઇચ્છા–વધે છે, એ હકીકત જીવને હિતાવહ છે, ને તેની કોઈ ના કહી શકે તેમ નથી; પણ આગળ તેઓ કહે છે કે તન મન ને ધનાદિ જે પોતાનાં છે તે જ્ઞાનીઓને અર્પણ કરવામાં આવે તો ઠીક છે, જોકે જ્ઞાનીઓ તે ગ્રહણ કરતા નથી. આ કોઈ સુજ્ઞ જીવને રૂચશે નહિ. લોકો જાણે છે કે જ્ઞાનીઓને ધન જોઈતું નથી, ને તેને આપવામાં આવે તો તેઓ તેનો શું ઉપયોગ કરે ? આ વાતો તેમણે જે કરી છે, તે ઉપર વાચકો કંઈ કંઈ શંકા લાવે ને પ્રશ્નો પણ કરે. "જ્ઞાની ગ્રહણ કરતા નથી" તેવું તેઓ સાથે લખી ગયા છે, પણ જ્ઞાનીને આપવાનું તો તેમણે પ્રથમ ચોક્કસ લખ્યું છે, કે જેથી તેમ થાય તો મોહ મટે છે. સીધી વાત કરવામાં શ્રીમદ્ પોતાનો ખાનગી અભિપ્રાય પણ સાથે દાખલ કરી દે છે. ભાવાર્થ એ નીકળે છે કે વર્તમાનકાળે તેમના વિના બીજા કોઈ જ્ઞાની નથી, તો તેમનેજ મોહ મટાડવા લોકોએ પૈસો આપવો જોઈએ. જો કે તેઓ લેશે નહિ; પણ લોકોએ પોતાની અર્પણતા–પૈસાનો ત્યાગ બતાવવો જોઈએ, નહિતો પૈસાનો મોહ છૂટવો કઠણ થઈ પડશે !

[અંક ૨૬૬] બે પ્રકારનો માર્ગ શું બરાબર છે ?

આ અંકમાં મથાળે તેઓ જણાવે છે કે "જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યગ્ દર્શન થાય છે."

[illegible]

દર્શનમાં તેમણે જોયું છે ? જો ગમે તે દર્શનમાં સત્યનું ભાન થવાથી સમ્યગ્દર્શન થતું હતું તો પછી જૈન શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનીઓએ જે જે વ્યાખ્યાઓ કરી છે તેનો અર્થ શું ? અર્થાત્ જૈન દર્શન વ્યર્થ છે એટલું જ નહિ પણ વાચકોને ભ્રમરૂપ છે, એવો અર્થ તેમાંથી નીકળે છે. તેઓ કહે છે કે " જૈની અને વેદાંતી આદિનો ભેદ ત્યાગ કરો. " આ ઉદાર વૃત્તિનું બોધવચન ઉપરથી સુંદર દેખાય છે, પણ જે ' વાસ્તવ્ય માર્ગ ' ની વાત તેઓ કહે છે, તે વાસ્તવ્ય માર્ગ કોને કહેવો તે તે કહેતા નથી. જો ઉપરના બોધવચનમાં તેમની સાચી ઉદાર વિશાળ દૃષ્ટિ હતી તો તેમણે કહેવું જોઈતું હતું કે જૈન દર્શન કે વેદાંત વાંચીને, જૈની કે વેદાંતી બન્યા સિવાય, સૌએ વાસ્તવ્ય માર્ગનું સંશોધન કરી લેવું હિતાવહ છે; પણ તેમ તેઓ કહેતા નથી. વાસ્તવ્ય માર્ગ કયો તે જાણવા ભક્તોએ તેમના જેવા જ્ઞાનીને પૂછવું એ તેમનો આશય છે.

[અંક ૨૩૧] " દુર્લભ છે "

" જે જ્ઞાને કરીને ભવાંત થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું જીવને ઘણું દુર્લભ છે; તથાપિ તે જ્ઞાન સ્વરૂપે તો અત્યંત સુગમ છે, એમ જાણીએ છીએ. તે જ્ઞાન સુગમપણે પ્રાપ્ત થવામાં જે દશા જોઈએ છીએ તે દશા પ્રાપ્ત થવી ઘણી ઘણી કઠણ છે. "

આ વાત બરાબર છે, છતાં પછીના પત્રમાં તેઓ પાછી ગુલાંટ મારે છે. !

[અંક ૨૩૨] " મોક્ષ પાસે છે. "

તેમની પાસે કદાચ કોઈએ ધનની વાંચ્છના કરી હોય, અથવા ધન સંબંધી લાલસા જણાવી હોય, તે સંબંધી તેઓ લખે છે કેઃ—

" જ્ઞાનીને વિષે જો કોઈ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધવિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું કરીને, જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઈને પોતા થકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે. "

આમ તેમણે સમાધાન કર્યું. કોઈ પણ ભક્તને એ વાત ગમી હશે, પણ બુદ્ધિમાન્ વિચારક તો અવશ્ય વિચાર કરે. ધનની ઇચ્છા કોઈ ગરીબ મનુષ્ય ધનવાન્ (પછી ભલે તે જ્ઞાની કહેવરાવતો હોય) પાસેથી રાખે, એ સહજ છે; નિર્ધન મનુષ્ય પાસે ગરીબ માંગે એ બનવું અસંભવિત છે; છતાં ધારો કે તેણે ધનની માંગણી કરી, તેમાં તેણે ગુન્હો શો કર્યો કે જેથી તે મનુષ્ય દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે ! દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધવાની પ્રકૃતિ વિષે જો શાસ્ત્રમાં (પ્રજ્ઞાપનામાં) જોઇએ તો જે છ પ્રકારે દર્શનાવરણીય કર્મ બંધાય છે તેમાં તે પ્રકાર નથી. ધન આપવાને બદલે તે માંગનારના આવા નાના ગુન્હાના બદલામાં આવી મોટી શિક્ષા બતાવવી, તે કયા ન્યાયશીલ મનુષ્યને ઘટી શકે તેમ છે ? ગરીબને ગરીબાઈ ટાળવા આપવું તો દૂર રહ્યું, ઉલટું તેઓ કહે છે કે જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ પોતાથી થવા દેતા નથી ! ટૂંકમાં કહેવું જોઇતું હતું કે જ્ઞાની ધનવાન હોય તોપણ ધન આપતો નથી-પણ માંગનારને પાપનું પોટલું બંધાવે છે. અને અન્યથા તન-મનની સાથે 'ધન' જો જ્ઞાનીને અર્પણ કરવામાં આવે તો જ્ઞાની તે ધન 'પ્રાયે' ગ્રહણ કરતા નથી, પણ તેથી અર્પણ કરનાર તો ધનનું પોતાપણું મટાડવા માટે પુણ્ય પ્રકૃતિ ઉપાર્જે છે ! જ્ઞાનીને માટે શું લેવા-દેવાનાં કાટલાં જૂદાં હશે ?

છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં તેઓ લખે છે કે—

"પણ મોક્ષ તો કેવળ અમને નિકટપણે વર્ત્તે છે, એ તો નિઃશંક વાર્તા છે. અમારૂં જે ચિત્ત તે આત્મા સિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી. ક્ષણ પણ અન્ય ભાવને વિષે સ્થિર થતું નથી. સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે. એવું જે અમારૂં આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ તે હાલ તો ક્યાંય કહ્યું જતું નથી."

૨૩૧ મા અંકમાં તેઓ જણાવી ગયા કે જે દશા જોઈએ છીએ તે દશા પ્રાપ્ત થવી ઘણી કઠણ છે; ને આ અંકમાં તેઓ લખે છે કે મોક્ષ કેવળ અમારી નિકટ વર્તે છે. એઉ કથન એકજ

વર્ષમાં થયું છે. આ એમાં કયું સત્ય ને કયું અસત્ય? આમ લખવાનો તેમનો શું આશય હશે? વળી તેઓ કહે છે કે એવું અમારું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ છે. તેઓનું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ હોય કે નહિ પણ તેઓની લેખનપદ્ધતિ ઘણી આશ્ચર્યકારક છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. જો એક ક્ષણ પણ તેઓનું ચિત્ત અન્ય ભાવમાં નથી જતું તો તેવી સ્થિતિ માત્ર વીતરાગ—તેરમા ગુણસ્થાનક પર ગયેલ જીવ—ની છે. તે સ્થાનકથી નીચે રહેલા જીવને તેવી સ્થિર દશા રહેતી નથી. તો એમની સ્થિતિ સ્વાથી આત્મદશામાં શી રીતે રહેતી હશે? આશ્ચર્ય સાથે એ છે કે તેઓ પેઢી ઉપર જ્યારે વ્યાપાર-નિમિત્તે હાજર થતા હશે, ત્યારે ગ્રાહક સાથે આપલે કરતાં તેઓ એક સ્થિતિમાં શું રહી શકતા હશે? જો તેઓ વ્યાપારથી ને સંસારની સર્વ બાજુથી મુક્ત થયા હોત, ને આમ લખતા હોત તો તેઓ ઘણા આગળ છે એમ કહી શકાત, પણ વસ્તુતઃ તેમ બન્યું નથી.

તેઓનું આ બધું લખાણ તેમની ખાનગી નોંધપોથીનું જણાતું નથી. બીજા પ્રતિ લખેલા તે બધા ઉદ્ગાર છે. એમ પણ નથી. કેટલુંક અંગત લખ્યું છે, કેટલુંક શાન્ત વિચારપણે લખ્યું છે.

[અંક ૨૩૮] બીજો શ્રી રામ.

"શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્તો અત્યંત વ્યાકુળપણે વર્તે છે, એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષપણું દેખાય છે, એવો જે કાળ તે આ દુષમ કળિયુગ નામનો કાળ છે. તેને વિષે વિહ્વળપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું. ચિત્ત વિક્ષેપ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તન ભેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિને પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત્ત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી એવો જો કોઈ હોય તો તે આ કાળને વિષે 'બીજો શ્રી રામ' છે. તથાપિ જોઈને ખેદ આશ્ચર્ય વર્તે છે કે ગુણોના કોઈ અંશે સંપન્ન પણ અલ્પ જીવો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી."

આ લેખમાં દુષમ કાળની જે વસ્તુસ્થિતિ શ્રીમદે સમજાવી

છે, તે બરાબર છે. એવો કલિકાળ છે, કે ગમે તેવો મનુષ્ય હોય પણ પરમાર્થમાં તે વ્યાકુળ ન થયો હોય તેમ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. એ ગુણના અંશે કરી યુક્ત બહુ થોડા જીવ દેખાય છે. આ હકીકત તેમણે જ્યારે લખી હશે, તે વખતે પોતાના જીવનનો યથાતથ્ય ખ્યાલ તેમને આવ્યો હશે. અત્યારસુધી જે તેઓ લખતા હતા તેમાં આત્મીય મહત્તાની વાનગીઓ આવતી હતી; આમાં તેવી વાનગી નથી. બીજી પ્રીતિને પ્રસંગે ચિત્ત આવૃત્ત જેનું નથી થયું, એવો જો કોઈ હોય તો તે રામ છે, પણ તેવો રામ, કે તેવા જીવ અત્યારે જણાતા નથી. શ્રીમદ્ પણ આ કાળમાં વર્તે છે, ને તેઓ પરમાર્થ વિષે આ કાળને વિષે વિહ્વળતા ન પામ્યા હોય તેમ જણાતું નથી. એમ તેઓ પોતે પોતાને વિષે સમજે છે, ને કબૂલ કરે છે કે તેવા તો માત્ર એક રામ હતા. તેઓ હોય તેમ તેઓ માનતા નથી, તો પછી તેઓ, મોક્ષ નિકટ વર્તે છે, અથવા ચિત્તસ્થિતિ અન્ય ભાવમાં નથી જતી, એવું જે કહે છે, તે વાર્તા અદૃશ્ય થાય છે. તેઓ પોતે આ અંકમાં બીજા પેરેગ્રાફમાં જણાવે છે કેઃ—

"નિદ્રા સિવાયનો બાકીનો જે વખત તેમાંથી એકાદ કલાક સિવાય બાકીનો વખત મન, વચન, કાયાથી ઉપાધિને જોગે વર્તે છે; ઉપાય નથી, એટલે સમ્યક્ પરિણતિએ સવેદન કરવું યોગ્ય છે."

એટલે તેઓ આમાં પોતાની ખરી હકીકત જણાવે છે. જ્યારે જ્યારે તે સ્પષ્ટ અને સીધી વાત કરે છે, ત્યારે ત્યારે તેમના વાક્યમાં આપોઆપ વિશ્વાસ જન્મ પામ્યા વિના રહેતો નથી.

[અંક ૨૪૪] ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ વિષે.

"આજે ક્ષાયક સમકીત ન હોય" એ વિષે કોઈ તેમના સેવક તરફથી પ્રશ્ન થયો હશે, એ ઉપરથી તેઓ લખે છેઃ—

"આજે ક્ષાયક સમકીત ન હોય એ વિગેરે સંબંધી વ્યાખ્યાનના પ્રસંગનું તમ લિખિત પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે. જે છવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન

કરે છે, ઉપદેશે છે અને તે સંબંધી-વિશેષપણે જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો જો તેટલી પ્રેરણા-ગવેષણા-જીવના કલ્યાણને વિષે કરશે તો તે પ્રશ્નનું સમાધાન થવાને ક્યારેય પણ તેમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.”

આ પત્ર ઘણો લાંબો છે, માત્ર થોડી પંક્તિઓ જ તેમાંથી લીધી છે.

હકીકત એ છે કે ક્ષાયક સમકીત તેમને છે એવી વાતો તેમણે પોતે સેવકો આગળ કહી હશે તેથી તેમના અનુયાયીઓએ એ વાતો બીજા કોઈ પાસે કરી હશે, ત્યાંથી ઉત્તર એમ થયો હશે કે આ કાળમાં ક્ષાયક સમકીત ન હોય. આ ઉપરથી તે સેવકે તેમના ઉપર લખી નાખ્યું હોય એમ લાગે છે. તે બધી વાતો આ પત્રમાં કાપી નાંખી તેમણે જણાવ્યું કે ક્ષાયક સમકીત ન હોય વિગેરે વ્યાખ્યાનના પ્રસંગનું પત્ર મળ્યું. હાલમાં ક્ષાયક સમકીત છે એ સંબંધી પ્રબળ પૂરાવા નહિ મળતા હોય કે ગમે તે હોય, પણ આ વાતોને શ્રીમદે બહુ લાંબી ને ચોકખી કરી નાખી છે, પણ ક્ષાયક સમકીતને સિદ્ધ કરી શક્યા નથી; છતાં હુશિયાર મનુષ્ય જેમ તડુમલાને બાજે તેમ તેઓ કહે છે કે “જેને જિનસૂત્રોને નામે ઓળખવામાં આવે છે, તેમાં ક્ષાયક સમકીત નથી એવું સ્પષ્ટ લખેલું નથી.” આમ ઉત્તર આપી છટકવાનો યત્ન કરતા તે કહે છે કે ક્ષાયક સમકીત નથી તે પરંપરાગત નથ. બીજા કેટલાક ગ્રન્થોમાં છે એમ તેમણે વાંચ્યું ને સાંભળેલું છે. પણ જિનાગમમાં નથી એવું તેમનું કથન છે. આગળ ૨૫૩ મા આંકમાં કહી ગયેલ વિચ્છેદ ગયા છે, તે પણ ગ્રન્થમાં છે; એટલે કે ગ્રન્થની વાતો તેમના કથન પ્રમાણે તેમને માન્ય નથી; માત્ર તેઓ સિદ્ધાન્તોમાં હોય તેનીજ હા પાડે છે, એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. હવે જે સિદ્ધાન્તમાં હોય તે માટેજ તેમની હા હોય. તો એમણે ઘણી વખત તેઓ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ કહી ગયા છે, તો તે વાતો પણ

સિદ્ધાન્તમાં નથી, પણ માત્ર ગ્રન્થોમાંજ છે. શ્રેણીકને શા આધારે તેઓ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વી કહેતા હશે ? વસ્તુ એ છે કે પોતાને જે માન્ય હોય અથવા પોતાના વચનને જે અનુકૂળ થતું હોય તેને તેઓ વધાવી લે છે, ને પોતાને માન્ય ન હોય તેને ગ્રન્થમાં છે એમ કહી તેઓ નાંખી દે છે ! આ જગ્યાએ તેમને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ હોવાની જ્યારે લોકો ના કહે છે, ત્યારે તેમણે તે ગ્રન્થની વાતો છે એમ કહી તે વસ્તુને ફેંકી દેવા યત્ન કર્યો, પણ જો તેમ સિદ્ધાન્ત ઉપર માત્ર ભાર આપતા હોય ને ગ્રન્થની વાતોને મામૂલી ગણી કાઢતા હોય તો આગળ તેઓ કહી ગયા છે કે નાભિ ભાગમાં રહેતા આઠ રુચક પ્રદેશો હમેશાં ખુલ્લાં રહે છે, તેમ ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં જાય છે, શ્રેણીકને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ છે, એ બધી વાતો સિદ્ધાન્તમાં છેજ નહિ, માત્ર ગ્રન્થોમાં છે; તે ગ્રન્થ પણ સિદ્ધાન્તથી ઘણા અલગ ને દૂર રહે છે, તેમાં છે. તે વાતોને જ્યારે વધાવી લીધી, ત્યારે થોડો પણ તેમને ખ્યાલ કેમ નહિ આવ્યો કે આ વાતો મૂલમાં છેજ નહિ ? એટલુંજ નહિ પણ સિદ્ધાન્તના મૂલ તત્ત્વને તે હકીકતો તોડનાર છે, નહિ કે જોડનાર છે. પણ વસ્તુ એ છે કે એમાં પોતાના આશયની મજબૂતી થતી હતી, કે જેમ શ્રેણીક ઘણા વૈભવમાં ગરક છતાં ક્ષાયક સમ્યક્ત્વી હતા, તેમ તેઓ ભલે એક પણ વ્રત નહિ કરતા હોય તોપણ શ્રેણીકની જેમ શ્રીમદ્ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વી છે. ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં ગયા ત્યાં તેમણે આત્મજ્ઞાનની તંગી તેઓને સમજાવી. આત્મજ્ઞાન હોય તો નિગોદમાં જાય નહિ, આ વાતો શ્રોતાઓએ વધાવી લીધી, પણ એટલો વિચાર નહિ કર્યો કે, તેમાં ચૌદ પૂર્વધારીનો ગુન્હો શું, જેથી તે નિગોદમાં જાય ! ચૌદ પૂર્વ સુધી જેઓ જાય, તેને આત્મજ્ઞાન ન હોય એ વાત બનેજ કેમ ? પણ એથી તેમને એ સિદ્ધ કરવું હતું કે ભલે થોડા આગમ હોય અથવા ગૃહવાસમાં હોય, પણ આત્મજ્ઞાન તેને હોય તો મોક્ષ તેને

જિનાગમ પ્રમાણે સંસારમાં જ્યારે ઘોર અંધકાર થાય છે, ત્યારે તીર્થંકરોના હાથથી પુષ્કળ જીવો ઉદ્ધારને પામે છે. આ સ્થળે શ્રીમદ્ કહે છે કે અમારાથી આ જીવો ઉદ્ધૃત થશે, બીજા કોઈ તેમ કરી શકશે નહિ ! આવી વાતો તેમણે અનેક વખત કરી છે. શંકા એ છે કે તેમનું આ જ્ઞાન શુદ્ધ કે નિર્મળ હોય, તો તેઓના હાથે જીવોનું કલ્યાણ થવું જોઈતું હતું. તેઓના હાથે નથી થવાનું એવી સ્પષ્ટ હકીકત તેમણે કહેવી જોઈતી હતી; પણ સમજાય છે કે તેમના કહેવા પ્રમાણે નથી થયું જીવોનું કલ્યાણ, કે નથી થઈ 'નહિ થશે' એવી સ્પષ્ટ વાર્તા. આ પત્રમાં તેઓ વિશેષ જણાવે છે કે, ગંગા યમુનાદિના પ્રદેશને વિષે આ દેહનો જન્મ થયો હોત, ત્યાં વર્દ્ધમાનપણું પામ્યો હોત તો તે એક બળવાન કારણ હતું; એમ વળી ગૃહવાસ બાકી ન હોત ને બ્રહ્મચર્ય વનવાસ હોત તો તે પણ સબળ કારણ હતું; આમ અનેક કલ્પનાઓ કરી પત્રને તેઓ પૂર્ણ કરે છે. કેટલીક વખત પ્રારબ્ધ ઉદયભાવને અંગે પ્રતિકૂળતા તેઓ કહે છે ને કેટલીક વખત તે વસ્તુ ઈષ્ટ છે એમ પણ માની લે છે ! ઉદય-ભાવને સમપણે–ઉદાસીન ભાવે ભોગવવામાં તેઓ આનંદ માને છે. એક વખત તેઓ કહે છે કે ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નથી તો પણ સંસારમાં બંધનો સ્ત્રીરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તેમની ઈચ્છા દુભવવાનું તેમને ગમતું નથી. સ્ત્રી ઉપર શ્રીમદ્‌ને એટલી અનુકંપા આવે છે, અથવા તેવો સ્નેહ ખેંચાય છે, તે શું બંધન નથી ? બંધન છે, એમ સાફ બીજી લીંટીમાં બતાવે છે, છતાં કહે છે કે બંધન નથી !

એ પત્રમાં કોઈએ પૂછ્યું હશે કે પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવા ઈચ્છો છો ? એના ઉત્તરમાં આ વાતો હોય એમ લખતા જણાય છે—

"એ પ્રકાર જ્યાંસુધી ઉપાધિયોગ પરિસમાપ્ત નહીં થાય ત્યાંસુધી મૌનપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે."

અર્થાત્—એ વિચાર કરવામાં હાલ તુરત તેઓ ઉદાસીનતા બતાવે છે. સાંપ્રદાયિકતા વસ્તુતઃ સંકુચિતતા છે; પરમાર્થસાધકોએ તત્ત્વપ્રચારનો વિચાર કર્યો છે, પણ સંપ્રદાયનો વિચાર કર્યો જાણ્યો નથી.

[અંક ૨૪૮] દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.

"દૃઢ વિશ્વાસથી માનજો કે આને વ્યવહારનું બંધન ઉદય કાળમાં ન હોત, તો તમને અને બીજા કેટલાક મનુષ્યોને અપૂર્વ હિતનો આપનાર થાત. પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને માટે કંઈ અસમતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત, તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મળવાનું કારણ થાત. હજુ તેને વિલંબ હશે. પંચમ કાળની પણ પ્રવૃત્તિ છે; આ કાળે મોક્ષે જાય એવા મનુષ્યોનો સંભવ પણ ઓછો છે. ઈત્યાદિ કારણોથી એમ જ થયું હશે."

બંધન ન હોત તો તે જીવોનું અપૂર્વ હિત કરી શકત એ ઠીક છે, પણ એ તો ખરૂં છે ને કે બંધન છે એટલે કંઈ થઈ શકવાનું નથી. ત્યારે શામાટે એમ સાફ સાફ નથી કહી દેતા કે આ જીવથી કંઈ પણ થઈ શકવાનું નથી? નથી થવાનું એ તો પોતાનું હૃદય ખુલ્લે ખુલ્લું કહે છે, છતાં શામાટે આશામાં લોકોને ડુબાવી રાખ્યા હશે એ સમજાતું નથી. છેવટે નથી આપવું તે વાતો ખુલ્લી થાય છે, ત્યારે કોઈની હિમ્મત કે ઈજ્જત નથી રહેતી એ વાતો જગત્ પ્રસિદ્ધ છે. આ પંચમ કાળ છે, આ કાળે મોક્ષે કોઈ જતા નથી, આવી વાતો કરવાનો અર્થ શું? સત્ય હકીકત એ છે કે હૃદયમાં ભાવ હોય છે, પણ મોહાધીન હોવાથી અથવા પુરૂષાર્થ નહિ હોવાથી કોઈ રીતે થતું નથી. પંચમ કાળમાં શું સાધુ નથી થઈ શકતા? શું પ્રભુએ પંચમ કાળમાં સાધુ નહિ થાય તેમ કહ્યું છે? જો તેમ હતું તો શામાટે અત્યારસુધી એવી વાતો ચલાવી કે આ જીવથી ઘણા જીવોનું કલ્યાણ થશે? માર્ગનો પ્રકાશક બહાર આવશે એટલે બધું થઈ પડશે, એમ કહેતા જાય છે અને હજી

અવતરણ ચિહ્નો કરી જે વાક્યનો તેઓ અર્થ કરે છે, તે પરથી સાફ સમજાય છે કે તેઓ ત્યાં શાસ્ત્રકારના આશયને મરડવા ચાહે છે. તેઓ કહે છે કે "સર્વથા મુક્તપણું ન હોય" એટલે "મુક્તપણું" તો હોય પણ "સર્વથા ન હોય" એમ શાસ્ત્રકારનું કહેવું છે! તેમનાં અવતરણ ચિહ્નોનો આ ગૂઢ હેતુ છે.

વળી તેઓ કહે છે કે ચરમ શરીરી જીવ હોય તેને દશ બોલ પ્રાપ્ત થવા જોઇએ, તેમ જાણી તે દશ બોલ વિચ્છેદ ગયાનું કહ્યું છે. તોપણ તેમ એકાંતપણે કહેવા યોગ્ય નથી, એમ કહી તેઓ ખાસ શાસ્ત્રકારના આશયને કેવી રીતે મરડી નાંખે છે, તે જોવા જેવું છે. તેઓ કહે છે કે એકાંતપણે તે વાર્તા ન કરવી, તો શું તે અનેકાંતપણે વાર્તા છે એમ સમજવું? એક અપેક્ષાએ હા છે, એક અપેક્ષાએ ના છે એમ શું સમજવું? એટલુંજ નહિ પણ ક્ષાયક સમકીતી શ્રેણીક હતા પણ ચરમ શરીરી નહોતા, એમ કહી મૂળ વાર્તાને તેઓ કેવી રીતે તોડી પાડે છે તે પણ સમજી શકાય તેમ છે. ધારો કે શ્રેણીક ક્ષાયક સમકીતી હતા, અને ચરમ શરીરી નહોતા, પણ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આ કાળમાં (પંચમ આરામાં) દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા છે, તો રાજા શ્રેણીક પંચમ આરામાં ક્યાં થયા હતા? તે તો ચોથા આરામાં થયા હતા, પણ તેઓએ શાસ્ત્રકારના કથનને પહેલાંથી મરડી નાંખી આ વાર્તા લંબાવી છે, તે ભાગ્યેજ કોઇ સમજી શકશે. શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા છે, તે પંચમ કાળમાં, નહિ કે ચોથા આરામાં, તે વાર્તા તેમણે કેવી રીતે શરૂ કરી તે માટે તેઓનું કથન વાંચવા યોગ્ય છે. તે દશ બોલ પ્રાપ્ત હોય તે ચરમ શરીરી જીવ હોય, ને તે ચરમ શરીરી જીવ આ કાળમાં નથી, માટે તેમ છે; તોપણ એકાંતપણે કહી શકાય નહિ; કારણકે ક્ષાયક સમકીત શ્રેણીકને હતું, પણ તે ચરમ શરીરી નહિ હતા; આ સ્થળે કહેવું જોઇએ કે ચરમ શરીરીને દશ બોલ હોય તે બરાબર

નથી, કારણ કે દશ બોલમાંથી ઘણાએને અધૂરા હોય તેમ લેખે જાય છે. એટલે તેઓની એક પણ સરખી વાત નથી ને ગુંચવણ ઊભી કરે છે. આમ એક વાતોથી બીજી વાતોમાં ને ત્યાંથી ત્રીજીમાં તે વિષયને લેઈ જઈ શાસ્ત્રકારની વાતને તેમણે તોડી પાડી છે. વસ્તુ એ છે કે દશ બોલ વિચ્છેદ જાય, તો એક બોલ 'ક્ષાયક સમકીત' પણ તેમને નથી એમ કદાચ કોઈ ન માની બેસે તેનો તેમને ડર છે. ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું નથી, છતાં શ્રેણીકની જેમ ક્ષાયક સમકીતી થઈ આવતા ભવનો ઉચ્ચો ખ્યાલ તેઓ રાખી રહ્યા છે !

જિનકલ્પી વિહારના બહાને દિગંબર શ્વેતાંબરની બન્ને બાજુ લેઈ તે વાતને તોડી નાંખવા પણ તેમણે બનતું કર્યું છે. છેવટે "સર્વથા મોક્ષ થવો" આ કાળમાં નથી એમ કબૂલ કરે છે. પણ તેમાંય યુક્તિ કરવાની બાકી રાખી નથી. ગમે તે હો, પણ જેનું સમ્યકત્વ-દર્શનશ્રદ્ધા ઉચ્ચ છે, તેને શાસ્ત્રકાર ઉપર અહોભાવ, તેના વચનની અનન્ય રૂચિ હોય એ સહજ છે; જેને નિર્મળ શ્રદ્ધા છે, ત્યાં ઘમંડ કેમ ટકી શકે એ સમજી શકાય તેવો વિષય છે. તેમણે પોતાની બુદ્ધિથી બીજાને ફસાવવા જે પ્રયત્ન કર્યો છે, તે પ્રયત્ન શાસ્ત્રકારના આશયને યથાતથ્ય સમજાવવા કર્યો હોત, તો તેમનો યત્ન સફળ સમજી શકાત.

[અંક ૨૬૮] અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે?

આ અંકના મથાળે, તેઓ જણાવે છે કે "લૌકિક દૃષ્ટિએ તમે અમે પ્રવર્તશું તો પછી અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે !"

તેઓ આ વાક્ય. કોઈને સંબોધીને લખતા હોય તેમ લાગે છે. અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ ચાલશે, એવો પ્રશ્ન લૌકિક દૃષ્ટિ ઉપર રહેનાર વ્યક્તિને તેઓ કરે છે, ને તેને ઉપાલંભ આપતા તેઓ કહેતા હોય એમ જણાય છે. પણ પોતે અલૌકિક દૃષ્ટિએ પ્રવર્તી

શક્યા નથી. તેઓ તેજ પત્રમાં ૭ મા પેરેગ્રાફમાં પોતાની યોગ્યતા વિષે લખે છે કે:-

"અને એ જે શ્રી તીર્થંકર દેવનો અંતર આશય તે પ્રત્યે મુખ્યપણે અત્યારે કોઇને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઇશું એમ અમને દૃઢ કરીને ભાસે છે, કારણકે જે અમારૂં અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તેજ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયી ખરેખર છીએ-સાચા છીએ."

તેઓ પોતાની યોગ્યતા પોતાની મેળે કેટલી બધી વધારે છે એ આ ઉપરથી સમજાય તેમ છે. આ ક્ષેત્રમાં અત્યારે તીર્થંકર દેવનો અંતર્ આશય કોઈમાં હોય તો તેઓમાં છે, તેમ તેમને દૃઢપણે ભાસે છે. એનું તાત્પર્ય તેમણે એવી રીતે શોધી કહાડ્યું છે કે તેમનું અનુભવ-જ્ઞાન ને તીર્થંકરનું શ્રુતજ્ઞાન, તે બન્નેનું ફળ-પરિણામ-કાર્ય, એકજ વીતરાગપણું છે; તેથી તેઓ પોતે પોતાને તેના (તીર્થંકરના) સાચા અનુયાયી છે, એમ માને છે. આવી વાત આજે કોણ તેમના વિના આ ક્ષેત્રમાં જાણી શકે તેમ છે ને તીર્થંકરનો અંતર્ આશય કોણ જાણે તેમ છે? છતાં દુઃખ એ છે કે આવી ભારે વિચારોની નોંધ લેવા છતાં અને પોતાના જીવનની પૂર્ણાહુતિ થઈ હોવા છતાં તેઓ વીત-રાગતા મેળવી શક્યા નથી. આખરે નિઃશ્વાસ સાથે તેઓ પોતાની જીવનચર્યા પૂર્ણ કરતા જણાય છે.

એ પછી તેઓ લખે છે કે—

"વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેવું વધારે રૂચિકર લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી, પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે."

વન અને ઘર બન્ને સરખાં છે, તો શામાટે વનમાં રહેતા નથી એમ કોઈ શું પ્રશ્ન ન કરે? સુખની ઇચ્છા નથી, વીતરાગ ભાવની ઇચ્છા છે, અને વીતરાગ ભાવ વનમાં જલદી પ્રાપ્ત થાય

ગુણ હોય તો તે અનુભવજ્ઞાન પુરુષાર્થનો ગુણ છે; જ્યાં ઉદય ભાવને અનુસરીને ચાલવાનું હોય, ત્યાં એ પુરુષાર્થજન્ય અનુભવજ્ઞાન ક્યાંથી હોય? જ્યાં પુરુષાર્થ (ક્ષયોપશમ) ભાવ પ્રત્યે અરુચિ વર્તે છે, ઉદયાધીનપણે–મોહ ભાવે વિચરવા ઇચ્છા રહે છે, ત્યાં એવું અનુભવજ્ઞાન જે વીતરાગતાની પાસે જઈ શકે તે રહી શકેજ નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં પુરુષાર્થ નથી કરવો, ત્યાં વીતરાગતા પાસે પહોંચે તેવું અનુભવજ્ઞાન હોવાની વાત કરવી તે કેવળ વાતજ છે.

વર્ષ ૨૬ મું

[અંક ૨૯૮] પુનર્જન્મ.

તેઓ લખે છે કે–

"'પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચલ છું.' એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ યોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેને–પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થને–કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખ્યું છે."

ઉપરની નોંધ તેઓ પુનર્જન્મને સિદ્ધ કરવા લખે છે. પૂર્વ ભવનો કોઈ પ્રસંગ તેમને યાદ આવ્યો હશે, પણ એ વાતો તેમણે ચોક્ખી કરી હોત તો બીજાને અવશ્ય વિશ્વાસ આવત. પણ તે હકીકતને સ્પષ્ટ કરવા તેમની ઇચ્છા નહિ હોય એમ લાગે છે.

[અંક ૩૦૦] પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાં પડે છે.

"આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે, કે જ્ઞાની પુરુષને પણ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અણભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઇચ્છા નથી. જ્ઞાની સિવાય બીજા જીવને પણ એવાં કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગવ્યેજ નિવૃત્ત થાય; અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે; તથાપિ ભેદ એટલો છે કે જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભવિષ્ય સંસારનો હેતુ છે...

જેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જ્ઞાની પુરૂષ, કે જેને પ્રવૃત્તિ રૂપ પ્રારબ્ધ છતાં જ્ઞાનદશા હતી;–જેમ ગૃહઅવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર. પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે.”

પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા સિવાય જ્ઞાની પુરૂષો છૂટી શકતા નથી, ને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવા તેઓ ઇચ્છતા નથી; આ સાથે દષ્ટાંત કૃષ્ણાદિક ને તીર્થંકરના તેઓ આપે છે. આ વાર્તા ઠીક છે, પણ આ ઉપરથી એમજ અનુમાન થઈ શકે છે કે તેઓ સંસારમાંથી નિકળતા નથી એટલે તેઓ આ પ્રકારની સરખામણી કરે છે; અથવા કહે છે કે કર્મ ભોગવ્યા સિવાય કઈ રીતે તેઓ દીક્ષા લેઈ શકે ? પણ આ હકીકત આપણને બરાબર નથી જણાતી. કારણ એ છે કે કૃષ્ણાદિક નિદાનકૃત હોવાથી તેઓ ક્યારેય આખા ભવ દરમિયાન નિકળી શકવાના નહિ. તેઓ એક પણ વ્રત અંગીકાર કરી શકતા નથી. શું શ્રીમદ્ પણ એકે વ્રતનું પાલન કરતા નહોતા ? વર્તમાનકાળે (જ્યારે તેઓ આ લખતા હતા ત્યારે) કદાચ સુખની સગવડ ખાતર તેઓ વ્રતમાં ન હોય, પણ કેટલીક વખત પહેલાં કોઈ જગ્યા પર થોડું પણ ધ્યાન કરવા આત્મદશા માટે તેમણે કંઈક વખત ગાળ્યો હશે, અને કૃષ્ણાદિક તો આત્મદશા માટે સ્વલ્પ પણ વખત લેઈ શકતા નથી. તીર્થંકરનો દાખલો તેમણે લીધો છે; તે તો સાફ સમજાય તેવી વાર્તા છે કે અવશ્ય તેઓ થોડા વહેલા મોડા પણ સંસારમાંથી નિકળે છે, તેઓ સંસારમાંથી નિકળવાની કેવળ વાતો કરતા નથી, પણ વિચાર થતાં તુર્તજ નિકળે છે. તીર્થંકર ક્યારે પણ પોતાને પ્રકાશક, મહાપુરૂષ, કે જ્ઞાની તરીકે લોકો આગળ બોલી બતાવતા નથી. જ્યાંસુધી સંસારમાંથી ન નિકળે ત્યાંસુધી તેઓ બીજાઓને તેવી વાત કહેતા પણ નથી; પણ આ મહાપુરૂષની ખૂબી એ છે કે તીર્થંકરો સાથે ને બીજા મહાપુરૂષો સાથે પોતાની સરખામણી કરવામાં તેઓ સારો ભાગ ભજવે છે, પણ સંસારમાંથી

નિકળવાનું જ્યારે કોઈ પૂછે છે ત્યારે તેઓ પ્રારબ્ધ કર્મની પ્રબળતા, વા ઉદયભાવ બતાવી છૂટી પડે છે! આ સ્થળે તેઓનું પોતાનું કથન આપણને યાદ આવે છે કે–

"મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ,
"તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ."

મતલબ એ છે કે આ વચનો ઉંચામાં ઉંચા છતાં તેઓ જ્ઞાનીના દાખલાઓ લઈ પોતાને સંસારમાં રહેવાને વ્યાજબી ઠરાવે છે, એ એમની મોટી ભૂલ છે. આ વાક્ય તેમણે બીજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે, પણ તે વસ્તુ પોતા પ્રત્યે તેમણે ઉતારી હોત તો આવા બચાવો તેમને કરવા નહિ પડત. "અભોગ્યે નિવૃત્ત થવાને જ્ઞાનીની ઈચ્છા થતી નથી," એ તેમનું વાક્ય બરાબર હોય તો કોઈ પણ જ્ઞાની બહાર નિકળી શકે નહિ, કારણકે બધાંય કર્મો ભોગવવા રહે તો જ્ઞાનીનો આ સંસારથી ક્યારે પણ છૂટકો થઈ શકે નહિ. શું મહાવીર બધાં કર્મો ભોગવ્યા પછી બહાર નિકળ્યા હતા કે? જ્ઞાનીઓ એવું ઈચ્છતા નથી કિંવા કહેતા નથી, કે હજી ઉદય-ભાવ છે, એટલે વિલંબ થાય છે. તેઓ તો વખત થતાંજ બરાબર બહાર નીકળી જાય છે; છતાં "અભોગવ્યે જ્ઞાની નિકળતા નથી" એ પોતા માટે કહેવું એ અનુચિત છે, અથવા પોતાની મહત્તા વધારવાને માટે બીનપાયાદાર બચાવ છે. સત્ય એ છે કે પોતાની ભૂલ ઢાંકવાને જ્ઞાનીઓના દાખલા લેવા તેના કરતાં પોતાની ભૂલ કહેવી તે વધારે સારૂં છે. એવો કોઈ જિનાગમમાં આશય નથી કે તીર્થંકરો કે જ્ઞાનીઓ સંસારમાં રહે છે, તે ભોગાવળી કર્મ ભોગવવા માટે રહે છે, ને તે પૂર્ણ થયા પછી તેઓ નિકળે છે, પણ તેઓ નિકળવાને નિમિત્ત મળતાં તુર્તજ, જેમ કોઈ કૂદકો મારી બહાર પડતું મૂકે છે, તેમ બહાર નીકળી જાય છે. અરીષ્ટનેમિ પ્રભુ પર-ણવાને સર્વ સામગ્રીનો સંબંધ હોવા છતાં ને રાજીમતી જેવું ઘણા

ભાવનું પ્રેમનું પાત્ર છતાં નિકળવાનો પ્રસંગ મળતાં થોડું પણ થોભ્યા નથી. એવો બચાવ તેમણે કર્યો નથી કે મારે હજી ભોગવવાં કર્મ બાકી છે, તે પૂર્ણ થયાં નથી, એટલે નિકળવાને વિલંબ છે. ગમે તેવો અગાધ કર્મનો સમૂહ છતાં ને પ્રેમની સામગ્રીનું અપાર બળ છતાં, તે વસ્તુ તેમણે ક્ષણમાં મૂકી દીધી છે. આશય એ છે કે નિકળવું સહેલું નથી, અપાર દુષ્કર છે, પણ માત્ર કોઇ પ્રકારે બચાવ કરવો ને મહાન્ જ્ઞાનીઓનો દાખલો લેવો તે ઇષ્ટ નથી. એમ છતાં તેમને જ્યોતિષ શાસ્ત્રના અભ્યાસથી ખાત્રી થઈ હોત કે અમુક વર્ષે હું બહાર નિકળવાનો છું તોપણ ઠીક હતું. જ્યોતિષનો કિંવા સ્વરોદયનો તેમનો અભ્યાસ હતો, છતાં તેવી વાત તેમણે કહેલી જણાતી નથી, એ ઓછી તાજુબીની વાત નથી,

[અંક ૩૦૬] બીજાને અર્થે રહ્યો છું.

તેઓ લખે છે કેઃ—

"કોઇ પણ જાતનાં અમારાં આત્મિક બંધનને લઇને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે, તેનાથી પૂર્વે બંધાયલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે; કુટુંબ છે તેનું, પૂર્વનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે સિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે, તે તેની અંદર સમાઇ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે, કે કોઈ જાતનાં આત્મિક બંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી."

જો તેમને પોતાને સુખની ઇચ્છા છૂટી ગઈ હોય તો પોતાની ઇચ્છા સિવાય સ્ત્રીને સુખ કઈ રીતે આપી શકે તે ન સમજી શકાય તેવી વાત છે. સમીપવર્તી અન્ય વ્યક્તિ રાગયુક્ત હોય, પણ પોતાનો રાગ મંદ હોય તો તે તેને સુખ આપી શકેજ નહિ. શુષ્ક મૃત્તિકા પીંડ ભિંત સાથે પછાડવાથી નીચે પડે છે, ભીનો પીંડ હોય છે, તે ભિંત સાથે ચોંટી રહે છે. જો તેઓનો રાગ મટી ગયો હોય તો, તે કોઇ રીતે સ્ત્રીને સુખ આપી શકે નહિ. તેનાથી બંધાયેલું કર્મ,

તથા કુટુંબનું પૂર્વ ભવનું કરજ આપી તેઓ છૂટવા ચાહે છે, તો હવે તેઓ ક્યારે છૂટશે અથવા ક્યારે તેઓથી છૂટાશે, તેનો નિર્ણય તેમણે કર્યો હશે શું ? અગ્નિમાં ગમે તેટલું દ્રવ્ય હોમો, પણ અગ્નિ ક્યારે પણ એમ કહેનાર નથી કે હવે બસ છે; તેવું સંસારનું છે. વસ્તુ એ છે કે ભોગપાત્ર પાસે રહેવાથી વધારે ને વધારે ભોગ-લિપ્સા વધે છે, પણ ઘટતી નથી. ભોગ્ય વસ્તુથી દૂર થયા વિના ભોગકર્મ રોકી શકાતાં નથી. તીર્થંકરોએ ક્યારે પણ એવો ખ્યાલ કર્યો નથી કે સ્ત્રીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી પછી બહાર નિકળું. ગમે તેમ હો, પણ મોહકર્મનું અત્યંત જોર હોવાને કારણેજ તેઓ આ શીઘ્રથી આદરે છે અને એ રીતે વિલક્ષણ બચાવ કરે છે.

વર્ષ ૨૭ મું

વચમાં ઘણા અંકો અત્ર મૂકી દેવામાં આવ્યા છે. દરેક અંકો જુદી જુદી વખતે જુદા જુદા સંયોગે તેઓએ લખ્યા છે. જ્યારે જ્યારે પોતે નિખાલસ ભાવે લખે છે, ત્યારે કંઇ તેઓ જુદું લખે છે; જ્યારે કોઇ કોઈ તેઓની ભૂલ બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અથવા તે આશયથી કોઇ સૂચન કરે છે, ત્યારે તેઓ કંઇ ઉલટી રીતે પણ લખતા હોય એમ જણાય છે.

[અંક ૩૩૩] ચિત્તની અવસ્થા જોઈ ખેદ થાય છે.

ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં તેઓ લખે છે કે:—

"એવું પ્રગટ લોક ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; અને મારા ચિત્તની અવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે, મને કોઇ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી,—અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર—અત્યંત જરૂર—આ જીવનો કોઈ પ્રમાદ છે; નહિતો પ્રગટ જાણ્યું છે એવું જે ઝેર તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય ? અથવા એમ નહિ તો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય, તોપણ તે પ્રવૃત્તિ એ હવે તો કોઈ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણું પામે એમ થવા યોગ્ય છે; નહીં તો જરૂર જીવનો કોઇ પણ પ્રકારે દોષ છે."

પ્રમાણો ઠીક જણાવ્યાં છે; એટલે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કે સામાન્ય વિચાર વિરુદ્ધ બહુ ન લાગવાથી તે વિચારોની મધ્યસ્થતાની પ્રશંસા કરીનેજ અત્ર વિરમીએ છીએ. તેઓની અસ્મિતા (અહંતા) આજસુધીના લેખોમાં પુષ્કળ તરતી હતી, તેની આ વર્ષમાં મંદતા માલુમ પડે છે, જોકે મૂળ પ્રકૃતિ કોઈ કોઈ સ્થળે કિંચિત્ દેખાવ આપે છે; તોપણ ૨૯ મા વર્ષમાં દાખલ થતાં તેઓ ત્યાગ ઉપર કેવો ભાર મૂકે છે તે આપણે જોઇએ.

[અંક ૪૧૦] એક વૈરાગ્યજ અભય છે.

"મોટા મુનિઓને જે વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ તે વૈરાગ્યદશા તો ગૃહવાસને વિષે જેને પ્રાયે વર્તતી હતી, એવા શ્રી મહાવીર ઋષભાદિ પુરુષો પણ ત્યાગને ગ્રહણ કરી ચાલી નિકળ્યા, એજ ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું ઉપદેશે છે."

આ સ્થળે ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું તેઓ બતાવે છે, ને તે પર તેઓ ભાર આપે છે, તેમ ઉપરના લેખોમાં તેઓ કહેતા નહોતા. ઉદયભાવ ભોગવવો એ કષ્ટ છે, જ્ઞાનીઓ તેને ખસેડવા ઇચ્છતા નથી, એમ ઘણી વાર તેઓ કહી ગયા છે. આ સ્થળે જ્ઞાનીઓ ગૃહવાસમાં હોય તોપણ તેને વ્યવહારમાં ત્યાગની આવશ્યકતા છે, એમાં સંદેહ નથી, એમ તેઓ કહે છે; એટલે જોકે તેઓ ત્યાગ લેવા તૈયાર થયા નથી, પણ સંયોગવશાત્ વા કારણને જોઈને પણ તેઓએ ત્યાગની અગત્ય બતાવી છે.

[અંક ૪૧૧] આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કષ્ટ છે.

આ સ્થળે તેઓ આરંભ પરિગ્રહના ત્યાગની અધિકતા બતાવે છે ને કહે છે કેઃ—

"જ્ઞાની પુરુષોએ વારંવાર આરંભ પરિગ્રહના ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહ્યુ છે, અને ફરીફરીને તે ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને ઘણું કરીને પોતે પણ એમ વર્ત્યા છે. માટે મુમુક્ષુ પુરુષને અવશ્ય કરી, તેની ન્યૂનપણાથી નિર્ણય એમાં સંદેહ નથી."

"આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કયા કયા પ્રતિબંધથી જીવ ન કરી શકે, અને તે પ્રતિબંધ કયા પ્રકારે ટાળી શકાય, એ પ્રકારે મુમુક્ષુ જીવે પોતાના ચિત્તમાં વિશેષ વિચારઅંકુર ઉત્પન્ન કરી કંઇ પણ તથારૂપ ફળ આણવું ઘટે. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો તે જીવને મુમુક્ષુતા નથી એમ પ્રાયે કહી શકાય."

આ બન્ને પેરેગ્રાફોમાં જૈન દર્શનનું સત્ય અજવાળું તેમણે પાડ્યું છે, એમાં સંદેહ નથી. માત્ર અંતર એ છે કે આ વાતો જેમ તેમણે બીજાને ઉદ્દેશીને જણાવી, તેમ તેઓએ તેનો અમલ કર્યો હોત તો તેઓ પોતે જે જૈન દર્શનને અંગે સમજ્યા છે, તે બરાબર છે, એમ કહી શકાત. તેઓ પોતે જેવા મુમુક્ષુ છે, તેવા મુમુક્ષુ બીજા કોણ હશે, એ વિચાર અંકુરને પોતાના ચિત્તમાં ઉત્પન્ન કરી તથારૂપ ફળ લાવવું યોગ્ય હતું, છતાં તેઓ તે રૂપ ફળ લાવી શક્યા નથી. એ લેખ એટલો બધો સરસ છે, કે તેમાં દોષ શોધવો એજ દોષ છે.

એ લેખ પૂર્ણ કર્યા પછી છેવટે થોડી લીટીમાં પોતાનો મૂળ આશય દર્શાવતાં તેઓ લખે છે કે "તથારૂપ ઉદયથી વિશેષ લખવાનું હાલમાં બની શકતું નથી." શંકાનાં શસ્ત્રોની સામે "ઉદય"ની ઢાલ તે હમેશાં સજ્જ રાખે છે!

[અંક ૪૧૨] ઉદાસીનપણે રહ્યા છે.

આ અંકમાં તેમણે જણાવી દીધું છે કે ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિમાન ચક્રવર્તીઓ અનિત્ય સ્થાન જાણી છોડી ચાલ્યા જાય છે; પણ પ્રારબ્ધોદય જેઓ નિકળી શકતા ન હોય, તેઓ અમૂર્છિતપણે-ઉદાસીનપણે ત્યાગનો લક્ષ રાખી રહ્યા છે. એટલે જેઓ નિકળ્યા, તેઓ અનિત્યપણું જાણીને નિકળ્યા છે; રહ્યા છે, તેઓ ઉદાસીનપણે રહ્યા છે. વસ્તુ એ છે કે કોઈ મહાપુરુષો, સમર્થો એવું બહાનું કહાડી ક્યારેય રહ્યા નથી. જેઓ રહ્યા છે, તેઓ સંસારનાં સુખોના અર્થી.

મુમુક્ષુ ને મૂઢ છે,—અથવા કાતર-સંયમ માર્ગના ભીરુ રહ્યા છે, જેઓ ખોટી રીતે પોતાનો બચાવ કરી લે છે.

જેઓને અસ્મિતા (અહંતા) સહજે પ્રિય થઈ પડી છે, તે વ્યક્તિ ગમે તેટલી આગળ વધે, તોપણ અસ્મિતા તેના ઉરમાં પ્રસંગ-કારણ ઉપસ્થિત થતાં દેખાવ દે છે; ને તેને તે ગમે તેમ દબાવે, પણ તે દબાતી નથી, પણ સાચી વખતે ઉઠવા સમીપ આવે છે.

[અંક ૪૮૨] આત્મસિદ્ધિ

આ "આત્મસિદ્ધિ" પુસ્તક કોઈને ઉપદેશ આપવા અર્થે તેમણે બનાવ્યું હોય એમ જણાય છે. આમાં જૈન તત્ત્વના સંદોહરૂપ ૧૪૨ દોહા રૂપે પ્રશ્નોત્તરો છે. તેઓએ ૧૪૨ દોહાની અંદર બુદ્ધિની શક્તિનો જે ઉપયોગ કર્યો છે, તે ઘણો વિચારણીય ને મનનીય છે. આની અંદર સદ્‌ગુરુ-અસદ્‌ગુરુ, મતાર્થી જીવ, મુમુક્ષુ જીવ વિગેરે વિષે જે લક્ષણો ને ભેદ સમજાવ્યા છે, તે નવીન પદ્ધતિના છે, ને કેટલીક રીતે મૂળ જિનાગમ સાથે તેઓનું વક્તવ્ય મળતું આવે છે. કોઈ કોઈ સ્થળે પોતાની દૃષ્ટિને અનુકૂળ લાગે તેમ તેઓએ લક્ષણો ને લક્ષણોની વ્યાખ્યાઓ કરી છે.

[દુહો ૧૦ મો] સદ્‌ગુરુ

"આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ;
"અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્‌ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય."

સદ્‌ગુરુનાં લક્ષણ આ હોય, અથવા જેમાં આવાં લક્ષણો હોય તેને સદ્‌ગુરુ કહીએ. આ વ્યાખ્યા ઘણી ઉંચી છે, તેની ના: કહી શકાય નહિ, પણ આ રચના તેઓએ વિચારમાં ઘણી ઉંચી લીધી છે. જે મકાનનો પ્રથમ મૂળ-પાયો નથી, અને ભિંત ચણી નાંખીને ઉપર છાપરૂં નાંખી દીધું, તે મકાન ક્યાંસુધી ટકશે ? પ્રથમ ગુરુ થનાર આરંભ ને પરિગ્રહરહિત હોવો જોઈએ; આસ્રવ વિના તે વ્યક્તિ સંયમી કેવી રીતે બની શકે ? એટલે તેને

પણ શુદ્ધ વ્યવહાર—ત્યાગ—સંયમ હોવો જોઈએ; તેમ નથી તો આત્મજ્ઞાન તેમાં શી રીતે રહી શકે ? આરંભ ને પરિગ્રહના ત્યાગીઓ આજે ઘણા મળશે, અને તેમાં આત્મજ્ઞાન હોતું નથી; એટલે આત્મજ્ઞાનની વાતો આ જમાનાએ તેમણે લીધી છે, પરંતુ આરંભ-પરિગ્રહના ત્યાગી નહિ, એવાઓમાં આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું રહ્યું હોવાનું માની શકાય જ નહિ. હા, તેઓ આત્મજ્ઞાનની મોટી મોટી વાતો કરનારા હોય ખરા, પણ આત્મજ્ઞાની ન હોય. આરંભ પરિગ્રહ વર્તતા હોય ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન સ્પર્શ્યું મનાય નહિ; આત્મજ્ઞાનીને તો તે આપોઆપ છૂટી જવાં જોઈએ, અને ત્યાગ જ તેના બાહ્યરૂપ હોવો જોઈએ.

સદ્ગુરુની આ વ્યાખ્યા માત્ર ઉદયગત છે. આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતા, અપૂર્વ વાણી, આ બધા આત્માના ગુણો છે: પણ સદ્ગુરુનો આચાર—બાહ્ય વર્તન કેવાં હોવાં જોઈએ એ વાતો તેમણે કરવી જોઈતી હતી. તે વાતો કાંતો કરવી ભૂલી ગયા છે, વા. જાણી જોઈને તેમણે જતી કરી છે. બાહ્ય લક્ષણની દૃષ્ટિએ જોતાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સદ્ગુરુની કોટિમાં આવી શકે તેમ નથી.

આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતા, એ બે જોકે ઘણી ઉચ્ચ વ્યક્તિમાં હોય છે, અને ધારો કે તેમનામાં તે છે, પણ અપૂર્વ વાણી અને પરમશ્રુત, એ બે લક્ષણો આજે કઈ વ્યક્તિમાં છે ? કદાચ કોઈ માની લે કે તેમની અપૂર્વ વાણી હતી, તો કહેવું જોઈએ કે પૂર્વધર વિના અપૂર્વ વાણીનો વિસ્તાર કોઈ કરી શકે તેમ નથી. પરમશ્રુત પણ જે પૂર્વગત શાસ્ત્રમાં રહ્યું છે, તે આજે ક્યાં છે ? આજે એકાદશ અંગ પુસ્તકે રહ્યાં છે, તેમાં વાણી તીર્થંકરદેવની છે, પણ તે વાણી આજે સામાન્ય મસ્તિષ્કમાં સહજે છિન્નભિન્ન થઈ વહેંચાઈ ગઈ છે. એકનો અર્થ એક કંઈ કરે છે, બીજો તેનો અર્થ

બીજો કરે છે, એમ આજે જૈન દર્શનમાં સ્થળે સ્થળે દેખાય છે. એટલે પરમશ્રુત આજે જણાતું નથી. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, પરમશ્રુત શ્રીમદ્‌માં હતું, તો આપણે એટલું તો કબૂલ કરીશું કે તેમનામાં બુદ્ધિ-બીજા કેટલાકો કરતાં ઘણી સારી-નિર્મળ હતી; વા તેઓ ઘણી સફાઈથી વાણી ઉચ્ચારતા હશે, એ વાતનો આપણે આ સ્થળે ઇન્કાર કરતા નથી. પણ તેથી તેઓમાં પરમ શ્રુત હતું, એમ સિદ્ધ થતું નથી. આપણે તેઓના પોતાના કેટલાક લેખો જોઇ ગયા, તેમાં આત્માના રુચક પ્રદેશ, ચૌદપૂર્વધારી નિગોદમાં ગયા વિગેરે પ્રશ્નો વિષે તેમના ખુલાસા જોઈ લીધા, તેમાં સિદ્ધાન્તનાં કેટલાંક પ્રમાણો આવ્યાં છે, તે વાતો, તેમણે જેમ સિદ્ધ કરી છે તેમ વસ્તુતઃ નથી. વર્તમાન કાળમાં એકાદશ અંગ રહ્યાં છે, તેની વાતો પણ તેમને યાદ નથી, તો કઈ રીતે તેમનામાં પરમશ્રુત હતું એ વાતો આપણે માની શકીએ ?

મતલબ એ છે કે સદ્‌ગુરુનું લક્ષણ તેમણે જે બાંધ્યું, તે આજે કોઈ વ્યક્તિમાં ઘટી શકે છે કે નહિ, તે ઘણો વિચારણીય વિષય છે. લક્ષણ બાંધવામાં તેમણે કચાશ રાખી છે, તેમ નથી, પણ આજે તે વ્યક્તિ ક્યાં હશે? જો આજે પરમ શ્રુત, ને અપૂર્વ વાણી કોઈ વ્યક્તિમાં ન હોય, તો આજે જૈન દર્શનમાં એવી કોઈ સદ્‌ગુરુ હોવાને યોગ્ય વ્યક્તિ નથી, કે પછી જૈન શાસનની હયાતી નથી? એક વખત માની લ્યો કે, તેવી વ્યક્તિમાં ગણાઈ શકે તેવા માત્ર તેઓ એકજ હતા, તો તે પહેલાં, ને તેમના ગયા પછી જો તેવી કોઈ વ્યક્તિ ન મળે, તો જૈન શાસનની હયાતીનું શું સમજવું? અપૂર્વ વાણી ને પરમ શ્રુતનો અર્થ એટલો વિસ્તૃત ને ઉચ્ચ છે, કે તેનો યથાતથ્ય વિચાર કરવા જઈએ છીએ, તો તેવા સદ્‌ગુરુ ક્યાં છે તેનો પત્તો લાગતો નથી, વા, હશે કે નહિ હશે, તેની ભ્રાંતિ સૂજ્ઞ કે વિચારકને થયા વિના રહેતી નથી.

[દુહો ૨૪] મતાર્થી-લક્ષણ.

" બાહ્ય ત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ, તે માને ગુરુ સત્ય;
" અથવા નિજ કુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. "

આ જગ્યાએ, જ્ઞાન નથી પણ બાહ્ય ત્યાગ છે, તેને સાચા ગુરુ માને તો તેઓ તેને મતાર્થી કહે છે. બીજા અર્ધ ભાગમાં તેમણે એવી વ્યાખ્યા કરી છે કે પોતાના કુળધર્મના ગુરુમાં મમત્વ કરવો તે પણ મતાર્થીપણું છે. ગુણ ન હોય ને પોતાના કુળના ગુરુ છે, એમ જાણી તેને ગુરુ માને તે મતાર્થી છે, એમ આપણે માની લેઈએ; પણ બાહ્ય ત્યાગ. પંચ મહાવ્રત અને વ્યવહારમાં સંયમ છે, ને સમજાવી શકે તેવું તેની પાસે જ્ઞાન નથી, તો તે ગુરુ ખોટા છે એમ શા આધારે કહી શકાય? બાહ્ય ત્યાગ-સંયમ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે ન હોય તો તે ગુરુ તરીકે ખોટા છે, પણ જ્ઞાન નથી ને બાહ્ય ત્યાગ-સંયમ તેમણે કહેવા પ્રમાણે છે, તો તેમને કઈ રીતે ખોટા કહી શકાય? ઘણી એવી વ્યક્તિઓ છે, કે જેમની પાસે બીજાને સમજાવે તેવું જ્ઞાન નથી હોતું, પણ સદ્વ્યવહાર, બાહ્ય ત્યાગ અને સંયમની જાળવણીમાં તેઓનું વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રતીત થાય છે, તો તેઓ શું સાધુઓની ગણનામાં ન આવી શકે?

આગળ તેઓ કહે છે:—

[દુહો ૨૯]

"અથવા નિશ્ચયનય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય;
"લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધનરહિત થાય."

તેઓ આ સ્થલે એમ કહે છે કે નિશ્ચયનય પકડી સદ્-વ્યવહારને જો લોપવામાં આવે છે, તો મોક્ષનું સાધન જે બાહ્ય ત્યાગ-આરંભ પરિગ્રહ રહિતતા-તેનો ઉચ્છેદ થાય છે. આ વાતો આત્મસિદ્ધ હોય તો તેઓ જે બાહ્ય ત્યાગને વખોડી કઢાવતા હતા તે તેમની ભૂલ જણાય છે કે નહિ? પહેલાં તેઓ કહી ગયા કે તેમને અસ-

કુગુરુ કહેવા; આ સ્થળે તેઓ કહે છે કે માત્ર શબ્દોમાં નિશ્ચય–નય પકડવાથી સદ્‌વ્યવહાર લોપાય છે. આમ તેઓ બંને રીતે વિવેચન કરતાં ગુંચવણી ઉભી કરે છે. વિશેષ એ છે કે આ સ્થળે કુલગુરુ કહી, તેને ને તેમાં શ્રદ્ધા રાખનાર શ્રાદ્ધને મતાર્થી કહી સત્ય હકીકત કહેવાને બહાને ઝાડુ પણ ઠીક ઠીક મારી લીધું છે !

આત્માર્થી જીવનાં લક્ષણ સમજાવતાં જે જીવોમાં આત્મજ્ઞાન હોય તે ગુરુ હોય, એમ તેઓ કહે છે કે —

[દુહો ૩૪]

" આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય,
" બાકી કુળ ગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહિ જોય. "

આત્માનું હિત નહિ કરતા હોય, આત્મા વિષે લક્ષ્ય ન હોય, ગુરુ તરીકે લોકોમાં ગણાવા ઇચ્છતા હોય, તો તેને માટે આ પૂરતો ફટકો છે. આત્મજ્ઞાન હોય, ત્યાં મુનિપણું છે, એ વાર્તા સત્ય છે; પણ આજે સમાજમાં આત્મજ્ઞાનની વાતો કરનારા ઘણાયે છે. વર્ત્તનમાં પૂછો તો કહેશે કે આમારામાં આત્મજ્ઞાન છે એટલે અમને કાંઇ વાંધો નથી; તો શું ત્યાં મુનિગુણો કે મુનિદશા ગણાશે ખરી કે ? ૩૮ મા દુહામાં આત્માર્થીની દશા કેવી હોય તે બરાબર જણાવી છે.

તેઓ કહે છે કે—

" કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
" ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થનિવાસ. "

આ આત્માર્થનું સ્થાન બરાબર છે, કારણ કે જેને અંતરમાં જાગૃતિ થઈ હોય, તેને કષાય મંદ હોય, મોક્ષની તીવ્ર ઇચ્છા હોય, પ્રાણી માત્રપ્રતિ અનુકંપા–દયા હોય, ને ભવ કરવામાં ભ્રમિત થઈ ગયો હોય. એટલે આ લક્ષણ યથાતથ્ય બાંધવામાં આવ્યું છે. પણ સ્પષ્ટ કહેવું જોઇએ કે સદ્‌ગુરુ ને અસદ્‌ગુરુનાં લક્ષણ કહેવામાં અમુક અંશે સરળતા હશે, પણ જેમ તેઓનાં લક્ષણોની વ્યાખ્યા હોવી

તેઓએ સારી કરી છે. જૈન પુસ્તકોથી એ વાતો સિદ્ધ છે કે આત્મા છે, નિત્ય છે, કર્મનો કર્તા, ને ભોક્તા છે, ને તેના મોક્ષ ને તેનો ઉપાય પણ છે.

[દોહો ૧૩૭] પામર પ્રાણી.

" મુખથી જ્ઞાન કથે અને અંતર છૂટ્યો ન મોહ;
" તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ."

આ લક્ષણ પામર પ્રાણીનું જે તેમણે કહ્યું તે ઠીક કહ્યું છે, કારણકે આજે સમાજમાં અનેક એવા મનુષ્યો છે, જે મુખથી મોટી મોટી વાતોઓ કરે છે, પણ તેઓ વર્તનમાં કાંઈ પણ કરતા નથી. તેઓને માટે આ સારો ફટકો છે. જોકે લોકોના વર્તનમાં અપાર મોહ હોય છે, પણ મોટા જ્ઞાનીઓની સાથે પોતાની સરખામણી કરે છે ને તેના જેવા પોતે છે, એમ જણાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે તેઓની પામરતા ખરેખર સિદ્ધ કરે છે ને તે કેવળ વ્યર્થ છે. તે જ્ઞાનીઓનો દ્રોહજ છે.

દોહા ૧૩૮ માં મુમુક્ષુ જીવની વ્યાખ્યા જે તેઓએ સમજાવી છે તે ઠીક છે. મુમુક્ષુ ના ઘટમાં દયા, શાન્તિ, ક્ષમા, સમતા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, સત્ય અવશ્ય હોવાં જોઈએ. જો એ નથી, તો મુમુક્ષુતા નથી, એ એમનું કથન બરાબર છે. દુહા ૧૩૯–૧૪૦ માં જ્ઞાનીદશાની વ્યાખ્યા જે કરી છે, તે બરાબર છે. જેને મોહભાવ ક્ષય થવામાં હોય, અથવા પ્રશાંત હોય, વા જગતનાં સ્વપ્નને એકની જેમ જાણ્યાં હોય, તે ખરેખર જ્ઞાની પુરૂષો છે. આવી સ્થિતિ હોય ને ખરા જ્ઞાની છે, પણ જેનામાં આવી સ્થિતિનો થોડો પણ ભાગ ન હોય તેઓ પોતે જ્ઞાની કહેવડાવે છે, તેનું શું કરવું ? એટલુંજ નહિ પણ સ્થળે સ્થળે વખતે વખતે પોતે જ્ઞાની છે એમ કહેતાં કે લખતાં જેઓ અચકાતા નથી તેનું શું ? મતલબ કે કેટલાક ઘણા સારા, હુશિયાર ને બુદ્ધિમાન હોય છે, પણ માનની તૃષ્ણા મનુષ્યમાં એવી હોય છે

કે એ સર્વ સમજવા છતાં જ્ઞાની તરીકેનો પોતાનો દાવો લાવવો તે તેઓને મત ઠીક લાગે છે! જો કે તેઓ પોતે બીજાને તેમ કરતાં જ્ઞાનીમાં ખપતા દેખી બરાબર ઝાડુ મારે છે ને શરમાવે છે, પણ પોતે તેમ કરતાં અચકાતા નથી. ભલે તેઓ લોકોને કદાચ વાક્ચાતુર્યથી આંજી નાંખતા હોય, પણ તેઓ કહે છે, કે તે માત્ર વાચા જ્ઞાન છે, વાણીનો માત્ર વિલાસ છે. આજે સમાજમાં વાણીનો વિલાસ કરવામાં ઘણા લોકો હિસ્સો આપી શકશે, પણ તેમ વર્ત્તન કરવામાં તેઓનો પુરૂષાર્થ જણાતો નથી. એટલે કે જેઓ વાણી માત્રથી વિજય કરી બતાવે છે, તે જ્ઞાની નથી, પણ ઉપર દોહામાં તેમણે જે વર્ણન કર્યું છે, તેજ સાચા જ્ઞાની છે.

[અંક ૪૪૫] સદ્‌ગુરૂ લક્ષણ શું બરાબર છે?

" સ્વરૂપસ્થિત ઈચ્છારહિત, વિચરે પૂર્વ પ્રયોગ;
" અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્‌ગુરૂ લક્ષણ યોગ્ય."

શ્રીમદ્‌ના હિસાબ પ્રમાણે આ દોહામાં સદ્‌ગુરૂનાં લક્ષણ તેમણે થોડા ફેરફાર સાથે ફરી જણાવ્યાં છે. વાચકને શંકા થશે એવું જાણી અથવા તે વખતે શંકા કોઈએ કરી હશે તેથી, સાથે સાથે સમાધાન પણ તેમણે જણાવ્યું છે. એટલે દોહામાં રહેલા અર્થને, આશંકા ને સમાધાન કરી, પોતાને ગમતા અર્થમાં તેમણે ઉતારી દીધો છે. સ્વરૂપસ્થિત ઈચ્છારહિત, પૂર્વ પ્રયોગથી વિચરવું, આવાં લક્ષણો તેરમા ગુણસ્થાનકમાં વિચરતા વીતરાગોનાં છે; છતાં તેમણે તે અર્થને મરડી પોતાને ઘટે તેમ તેમણે સમાધાનમાં લીધો છે. તેઓ આ સ્થળે સમાધાન કરવાથી એમ સિદ્ધ કરી શક્યા જણાય છે કે આ લક્ષણ તેમનામાં આવી શકે છે. મનુષ્યને બુદ્ધિ મળે, ત્યારે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો એ સારૂં છે. તેઓ બીજા પેરેગ્રાફમાં કહે છે કે–

"અત્રે સ્વરૂપસ્થિત એવું પ્રથમ પદ કહ્યું તેથી જ્ઞાન દશા કહી, ઇચ્છારહિતપણું કહ્યું તેથી ચારિત્ર દશા કહી, ઇચ્છારહિત હોય તે વિચરી

કેમ શકે? એવી આશંકા, 'પૂર્વ પ્રયોગ, એટલે પૂર્વનાં બંધાયેલાં પ્રારબ્ધથી વિચરે છે; વિચરવા આદિની બાકી જેને કામના નથી,' એમ કહી (એવી આશંકા) નિવૃત્ત કરી; અપૂર્વ વાણી એમ કહેવાથી વચનાતિશયતા કહી, કેમકે તે વિના મુમુક્ષુને ઉપકાર ન થાય; પરમ શ્રુત કહેવાથી ષટ્દર્શન અવિરોધ દશાએ જાણનાર કહ્યા, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનું વિશેષપણું દર્શાવ્યું."

"આશંકા—વર્તમાન કાળમાં સ્વરૂપસ્થિત પુરુષ હોય નહિ, એટલે સ્વરૂપસ્થિત વિશેષણવાળા સદ્ગુરુ કહ્યા છે, તે આજે હોવા યોગ્ય નથી.

"સમાધાન—.....'કેવળભૂમિકા'ને વિષે એવી સ્થિતિ અસંભવિત છે; પણ આત્મજ્ઞાન જ ન થાય એમ કહેવાય નહિ; અને આત્મજ્ઞાન છે, તે સ્વરૂપસ્થિતિ છે.

"આશંકા—આત્મજ્ઞાન થાય તો વર્તમાન કાળમાં મુક્તિ થવી જોઈએ, અને જિનાગમમાં ના કહી છે.

"સમાધાન—એ વચન કદાપિ એકાંતે એમજ માનીએ તોપણ તેથી એકાવતારીપણાનો નિષેધ થતો નથી, અને એકાવતારીપણું આત્મજ્ઞાન વિના પ્રાપ્ત થાય નહિ."

આમ આશંકા—સમાધાન દ્વારા તેમણે અત્ર બહુ વિવેચન કર્યું છે. પોતાનો જ્યાં આશય છે, ત્યાં તે લઈ જાય છે; એમ કહી પોતાનું એકાવતારીપણું ને વર્તમાન કાળમાં પોતાનું સદ્ગુરુપણું તેઓ સિદ્ધ કરે છે. તેઓ એકાવતારી છે, એમ કહેવાનું તેઓની પાસે શું પ્રમાણ છે? કોઈ મનુષ્ય એમ કહે કે હું એક કોટ્યાધિપતિ છું, પણ તેની પાસે તેનું પ્રમાણ શું? કયા પ્રમાણથી એ વાત સિદ્ધ થાય કે તેઓ એકાવતારી છે? તેમ હતું તો એકાવતારીનાં સ્પષ્ટ લક્ષણો તેમણે જણાવવાં જોઈતાં હતાં. જોકે તેઓ એકાવતારી હોય તો આપણે સર્વે ખુશી થઈશું, પણ તેઓ છેક છેલ્લી ઘડી સુધી સારો ત્યાગ કરવા ખુશી નથી, તેમ વર્તમાનમાં સખ્ત પ્રમાદ—મોહદશામાં ત્યાગ કરવાની સમજણ છતાં વર્તે છે, એ વ્યક્તિ કેવી રીતે એકાવતારી હોઈ શકે? કોઈ કૃષ્ણ, શ્રેણિકના દાખલાઓ આપે, તો તેઓ નર-

એક તો મૂળમાં 'ઠાણાંગ'માં તે પ્રમાણે પાઠ જ નથી. જે પાઠ છે તે આ પ્રમાણે છે.....તેનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે.....તેનો વિશેષાર્થ ટીકાકારે આ પ્રમાણે કર્યો છે.........."

આમ તદ્દન ખાલી લીટીઓ તેમણે દોરી છે, પણ તેમાં કંઇ પણ લખ્યું નથી. આવી રીતે ઘણે સ્થળે તેમણે જ્યાં પાઠ-પ્રમાણ મૂકવાં જોઇએ ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. આટલો બધો લેખ લાંબો કર્યો ને વાત સંબંધી તેના કરતાં મૂળ, અર્થ, ને વિશેષાર્થ મૂકી તે વાત સિદ્ધ કરવી ઇષ્ટ હતી. સામાન્ય વ્યક્તિને જે શૈલી કે પ્રકાર ઇષ્ટ અને પ્રથમ દૃષ્ટિએજ જરૂરી જણાય, તે શૈલી કે પ્રકાર શ્રીમદ્‌ને ઘણી વાર પ્રતિકૂળ લાગે છે, એ એક નવાઈ છે.

તેઓ લખે છે કે:—

"જેમાં કોઇ સ્થળે અસંયતિના તાર્યા તરે એવું કહ્યું નથી; અને કોઈ એક કથામાં કોઈએ એવું વચન કહ્યું છે, તે તેની સમજનું અયથાર્થપણું સમજવું છે."

"કદાપિ એમ કોઇ કહે, કે અસંયતિ કહે તે યથાર્થ નથી. એમ શાસ્ત્રથી યથાર્થ શું છે ? તેનો લક્ષ યથાથી સ્વવિચારને પામીને તર્યા એમ અર્થ કરીએ, તો તે એક પ્રકારે સંભવિત થાય છે, પણ તેથી અસંયતિના તાર્યા તર્યા એમ કહી શકાતું નથી."

અસંયતિના તાર્યા ન તરે એ વાત સિદ્ધ કરવા આ સ્થળે મોટો લેખ તેમણે લખી નાંખ્યો છે. અસદ્‌ગુરુના તાર્યા પણ જીવો તરતા નથી, એમ કહેવા માટે તેમણે અશોચ્યા કેવળીનો દાખલો પણ લીધો છે. ત્યાં પણ ખાલી લીટીઓ તેમણે દોરી છે; અને એ પ્રમાણે આખા લેખમાં પ-૬ જગ્યાએ ખાલી લીટીઓ મૂકી છે, પણ કોઈ જગ્યાએ મૂળ પાઠ, વક્તવ્ય લખ્યાં નથી. આટલી બધી લાંબી વાતો કરી તેમને કહેવું એ છે કે અસદ્‌ગુરુથી જીવો તરતા નથી; ને જો તરે તો પછી તેમાં ને સદ્‌ગુરુમાં અંતર શો ? અસદ્‌ગુરુથી જીવો કલ્યાણ કરી શકે છે એમ જો કહેવામાં આવે તો તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીની આશાતના કરવા જેવું છે.

અભવ્યના તાર્યા તરે એવું કોઈ પુસ્તકમાં નથી, માત્ર ટબામાં કોઈએ તેમ લખી નાખ્યું હોય તો તેની ગેરસમજણ છે, એમ તેમનું કહેવું છે; તે કથન કેટલે અંશે સત્ય છે કે નથી તેની આપણે તજવીજ કરીએ. તેમણે તો મૂળ પાઠ ઉડાવી દઈને ઉપલક વાતો કરી છે, પણ આપણે તેનો મૂળ પાઠ વિચારીને જ આગળ વધીશું:-

मूल—चत्तारि पुरिस जाया, पनंते तंजहा-आयंत करे नाम मेगे णो परंत करे (१) परंत करे नाम मेगे, णो आयंत करे (२) एगे आयंत करेवि परंत करेवि (३) एगे णो आयंत करे णो परंत करे. (४)

તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છેઃ—ચાર પ્રકારે પુરૂષ વર્ગ આ જગતમાં છે. એક એવો આયંત વર્ગ છે જે સ્વઆત્માનો અંત કરે છે, પણ બીજાના આત્માનો અંત કરતો નથી. બીજો પુરૂષ સમૂહ એવો છે કે જે બીજાના આત્માનો અંત કરે છે, પણ પોતાના આત્માનો અંત કરતો નથી; ત્રીજો પુરૂષ વર્ગ એવો છે કે જે પોતાના આત્માનો અંત ને પરના આત્માનો અંત કરે છે; ચતુર્થ પુરૂષ વર્ગ એ છે કે જે નહિ પોતાના આત્માનો અંત કરે, નહિ બીજાના આત્માનો અંત કરે.

સ્થાનાંગ સૂત્ર ટીકાકારનો અર્થ આ પ્રમાણે:-આત્માનો અંત-અવસાન કરનાર આત્માના ભવનો અંત કરનાર કોણ હશે! તો તે કહે છે કે પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ. બીજા આત્માનો અંત કરનાર અચરમ શરીરી-આચાર્યાદિ. ત્રીજા ભંગમાં તીર્થંકર અથવા બીજા; ચતુર્થ ભંગમાં દુષ્પમાચાર્યાદિ.

(આગમોદય સમિતિ-સ્થાનાંગ પૃષ્ઠ-૨૧૩-૨૧૪)

મૂળ, અર્થ, ને ટીકાકારના કથનથી સાફ સાફ સમજી શકાયું હશે કે, પહેલે ભંગે એવા જીવો છે કે જે માત્ર પોતાનું હિત-કાર્ય કરે છે, પણ બીજાનું નથીજ કરતા જેવા કે પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ. ત્રીજે ભંગે બન્નેનું હિત-કલ્યાણ-ભવાંત-કરે છે, તેઓ તીર્થંકરો છે, અથવા તેમના જેવા બીજા કોઈક; ચતુર્થ ભંગે એવા છે, કે કોઈનું કલ્યાણ

નથી કરતા, તેવા જીવો ઘણા છે, અથવા દુષ્પમાચાર્ય આદિ ગણવા. ત્રીજે ભંગે જીવો કોણ હશે તે આપણે હવે પછી કહીએ છીએ, કે જેને વિષે આ આપણો લેખ છે. બીજે ભંગે એવા જીવો છે કે જે પોતાનું કલ્યાણ કરતા નથી, પણ ઇતરને બોધ આપી તેમનું કલ્યાણ કરે છે; એટલે આપણે આ ચાર ભંગમાંના જીવોમાંથી બીજા ભંગમાંના જીવોની વિચારણા કરતા હતા. આ ચતુર્ભંગી સ્થાનાંગમાં સાફ છે, કે એક હા ને ના, એક ના ને હા, એક બન્નેમાં હા, ને એક બન્નેમાં ના; પહેલા ભંગમાં એવા જીવો ઉત્તમ પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ જેવા છે, જે માત્ર પોતાનું કલ્યાણ કરે છે, પણ બીજાનું કલ્યાણ કરવામાં ભાગ લેતા નથી; બીજા ભંગમાં એવા જીવો છે કે પોતાનું તો કરતાજ નથી, પણ બીજાનું કરે છે. હવે આ સ્થળે એટલી વાર્તા તો સિદ્ધ થઈ કે એવા જીવો છે કે જે પોતાનું કરતા નથી પણ ઇતરનું કરે છે. આમ છે છતાં તે વાર્તાનો તેઓ ઇન્કાર કરે છે, પણ ઠાણાંગ સૂત્રની આ ચોભંગીનો તેઓ શું અર્થ કરે છે અને ટબો લખનારની શી ભૂલ છે, તે તે બતાવી શકતા નથી.

તેઓ કહે છે કે ટબામાં કોઈએ અભવ્ય જીવ લખી ભૂલ કરી છે અને શ્રીમદે તેની ગેરસમજણ બતાવી છે. તેમ લખવામાં કોઈએ ભૂલ કરી હોય, પણ એટલી વાર્તા તો સ્પષ્ટ છે કે પોતે ન તરે ને બીજાને તારે, એ બીજો ભંગ (ભાંગો) શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. પોતે ન તરે તે જીવ ગમે તે હોય, સૂત્રકારના કથન પ્રમાણે વિચારીએ તો તે જીવ એક ભવ કરી મોક્ષે જનાર હોય. બહુ ભવ કરી મોક્ષે જનાર હોય, દુર્ભવ્ય હોય, કે અભવ્ય પણ હોય; પણ એ બીજો ભંગ માનીએ તો એ તકરાર ક્યાં રહે છે, કે અભવ્યના તાર્યા કોઈ જીવ તરેજ નહિ ? સૂત્રકારને માનો તો એ વાર્તા સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ જીવ એવા છે કે જે પોતે તરતા નથી, પણ બીજાને તારે છે.

શ્રીમદ્ કહે છે કે અસદ્‌ગુરુના તાર્યા જીવ તરતા નથી. આપણે

અત્ર એક દાખલો લેઈએ કે કોઇ એક જીવ ઘણા કાળે મોક્ષે જનાર નથી, પણ તેઓએ વર્ત્તમાન કાળે પોતાની મેળે કે કોઇની પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યારપછી તે બહુ વિદ્વાન ને પરમશ્રુત થયો. તેની વાણી લોકોને સાંભળતાં અપૂર્વ લાગી, ને ઘણાઓ તેની પાસે દીક્ષિત થયા તો તેમાંથી કોઈ જીવ મોક્ષે નહિજ જાય, એમ શા આધારે કહી શકાય ? અથવા દીક્ષિત થનારને એવો શું ખ્યાલ છે કે આ ગુરૂ-ઉપદેષ્ટા મોક્ષમાં જવાને યોગ્ય નથી, તો હું દીક્ષા શાને લઉં છું ? અથવા જેઓ ઉચ્ચ આસન પર બેસી મધુર વાણીથી બોધ આપે છે, તેઓની વાણીમાંથી એવી કેવી વસ્તુ નિકળતી હશે કે જેની નીરસતા કે શુષ્કતા કે તત્ત્વરહિતતા શ્રોતાઓને સમજાતી હશે કે જેથી શ્રોતા તેની પાસે દીક્ષિત થાયજ નહિ ? તેઓ ધોધબંધ વર્ષાદની જેમ બોધ આપતા હોય, તોપણ શ્રોતાઓનું હૃદય ન પલળે, એ માનવું કેટલું બધું અસંભવિત છે ? શ્રીમદ્ એમ કેમ માની શકતા હશે કે અસદ્ગુરૂની અસર શ્રોતા ઉપર નથીજ પડતી ! વર્ષાદ ગમે તેવો હોય, થોડો હોય કે ખરાબ હોય, પણ તે પડે છે તો અનાજ, તૃણ વિગેરે થયા વિના રહેતાં નથી; વર્ષાદ પડવા છતાં જમીન યોગ્ય ન હોય, વા ક્ષારયુક્ત હોય તો અનાજ તૃણાદિ થતાં નથી. તેમાં દોષ વર્ષાદનો નથી, પણ જમીન યોગ્ય નથી તેનો દોષ છે. તેમ અત્ર અસદ્ગુરૂ હોય, પણ તે વાતો સાફ ને સત્ય કહેતા હોય, તો સુપાત્ર ને યોગ્ય જીવ તે સહજે સ્વીકારી લે છે. વક્તા સ્વયંલિંગ-જૈન વેશમાં હોય તેની અસર થાય એ સહજ છે, પણ અન્ય દર્શનમાં હોય ને તે સાફ અને સીધી વાત કહે છે, તો તેની અસર પણ થાય છે તો તેનું કેમ ? ગ્રાહકને ખબર નથી કે આ માલ ચોરીનો છે, એટલે ન લઉં; પણ તે માલ બજારમાં સારી ઢબમાં દેખાતો હોય છે, તો કોઈ પણ તેનો ગ્રાહક થઈ શકે છે. અત્ર સદ્ગુરૂ ને અસદ્ગુરૂ એ બેને સરખા મનાવવાનો આશય નથી; સદ્-

ગુરૂ ને અસદ્ગુરૂનાં લક્ષણો શાસ્ત્રકારો સારી રીતે સમજાવી ગયા છે. જેને એની ખબર નથી તે તો બીજાને સરખા કરે છે; પણ અત્ર સ્પષ્ટ કહેવાનું એ છે કે, કેટલાએક જીવો અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય કે નાસ્તિક હોય, પણ સાધુવેશમાં સારો બોધ આપે, સારો વ્યવહાર રાખે, ને સારી રીતભાત રાખતા હોય, તો તેને જોઈ કે સાંભળીને કોઈ વૈરાગ્ય પામે, તેમ થવું સંભવિત છે. આજે વ્યાખ્યાતાઓ શ્રોતાઓને વૈરાગ્યથી તરબોળ કરી નાંખે છે, તે વ્યાખ્યાતાઓ બધા ભવ્ય નથી કે મોક્ષમાં જનાર નથી, તેની શ્રોતાને શી ખબર પડે? કોઈ વ્યાખ્યાતા બોલી બતાવે છે કે હું સદ્ગુરૂનાં બધાં લક્ષણોથી યુક્ત છું, તો તે મનાય કેવી રીતે ? શ્રોતા ઉપર અસર થાય નહિ તો તે અભવ્ય છે, તેમ જો આપણે માનીશું તો જ્યારે શ્રીમહાવીર વ્યાખ્યાન આપતા હતા ત્યારે બધા ઉપર અસર થતી હતી એમ શું કહી શકાશે ? ઘણા મનુષ્યો ને દેવોને મહાવીર તે વખતે અપ્રિય થયા હતા.

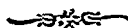
મતલબ એ છે કે શ્રીમદ્ એકાંત પોતાના આગ્રહને સિદ્ધ કરે છે. ખુદ શ્રીમહાવીર કે તેમના શબ્દોને તે ગણકારતા નથી. સ્થાનાંગ સૂત્રના આખા ચતુર્થ અધ્યયનમાં તેવી અનેક ચઉભંગી છે, કે જેમાં તેઓ કહે છે તેમ એકાંત નથી. આ વાતો સારૂ સમજાય તેવી છે. કોઈ પણ સજ્જનને એવો ખ્યાલ આવે કે આ બે બાજુમાં કઈ બાજુ સત્ય હશે, તો તેઓ સ્થાનાંગના ચતુર્થ અધ્યયનમાં જોઈ લે. ભિન્નભિન્ન અપેક્ષા ને અનેકાંતતા પણ તેમાંથી સમજી શકાશે.

એક વિશેષ ખુલાસો કરી લઈએ કે જેઓ નવ ગ્રૈવેયકમાં જાય છે, તેઓનો આચાર, ક્રિયાકાંડ ને વૈરાગ્યોપદેશ કેવો હશે ? તેમની કેવળચર્યા જેવી આચારવ્યવસ્થા જોઈ શું કોઈ તેઓની પાસે દીક્ષિત નહિ થયા હોય ? વા શું મોક્ષમાં કોઈ નહિ ગયા હોય ? શિષ્યો મોક્ષમાં ગયા ને ગુરૂ બીજા સ્વર્ગમાં ગયા એવા ઘણા દાખ-

લાઓ જૈન શાસ્ત્રમાં છે. આ સ્થળે શ્રીમદ્‌ના પોતાના વિચાર આપણે દર્શાવીએ. તેઓ એમ કહે છે કે ગુરૂમાં ન હોય તો શિષ્યમાં ક્યાંથી આવે ? એ વાતો તેઓ કહે છે, ને બીજે સ્થળે તેઓ એમ પણ કહે છે કે ગુરૂ છદ્મસ્થ રહ્યા ને શિષ્ય કેવળ જ્ઞાન પામે, તોપણ તે તેમની ભક્તિ કરે છે. (જુઓ આત્મસિદ્ધિ-દુહો ૧૯). આથી એ વાતો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે ગુરૂમાં ન હોય અથવા ગુરૂમાં ન્યૂનતા હોય ને શિષ્ય આગળ વધી જાય એ બનવાજોગ છે. આજે સાધારણ મહેતાજીની નીચે ભણેલા ઘણાઓ ઉંચી ડીગ્રીએ ચડી ગયા છે. આથી એ સિદ્ધ કરવાનો આશય નથી કે અસદ્‌ગુરૂ તરફ આ લખનારનું વલણ છે, અથવા ગુરૂ ગમે તેવા હોય, તોપણ તેથી જીવો મોક્ષ મેળવી શકે છે; અથવા એમ પણ કહેવાનો આશય નથી કે અસદ્‌ગુરૂ ગમે તેવા હોય તોપણ તેનો પરિચય કરવો. આ સ્થળે એટલુંજ વક્તવ્ય છે, કે શાસ્ત્રકારોએ ચતુર્ભંગી સમજાવી છે, તે વસ્તુસ્થિતિ જગત્‌માં છે, તે તેમનો સમજાવવાનો આશય હતો: એટલુંજ નહિ પણ જે જે વસ્તુઓ છે, તે સર્વ અનેકાન્ત છે, પણ એકાન્ત નથી. જીવો પોતાના (સ્વ)છંદોને લેઈને તે વસ્તુને ભલે એકાન્તમાં લેઈ જાય, ને પોતાના આગ્રહને તેઓ દૃઢ કરે, તે તેમની મરજીની વાત છે.

શ્રીમદે સદ્‌ગુરૂનું લક્ષણ બાંધ્યું, તે વિષે એક એ પણ વાત યાદ આવે છે કે, તેઓએ કહ્યું કે અપૂર્વ વાણી ને પરમશ્રુત જેનામાં હોય તે સદ્‌ગુરૂ હોઈ શકે. તો પછી જેઓ નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય છે, તેઓમા અપૂર્વ વાણી ને પરમશ્રુત હશે કે નહિ ? આજે સામાન્ય શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ જ્યારે લોકોને સારી રીતે સમજાવી શકે છે, ત્યારે જેઓ આટલી ઉંચે હદે જતા હશે, તેઓ શું લોકોને બરાબર નહિ સમજાવી શકતા હોય ? શું તેઓ અભ્યાસ નહિ કરી શકતા હોય ? શું તેઓમાં એટલી બુદ્ધિની વિશાળતા નહિ હોય કે જે

બુદ્ધિમાં લોકો અંજાઈ જાય ? ઉમેદવાર–દીક્ષા લેનાર તેના વાણીના વિલાસમાં અવશ્ય મુંઝાય છે કે નહિ ? તેની યોગ્યતા ધારી દીક્ષાની ઉમેદ રાખનાર અવશ્ય દીક્ષા લે છે, એ વાર્તા સાફ સમજાય તેમ છે. કોઇ પણ વાચક એવો ખ્યાલ લાવે કે કોઈ પણ જગ્યાએ એવી સાફ વાર્તા નથી કે અભવ્ય જીવથી જીવો મોક્ષ મેળવી શકે છે, તો આપણે એ વાર્તા કહેવાની છે કે અભવ્યથી કોઇ પણ મોક્ષ ન મેળવી શકે એવી વાર્તા શાસ્ત્રમાં નથી. તેથી ઉલટું મૂલ સૂત્રકાર એ વાર્તા કહે છે કે કંઇ જીવો પોતાનું કલ્યાણ કરતા નથી પણ બીજાનું કરે છે; એ આપણે બીજે ભાગે જોઈ ગયા છીએ. એટલે શાસ્ત્રકારે જે લક્ષણ બાંધ્યું છે તે લક્ષણયુક્ત જોઇ જીવો દીક્ષા લે ને મોક્ષે ચાલ્યા જાય એ બનવું સંભવિત છે; લક્ષણવાળા ગુરૂ અભવ્ય ન હોય તેની ખાત્રી શી ? અથવા દીક્ષા લેનારને કેવી રીતે ખાત્રી હોઈ શકે ?

પ્રકરણ ૫ મું

ઉપદેશછાયા.

મનુષ્ય બીજાને ઉપદેશ આપવા જે સાહિત્ય તૈયાર રાખે છે તે સાહિત્ય પોતાને માટે ઘણી વખત બંધબેસતું ન કરતો હોય એમ ઘણી વખત જણાય છે. જ્યારે કંઈ પણ વાંક–ચુંચ ન હોય ત્યારે મનુષ્ય જેમ ઋજુભાવથી ઉપદેશ આપે છે, તેમ વાંકચુંચ આવતાં તે ઋજુભાવથી ઉપદેશ આપી શકતો નથી. એવા પ્રસંગો આ પુસ્તકમાં ઘણે સ્થળે દેખાય છે.

ઉપદેશ છાયા [પૃષ્ટ ૩૯૬ પેરેગ્રાફ ૫ મો] સિદ્ધાન્ત વિષે.

શ્રીમદ્‌નો ઉપદેશ છે કે—

" સિદ્ધાન્તના બાંધા વિષે એમ સમજવું કે, આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવું; કારણકે જેને તમે અસત્ કહો

છો તે શાસ્ત્રથીજ તમો પ્રથમ જીવ અજીવ એવું કહેતાં શીખ્યા છો, અર્થાત્ તેજ શાસ્ત્રોના આધારેજ તમે જે કાંઇ જાણો છો તે જણાયું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેવાં તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા, તેથી તે (સિદ્ધાન્ત) વિષે જાણતા હતા. મહાવીર સ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણાં છે માટે અસત્ કહેવાં તે દોષ ગણાય."

સિદ્ધાન્ત વિષે જે તેઓએ સાદર ભાવ જણાવ્યો તે આપણે ભૂલી નહિ જવો જોઇએ. પરંતુ જેમ બીજાને કહેતી વખતે ખ્યાલ રહે છે, તેમ પોતે જ્યારે સિદ્ધાન્તથી નાસીપાસ થાય છે, ત્યારે તેવો સાદર ભાવ કેમ રાખતા નહિ હોય? તે વખતે સિદ્ધાન્તોને વિતર્ક કરી ખોટા ઠરાવવા તેઓ કેમ સાહસ કરતા હશે? આજે જણાવે છે કે જે શાસ્ત્રથી જીવ અજીવ વિગેરેને જાણતા શીખ્યા, અર્થાત્ તેના આધારે તમે કંઇ પણ સમજી શકયા છો, તો તેને અસત્ કેમ કહેવાય? પણ તેઓ આ પહેલાં ઘણી વખત ઉલટું બોલી-લખી ગયા છે. મતલબ એ કે શાસ્ત્રની કિમ્મત જેમ આજે તેઓ વધારે છે, તેમ તેમણે ઘણી વખત ઘટાડી છે.

તેઓ પોતે પોતાના સિવાય સઘળા ગુરૂને કુગુરૂ કહે છે, ને સેવકોને કહે છે કે તેવા કુગુરૂથી ભવ વધે છે પણ ઘટતા નથી.

[પૃષ્ઠ ૩૮૯-છેલ્લો પેરા] કુગુરૂ વિષે.

"જીવને સત્પુરૂષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે. અપારમાર્થિક-ગુરૂને જો પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તાવ ચઢે છે. પારમાર્થિક ગુરૂને 'આ મારો શિષ્ય છે' એવો ભાવ હોતો નથી. કોઇ કુગુરૂ આશ્રિત જીવ બોધ શ્રવણ અર્થે સદ્ગુરૂ પાસે એક વખત ગયો હોય, અને પાછો તે તેના તે કુગુરૂ પાસે જાય, તો તે કુગુરૂ તે જીવને અનેક વિચિત્ર વિકલ્પો બેસાડી દે છે કે જેથી તે જીવ ફરી સદ્ગુરૂ પાસે જાય નહિ. તે જીવને બીચારાને સત્ અસત્ વાણીની પરીક્ષા નથી એટલે ભોળવાઈ જાય છે, અને સાચા માર્ગથી પડી જાય છે."

સજ્જન અને દુર્જન વચ્ચે જેવું વૈમનસ્ય હોય, તેવુંજ વૈમનસ્ય પારમાર્થિક ગુરૂ અને અપારમાર્થિક ગુરૂની વચ્ચે હોય તેમાં નવાઈ નથી. શ્રીમદ્ કહે છે તેમ અપારમાર્થિક ગુરૂ શિષ્યને બીજા ધર્મના કે પંથના સદ્ગુરૂ—પારમાર્થિક ગુરૂ પાસે જવા ન દેવા યત્ન કરે એ તો સામાન્ય મનુષ્ય સ્વભાવની વાત થઈ અને તેમાં કશી નવીનતા પણ નથી. તેવો અપારમાર્થિક ગુરૂ અથવા કુગુરૂ ઇતર સુગુરૂ કે પારમાર્થિક ગુરૂની નિંદા કરી શિષ્યને ભ્રમિત કરે એ પણ તેવા મનુષ્યના સ્વભાવને માટે સાધારણ વાત છે, અને એવી સાધારણ વાત શ્રીમદ્ જેવા જ્ઞાનીને કહી બતાવવાની જરૂર કેમ પડી એજ પ્રશ્ન છે!

એક કેવળ સામાન્ય વાત શ્રીમદ્‌ને બોલવી પડી તેમાં જ બહુ રહસ્ય રહેલું છે. કોઈ સંપ્રદાયના ગુરૂનો શિષ્ય તેમની પાસે આવ્યો હશે અને પછી ફરીથી તે નહિ આવ્યો હોય, તેનું સ્વકલ્પિત કારણ તેમણે જે શોધી કાઢેલું તે જ આ છે. તેમણે એમ માની લીધું કે પોતે જ્ઞાની અને સદ્ગુરૂ છે, અને એ શિષ્ય ફરીથી પોતાની પાસે ન આવ્યો, માટે તેનો ગુરૂ કુગુરૂ હોવો જોઈએ, અને તેથી તે અપારમાર્થિક ગુરૂ લેખાવો જોઈએ અને શિષ્યને ફરીથી પોતા પાસે આવવા દેતાં તેને તાવ ચડતો હશે એટલે તેણે શિષ્યને વિચિત્ર કિસ્સો બતાવી ભ્રમાવ્યો હશે! આવું કપોલકલ્પિત ચણતર કોઈ પણ સાચો પારમાર્થિક ગુરૂ ન કરે. સુગુરૂ કે પારમાર્થિક ગુરૂ તો પોતા પાસે એકવાર જ્ઞાન ગ્રહણ કરવા આવેલો મનુષ્ય બીજી વાર ન આવે તેનાં કારણોનું સંશોધન કરતાં આત્મપર્યાલોચના કરે, પોતાની ન્યૂનતાઓનું સંશોધન કરવા મથે અને જે કાંઈ દોષો કે ન્યૂનતાઓ દેખાય, તેનું પરિમાર્જન કે પ્રતિક્રમણ કરે. પોતાને જ્ઞાની માની લઈને સામાને અજ્ઞાની કે કુગુરૂ માની લેવો, આત્મમંથન કરવા દરકાર પણ લેવી નહિ, એ એકાંત વર્તન આંખે પાટા બાંધીને

રેતીમાં પડેલી સોય શોધવા બરાબર છે! શાસ્ત્રની પરિભાષામાં કહીએ તો એવું વર્તન મોહનીય કર્મને બાંધનારું છે. જૈન શાસ્ત્રાનુસાર તો સદ્ગુરૂ એજ હોઇ શકે કે જેણે મહાવ્રત અંગીકાર્યા હોય. વિષયો ત્યજ્યા હોય; જે શિષ્ય એકવાર પોતા પાસે આવ્યો અને બીજી વાર ન આવ્યો, તે ઉપર તેમણે જો સીધી રીતે આત્મપર્યાલોચના કરી હોત, તો તેમને પોતાના સંયમ ગુણોની ન્યૂનતા આપોઆપ દેખાઇ આવી હોત અને સદ્ગુરૂ બનવા પહેલાં પોતે શું કરવું આવશ્યક છે તે તેમને સૂઝ્યું હોત; પરન્તુ તે તો પોતાને સદ્ગુરૂ અને બીજાને કુગુરૂ માનવાની એકાંત દૃષ્ટિથી જ યુક્ત હોઇને વસ્તુસ્થિતિની સાચી ચાવી તેમના હાથમાં આવવા પામી નહિ, અને આવો ઉપદેશ આંખો મીંચીને આપી દીધો!

[પૃષ્ઠ ૩૯૯] ચૌદ પૂર્વધારી વિષે.

તેઓ કહે છે કે—

"ચૌદ પૂર્વધારી ત્યાંથી પાછો પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે 'હવે મને ગુણ પ્રગટ્યો' આવા અભિમાનથી પહેલે ગુણ-સ્થાનકે જઇ પડે છે."

અહીં તેઓ ચૌદ પૂર્વધારીને નીચે પડવામાં પ્રમાદને કારણભૂત કહે છે. આ વાત તેમના ૨૩ મા વર્ષના ઉદ્ગારોમાં આવી હતી, ત્યાં તેઓએ કારણ એ બતાવ્યું હતું કે મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન નહિ, તેથી તેઓ પડે છે. આ બેઉ ઉદ્ગારોમાં સાચું શું સમજવું? ચૌદ પૂર્વધારી પડે છે તે વાત મૂળ સિદ્ધાંતમાં ક્યાંયે જણાતી નથી. તે વાત આપણે અગાઉ કહી ગયા છીએ; પણ તે કેટલાક તેમણે આત્મા તત્ત્વને જાણે નહિ તેથી પડે છે—એવું કારણ બતાવ્યું છે; અહીં પ્રમાદ તેઓ દર્શાવે છે. તો બેમાં સત્ય કયું! તેઓ કહે છે કે મને ગુણ પ્રગટ્યો એમ અભિમાનથી પહેલે ગુણસ્થાનકે જાય છે તો આજે તેવું અભિમાન બોધે, પાંચમે-છઠ્ઠે છે, તો

તે બધા પહેલા ગુણસ્થાનકે જવાના એમ થયું. અભિમાન તો તેઓના લેખમાં સ્થળે સ્થળે દેખાય છે, તેનું શું સમજવું ? સાચી વાત તો તેઓને હાથ આવે ત્યારે ખરી; અત્યારે તો તેઓ અચોક્કસ છે.

[પૃષ્ઠ ૪૦૩] સદ્‌ગુરૂમાં સમાઇ જાય છે.

તેઓ લખે છે કે—

"સદ્‌ગુરૂમાં, સતદેવ, કેવળીનો પ્રરૂપેલો ધર્મ તેને સમ્યક્‌ત્વ કહ્યું, પણ સતદેવ અને કેવળી એ બે સદ્‌ગુરૂમાં સમાઇ ગયા !"

તેઓ સતદેવ ને કેવળી બન્નેને સદ્‌ગુરૂમાં સમાવી દે છે. જો કે ત્રણ તત્ત્વને તેઓ પ્રથમે ભિન્ન સમજાવે છે, પણ પછી સદ્‌ગુરૂમાં કેવળી ને સતદેવ એમ બે સમાઇ જાય છે એમ કહે છે અને સદ્‌ગુરૂનો મહિમા બહુ વધારે છે. દેવ ને કેવળી તે પણ સદ્‌ગુરૂને સમજે. સદ્‌ગુરૂ કરતાં કોઇ અધિક નથી, ને તે સદ્‌ગુરૂ વર્તમાનકાળમાં આખા ભરતક્ષેત્રમાં જો કોઇ હોય તો તે એકજ પોતે છે ! એટલે સદ્‌ગુરૂ થઇને દેવ ને કેવળીનો અધિકાર પણ પોતે ખેંચી લે છે ! કોઇ કહેશે કે આજે આટલા બધા સંસાર તથા પૈસો છોડી સાધુ થયા છે, તે ગુરૂ ખરા કે નહિ ? તેના ઉત્તરમાં તેઓ જણાવે છે કે—

"નિર્ગ્રન્થ ગુરૂ એટલે પૈસારહિત ગુરૂ નહિ, પણ જેની ગ્રન્થિ છેદાઇ છે એવા ગુરૂ. સદ્‌ગુરૂની ઓળખાણ થાય ત્યારે વ્યવહારથી ગ્રંથિ છેદવાનો ઉપાય છે."

વસ્તુતઃ તેમનું કથન એ છે કે ધનરહિત ગુરૂ તે ગુરૂ નથી, પણ જેની ગ્રંથિ છેદાઇ ગઇ છે, તે ગુરૂ છે. આજે જૈન માર્ગમાં ધન વિનાના ઘણા સાધુઓ છે, છતાં તેઓની આંતરિક ગ્રંથિ છેદાઇ નથી, એમ તેમના કથનનું તાત્પર્ય છે. તેઓનો આશય એ છે કે પૈસો ભલે તેની પાસે હોય, પણ આંતરિક ગ્રંથિ છેદાઇ ગઇ છે તેવા કોઇ હોય તો માત્ર તેઓ જ છે; ને તેઓ એકજ, બીજા કોઇ નથી. ભલે તેઓ પૈસાની માયામાં રમતા હોય, પણ પોતે પોતાને ગુરૂ બીજાઓ પાસે કહેવરાવે છે.

[પૃષ્ટ ૪૦૫] બધાં દર્શન સરખાં છે.

તેઓ કહે છે કે-"મોટા પુરૂષોની દષ્ટિએ જોતાં સઘળાં દર્શન સરખાં છે." જો બધાં દર્શન સરખાં હોય તો વળી કયાં સમ્યક્ત્વ, કયાં મિથ્યાત્વ રહ્યું ? સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યાઓ આટલી બધી ચાલી રહી છે, તેનો અર્થ શું ? અથવા શામાટે મોટા પુરૂષોએ, જો દર્શન સરખાં હતાં, તો તેવી વ્યાખ્યાઓ કરી ? મોટા પુરૂષોની દષ્ટિએ બધાં દર્શન સરખાં હતાં તો મોટા પુરૂષોએ સમ્યક્ત્વની-મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યાઓ કરી છે કે બીજા કોઈએ કરી છે ?

૪૦૭ પૃષ્ટમાં તેઓ કહે છે કે—

"જૈનના જેવા દયા સંબંધીના વિચારો કોઇ દર્શન કે સંપ્રદાયવાળાઓ કરી શકયા નથી, કેમકે તેઓ (જૈન) પંચેંદ્રિયનો ઘાત તો ન કરે, પણ તેઓએ એકેંદ્રિયાદિમાં જીવ હોવાનું વિશેષ દઢ કરી દયાનો માર્ગ વર્ણવ્યો છે."

હવે જો બધાં દર્શન સરખાં હતાં, તો શામાટે આ સ્થળે બધાં દર્શન કરતાં જૈન દર્શનની ઉત્તમતા, અધિકતા તેઓએ કહી બતાવી ? બધાં દર્શન સરખાં છે, ને જૈન બીજા કરતાં ચઢે છે, એમ **વદ્તો વ્યાઘાત** તેઓ કરે છે. સંયોગ દેખી તેઓ તેમ બોલતા હોય એમ લાગે છે, પણ પોતાના વચનને વારંવાર વિરોધ આવે છે, તેવો ખ્યાલ તેઓ રાખતા હોય એમ જણાતું નથી.

[પૃષ્ટ ૪૧૬] ઉદય કહી બહાનાં કહાડવાં.

ઉપદેશછાયામાં તેઓ કહે છે કે—

"પોતે ત્યાગ કરી શકે નહિ, અને બહાનાં કાઢે કે મારે અંતરાયો ઘણાં છે. ધર્મનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે 'ઉદય' છે એમ કહે છે. "ઉદય ઉદય" કહ્યા કરે, પણ કાંઈ કૂવામાં પડતો નથી. ગાડામાં બેઠો હોય અને ધાંચ આવે તો સાચવી સંભાળીને ચાલે તે વખતે ઉદય ભૂલી જાય. અર્થાત્ પોતાની શિથિલતા હોય તેને બદલે ઉદયનો દોષ કાઢે છે."

"ધર્મ કરવાની વાત આવે ત્યારે પૂર્વ કર્મના દોષની વાત આગળ કરે છે. પુરૂષાર્થ કરવો એક છે. પુરૂષાર્થ પહેલો કરવો. મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ અશુભ યોગ મૂકવા.....કર્મ ટાળ્યા વગર ટળવાનાં નથી. તેટલા માટેજ જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો વર્ણવ્યાં છે."

તેઓનો ઉપદેશ બીજાઓ પ્રતિ સચોટ છે. કોઈથી તેની ના કહી શકાય તેમ નથી. ઉદય ઉદયની વાતો કરવી તે ખોટી છે, પણ તેઓ પોતે ઘણી વખત એમજ કહે છે કે ઉદયાવળી કર્મ ભોગવવાં છે, જ્ઞાની તેને દબાવવા ઇચ્છતા નથી; જો તેઓની આ દલીલ ખરી હોય તો બીજાને તેઓ શામાટે આમ કહેતા હશે? ઉદય સૌ કહે છે પણ કુવામાં કોઈ પડતું નથી. વાંધ આવે, ત્યારે કેમ સૌ સાચવી ચાલે છે? આવી વાતો તેઓ બધી સમજ્યા હોય તો તેઓ ત્યાગની ભાવના હોવા છતાં શામાટે ઉદયનું કારણ બતાવી સંસારમાંથી નિકળતા નથી? મતલબ એ છે કે ઉપદેશ આપવો તે એક વાત છે, અને તેમ વર્તવું એ કેવળ જૂદીજ વાત છે. તેઓ પોતે એક વેષમાં પ્રકાશક, મહાપુરૂષ, ને સદ્ગુરૂ તરીકે પોતાને ઓળખાવે છે. લોકો પૂછે છે કે ક્યારે હવે બહાર આવશો? ત્યારે તેઓજ પોતે કહે છે કે હજી વિલંબ છે, તે સ્ત્રી સાથે ભોગાવળી કર્મ, વિષયરૂચિ હજી શાંત થયાં નથી! તો પછી એ તેઓનો પ્રમાદ ખરો કે નહિ? બીજાને તેઓ કહે છે કે પુરૂષાર્થ કરવો, મિથ્યાત્વ પ્રમાદ ટાળવાં; તો પછી તેઓને ત્યારે પ્રકાશક તરીકે, લોકોના કલ્યાણ કરનાર તરીકે બહાર આવવું છે, છતાં નથી આવતા તો તે તેઓની શું શિથિલતા નથી? વસ્તુ એ છે કે બીજા બધા ત્યાગી થાય તેમ સૌ કોઈ કહે છે, પણ પોતાને થવાનું આવે, ત્યારે સૌ કોઈ નીચું જુએ છે, યા માથું ખણવા મંડી જાય છે! મનુષ્યની પાસે બે જાતિના માપનાં કાટલાં હોય છે; જેવો યોગ–મોકો આવે, તેવાં કાટલાં તે વાપરે છે!

[પૃષ્ઠ ૪૨૧] ચતુર્થ જીવસ્થાનક.

તેઓ એમ કહે છે કે—

"ચોથે ગુણસ્થાનકે ઉપશમ ને ક્ષાયિક બન્ને હોય."

તેઓનું આ કથન ગ્રન્થના આધારે છે, પણ સિદ્ધાન્તના આધારે નથી. ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ આજે ન હોય એમ જ્યારે કોઇએ તેઓને કહ્યું, ત્યારે તેઓએ કહ્યું હતું કે ક્ષાયક સમ્યક્ત્વની ના કોઇ જિનાગમ તરીકે ગણાતાં પુસ્તકમાં નથી; ત્યારે અત્યારે એમની સામે એ વાર્તા ઉભી થાય છે કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે ઉપશમ ને ક્ષાયક શ્રેણી-માર્ગની વાર્તા તેવા કોઈ જિનાગમ તરીકે ગણાતાં પુસ્તકમાં નથી. જો તેઓ માત્ર સિદ્ધાન્તને માન આપે છે, તો તેવી વાર્તા સિદ્ધાન્તમાં નથી જ; ને છે તે માત્ર ગ્રન્થોમાં છે: જ્યારે તેઓ ગ્રન્થોને માનતા નથી, તો પછી આ ગ્રન્થની વાર્તા સિદ્ધાન્તની જેમ ગણી શા માટે આગળ કરતા હશે? અત્યારસુધી લગભગ ઘણી વાર્તાઓ જૈન સિદ્ધાન્તને નામે ગ્રન્થોનીજ તેઓએ કરી છે. જ્યારે તેઓનો કોઇ સામનો કરે, ત્યારે કહે કે તે અત્યારસુધી ગણાતાં જિનાગમમાં નથી; એમ કહી તેઓ પોતાના બચાવ કરી લે છે. પણ વસ્તુ એ છે કે આજે જૈન મંડળમાં સિદ્ધાન્તને નામે અગણિત વાર્તાઓ ગ્રન્થોની ચાલી રહી છે. ન ફાવે, ત્યારે કોઇ સિદ્ધાન્તનો આશ્રય પકડે, કોઇ ગ્રન્થનો આશ્રય પકડે, જે જેને અનુકૂળ પડે તે તેને બચાવના સાધનમાં વાપરે છે, એટલે તેઓ કે બીજાઓ આજે સિદ્ધાન્તને બહાને રમતો રમે છે ને ફાવટ આવે તેમ ગુલાંટો પણ મારી લે છે. પણ સાફસાફ તેઓ નથી કહેતા કે પ્રથમ અમારે સર્વ પ્રકારે સિદ્ધાન્ત જ માન્ય છે, પણ ગ્રન્થ માન્ય નથી. ઘણાઓ કહેશે કે ગ્રન્થને જો નહિ માનીએ તો આપણું યન્ત્ર કે ગાડું થોડું પણ ચાલશે નહિ, માટે ગ્રન્થને માનવા. આમ જેમ તેમ કહી પોતાનો સૌ કોઈ બચાવ કરે છે.

તેઓ પરમશ્રુત તરીકે પોતાનો ચાંદ આ પુસ્તકમાં બતાવે છે; પણ આપણને તેઓની લખેલ આ વસ્તુ ઉપરથી શંકા પડે છે કે તેઓ એટલા બધા સિદ્ધાન્તના અભ્યાસી હશે કે કેમ?

[પૃષ્ઠ ૪૨૩] શ્રી મહાવીર.

તેઓ કહે છે કે:

"મહાવીર સ્વામીએ કેવળ જ્ઞાન ઉપન્યા પછી ઉપવાસ કર્યા નથી, તેમ કોઈ કોઈ જ્ઞાનીએ કર્યા નથી.........દાનને સિદ્ધ કરવા માટે દીક્ષા લીધા પહેલાં બે વર્ષ સુધી પોતે દાન દીધું. આથી જગતને દાન સિદ્ધ કરી આપ્યું."

દીક્ષા લીધાં પહેલાં બે વર્ષ સુધી મહાવીર પ્રભુએ દાન દીધું, તો તેવી વાત તેઓએ ક્યાંથી શોધી કહાડી? દરેક તીર્થંકરો એક વર્ષ સુધી દાન આપે છે, અને મહાવીરે બે વર્ષ સુધી દાન આપ્યું, તેવું કોઈ પુસ્તકમાં નથી. તેમણે આ કયા પુસ્તક કે આગમને આધારે લખ્યું હશે? અથવા એમ લખવાનો તેઓનો શું આશય હશે? તેઓ લખી ગયા છે કે સિદ્ધાન્તનાં બન્ને પડખાંઓ જોઈ લીધાં છે, પણ કોઈ સિદ્ધાન્તમાં તો એમ છે નહિ.

[પૃષ્ઠ ૪૨૫] સમ્યક્ત્વ તે કેવળ જ્ઞાન છે.

તેઓ કહે છે કે:—

સમકિતદૃષ્ટિ જીવને કેવળ જ્ઞાન કહેવાય. વર્તમાનમાં ભાન થયું છે, માટે 'દેશ કેવળ જ્ઞાન' થયું કહેવાય; બાકી તો આત્માનું ભાન થયું એટલે કેવળ જ્ઞાન. તે આ રીતે કહેવાય : સમકિતદૃષ્ટિને આત્માનું ભાન થાય ત્યારે તેને કેવળ જ્ઞાનનું ભાન પ્રગટ્યું; અને ભાન પ્રગટ્યું એટલે કેવળ જ્ઞાન અવશ્ય થવાનું;...............'કેવળ જ્ઞાન' આ કાળમાં નથી, એવું અવળું માની લેવું નહીં અને કહેવું નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં અનંતા ભવ મટી એક ભવ આવી રહ્યો. માટે સમ્યક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ છે. આત્મામાં કેવળજ્ઞાન છે. પણ આવરણ ટળ્યે કેવળ જ્ઞાન હોય. આ કાળમાં સંપૂર્ણ આવરણ ટળે નહિ, એક ઉણું બાકી રહે; એટલે જેટલું કેવળ જ્ઞાનાવરણીય જાય તેટલું કેવળ જ્ઞાન થાય છે. સમકીત આવ્યે માંહી–અંતરમાં–દશા ફરે; કેવળ જ્ઞાનનું બીજ

ઉપદેશ આપતા હશે ત્યારે તેઓના હૃદયમાં કેટલી ઉન્મત્તતા આવી જતી હશે? કેવળજ્ઞાન નથી એમ માનવું અથવા કહેવું, તે અવર્ણ છે, એમ કહેવા છતાં તેઓ પોતે કહે છે કે ચારિત્રાવરણથી મુક્ત થાય તો કેવળજ્ઞાન થાય, પણ અત્યારે તેમ થતું નથી...ત્યારે આમ બે બાજુમાં બોલવાનો અર્થ શું?

તેઓ કહે છે કે એક ભવ બાકી રહે છે, તો પ્રશ્ન એ છે કે તેઓનું સમ્યક્ત્વ કે બીજા કોઈનું સમ્યક્ત્વ તેટલું ઉત્કૃષ્ટ—ઉચ્ચ છે, એવું કોણે તેમને કહ્યું? શું કોઈ કેવળજ્ઞાનીએ તેમ કહ્યું? કોઈ ગરીબ મનુષ્ય કદાચ એમ માની બેસે કે હું મોટો લક્ષાધિપતિ છું; તો તેના પડોશીઓ તે વાત શું માનશે ખરા કે? તે ગરીબ વ્યક્તિ ભલે તેથી હર્ષ લાવી આમતેમ ફુલે ને ફરે, ને પોતાનો આનંદ ગમે તે રીતે કરે, પણ બીજાઓને તેના પૈસા જોયા વિના કેવી રીતે પ્રતીતિ આવશે? જેઓ એમ માનતા હોય કે અમારે માત્ર એક જ ભવ હવે કરવાનો છે, તો તેની પાસે એવું કયું પ્રમાણપત્ર છે કે બીજાઓએ તે વાત માનવી? એક ભવ જેને શેષ હોય તેનાં લક્ષણો પ્રથમ તેમણે બીજાઓ આગળ શાસ્ત્રકારના કથન ઉપરથી જણાવવાં જોઈએ, ને તે લક્ષણો તેમનામાં છે, એમ સિદ્ધ કરી બતાવવું જોઈએ. તેમ થાય તો સૌ કોઈ તેમની વાત મંજુર કરશે, નહિતો બીજાઓ શી રીતે મંજુર કરશે?

તેઓ કહે છે કે સદ્ગુરુ વિના માર્ગ નથી. જો આ કથન સત્ય હોય તો પ્રશ્ન એ છે કે, તેમને પોતાને માટે સદ્ગુરુ કોણ હતા? તેઓ સદ્ગુરુના બોધ તળે ન આવ્યા હોય તો શી રીતે આ વસ્તુ તેઓ પામી શક્યા એ સમજાતું નથી. કદાચ કોઈ એમ કહે કે તેઓ પોતાની મેળેજ આ વસ્તુ સમજી શક્યા છે, તો તેઓશ્રી સ્વયંબુદ્ધ, કે પ્રત્યેકબુદ્ધ હોવા જોઈએ. બુદ્ધ થવામાં કાં તો સ્વયં કારણ હોય છે, કોઈને અન્ય વસ્તુ હોય છે, ને સર્વને માટે લાગે

બોધ થવામાં ખાસ ગુરુ હોય છે. તો આપણે ત્રણ વર્ગમાંના કયા વર્ગમાં આપણે મૂકીશું? સ્વયંબુદ્ધ કે પ્રત્યેકબુદ્ધ તો તેઓ નહિ. બુદ્ધબોધિતમાં જો મૂકીએ, તો કયા ગુરુ તેમને હતા? એ વાત તેઓ પોતે કહી શક્યા નથી. તો શું તેમને તે વાત કહેવામાં શરમ આવી હશે કે જાણી જોઈને તે વાત તેમણે છુપાવી રાખી હશે કે કોઈને ગુરુ તેમણે કર્યા નહિ હોય? જો ગુરુ કર્યા વિના તેઓ આ વસ્તુ મેળવી શક્યા તો બીજાઓ તેમ મેળવી શકે તેમાં શું આશ્ચર્ય?

વ્રત નિયમ કરવાં કે નહિ?

કોઈએ પ્રશ્ન કર્યું કે કર્મ ઓછાં કેમ થાય? ઉત્તરમાં તેઓ કહે છે કે ક્રોધાદિ કષાય ઓછાં થાય તો કર્મ ઓછાં થાય. આ વાત તેમણે ઠીક કહી છે. પછી પ્રશ્ન થયું કે વ્રતનિયમ કરવાં કે નહિ? ઉત્તરમાં તેઓ કહે છે કે—

“વ્રત નિયમ કરવાનાં છે. તેની સાથે કલેશ, કંકાસ, છૈયાં છોકરાં અને ઘરમાં મમતાપણું કરવું નહિ.”

આ ઉત્તર વાંચી આપણને એમ થાય છે કે તેઓ એમ માનતા હશે કે, આપણે [illegible] તે [illegible] છે. આ [illegible] તેઓ આગળ કહી ગયા છે તે માને છે કે “અજ્ઞાનીના [illegible] [illegible] તેઓ [illegible] અજ્ઞાનીએ કરેલ [illegible] વધે છે.” એ કથન [illegible] સંપ્રદાય તેમણે [illegible] છે. જેમ તેઓ [illegible] સંપ્રદાયનો [illegible] કહે છે, તેમજ [illegible] સંપ્રદાયમાં તેઓ અજ્ઞાની [illegible] હોય તો, તેઓની [illegible] હા, [illegible] ના, એમ કહે! તેઓ કહે છે કે વ્રતનિયમ કરવા, પણ [illegible] છોકરાંમાં, ઘરમાં મમતાપણું ન કરવું. [illegible] કે તેઓ મમતાપણું [illegible], [illegible] તેઓના વ્રતનિયમો શું [illegible]! [illegible] શું મમતાપણું નથી કરતા! એમ કહે છે કે તેઓને શું વ્રતનિયમો નથી હોતા! તેઓ આ કર્યું

સરખી રમતમાં લોકોને રમાડવા માંગે છે? આનંદ, કામદેવ આદિ શ્રાવક ઘરમાં રહ્યા છતાં વ્રતનિયમવાળા હતા કે નહિ? શું તેઓને પોતાના મકાનમાં મમત્વભાવ નહિ હતો? શું તેઓને કજીઓ કંકાસ થતો નહિ હતો કે? જો થયો હોય તો તેઓ શ્રાવકો ખરા કે નહિ? જૈન શાસ્ત્રમાં કે મનુષ્યના વ્યવહારમાં જે પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય છે, તેથી બીજી રીતે બોલવું, તે તેઓની અપૂર્વ વાણી છે કે શું? તેઓ કહે છે કે સદ્‌ગુરુની અપૂર્વ વાણી હોવી જોઈએ, એટલે તેઓ શાસ્ત્રમાં ન હોય તેવી અપૂર્વ વાણીનું દર્શન કરાવે છે; શાસ્ત્રમાં જેમ કહ્યું તેમ કહે તો તેમાં અપૂર્વતા જણાતી નથી! તેઓ જ્યારે શાસ્ત્રથી કાંઇ જુદું જ બતાવે છે, ત્યારે તેઓમાં લોકો અપૂર્વતા જુએ છે. સંયોગ જોઈ કોઈ વ્યક્તિ, એક વસ્તુ-હકીકત પ્રચલિત હોય તેને ફેરફાર કરી બીજા રૂપમાં મૂકે, ત્યારે લોકોને તે વસ્તુની નવીનતા લાગે છે, અથવા રસિકતા લાગે છે; પણ તે વસ્તુ સત્ય છે, કે કૃત્રિમ—બનાવટી છે, તે વાતનો ખ્યાલ કરવા સમાજ-ને દેખવું આજે થોડું પણ ગમતું નથી.

[પૃષ્ઠ ૪૨૬] તપ વિષે બોધ.

તેઓ કહે છેઃ—

“તપ વિગેરે કરવાં તે કાંઇ મહાભારત વાત નથી. માટે તપ કરનારે અહંકાર કરવો નહિ. તપ એ નાનામાં નાનો ભાગ છે. ભૂખે મરવું કે ઉપવાસ કરવા તેનું નામ તપ નથી. માંહીથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય, ત્યારે તપ કહેવાય; અને તેથી મોક્ષ ગતિ થાય. બાહ્ય તપ શરીરથી થાય. તપ છ પ્રકારે—૧ અંતર્વૃત્તિ થાય તે. ૨ એક આસને કાયાને બેસારવી. ૩ ઓછો આહાર કરવો તે. ૪ નીરસ આહાર કરવો તે. ૫ વૃત્તિઓ ઓછી કરવી તે. ૬ આહારનો ત્યાગ તે.”

આ તેઓની અપૂર્વ વાણી! શાસ્ત્રકાર કહે છે, તેના કરતાં બીજે પ્રકારે કહેવું અથવા અવળા સવળું કહેવું, કે થોડું પણ મચરડવું, ને સાથે તેમાં પોતાનો સ્વચ્છંદ ઉમેરવો તે. તેથી ઉત્સૂત્ર થાય છે કે નહિ,

તેનો ભય તેમના હૃદયમાંથી નિકળી ગયો છે એમ એમના આરંભ ઉપરથી સમજાય છે. તપ કરવો એ મહાભારત વાત નથી. તેમ એ નાનામાં નાનો ભાગ છે, આમ તેઓ જ્યારે કહે છે, ત્યારે અમારે પૂછવું કે એવી વાત શું શાસ્ત્રમાં કહી છે? શાસ્ત્રો કહે છે કે તપ એ અગત્યનો ભાગ છે, ને તેના સિવાય ભવ વન સાફ થતું નથી. તપ વિના કર્મોનો નાશ થતો નથી. તેઓ વળી એમ કહે છે કે ભૂખે મરવું કે ઉપવાસ કરવા તેનું નામ તપ નથી; ત્યારે શાસ્ત્રો બાહ્ય તપના છ પ્રકારમાં પ્રથમજ ઉપવાસ કરવાનું ને ભૂખે રહેવાનું કહે છે. ત્યારે શાસ્ત્રો સાચાં છે, કે તેઓ બોલે છે તે સાચું છે? "બાહ્યથી અંતર કરવું શુદ્ધ થાય ને તપ કહેવાય." તે શાસ્ત્રોક્ત આંતર તપ છે, તેની કોણ ના પાડે છે? પરન્તુ આંતર તપની ઉત્તમતા છતાં બાહ્ય તપને નિરુપયોગી ગણી ફેંકી દઈ શકાય તેમ નથી. આગળ તેઓ બ પ્રકારે તપ ગણાવે છે. તેમાં પણ તેઓ પહેલે ભેદે "આંતર્વૃત્તિ કરવી" એમ કહે છે. ત્યારે શાસ્ત્ર પહેલે પ્રકારે ઉપવાસ કરવાનું કહે છે. આમ સમજણપૂર્વક તપ કરવા-ભૂખે રહેવા મનુષ્યોને કહે છે, ત્યારે તેઓ આંતર્વૃત્તિ કરવા સીધો પહેલું કહે છે. આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે નહિ પણ જ્ઞાનીની આજ્ઞા બહાર તેઓ બોલે છે. બીજાઓને તેઓ કહે છે કે જ્ઞાનીની આજ્ઞા બહાર છવ વર્તે છે. તેથી કેવી રીતે તેનો નિસ્તાર થાય? ત્યારે તેઓને પોતાને માટે શું સમજવું?

[પૃષ્ઠ ૪૨૭] સત્પુરુષની ઓળખાણ શું?

કોઈએ પ્રશ્ન કર્યું છે કે-સત્ પુરુષ કેમ ઓળખાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે:—

"સત્ પુરુષો તેમનાં લક્ષણોથી ઓળખાય. સત્ પુરુષોનાં લક્ષણ-તેઓની વાણીમાં પૂર્વાપર અવિરોધ હોય; તેઓ ક્રોધનો જે ઉપાય બતાવે, તેથી ક્રોધ જાય; માનનો જે ઉપાય કહે, તેથી માન જાય; જ્ઞાનીની વાણી

જરૂર કુશળ હોય છે, તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી બીજા અજ્ઞાનીની વાણી ઉપર ને ઉપરજ હોય. જ્યાંસુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી, ત્યાંસુધી બધી પણ છાશ બાકળા જેવા લાગે. સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનું અંતરનું સોનાની અને પીતળની કંઠીના ઓળખાણની પેઠે સમજવું જોઈએ.... ત્યારે ત્યાગી કોને કહેવાય? જે પદાર્થને જ્ઞાની ઝેર કહે તેને ઝેર જાણી મૂકે, અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધે તેને વસ્તુના ત્યાગી કહેવાય"

એઓનાં કથન પ્રમાણે સત્ પુરૂષત્વ, સદ્ગુરૂત્વ ને જ્ઞાનિત્વ જો કોઈ માં વર્તમાન કાળે તેઓમાંજ જણાય છે, કારણકે તેમણે જે લક્ષણો કહ્યાં છે, તેવાં બીજે ક્યાં જણાય છે? તેઓ પ્રથમ એમ કહે છે કે સતપુરૂષની વાણીમાં પૂર્વાપર વિરોધ ન હોય. આ લક્ષણ ખરૂં હોય તો તેઓના લખેલા આ લેખોમાં આપણને ઘણે જગાએ વિરોધ બતાવ્યો છે, તે સ્પષ્ટસિદ્ધ છે, તેનું કેમ? એક જગાએ તેઓ (૪૩૦ ના પૃષ્ટ પર) કહે છે કે સમકીતીને મોક્ષની ઇચ્છા નથી; ત્યારે બીજી જગ્યાએ કહે છે કે આ કાળમાં મોક્ષ નથી તેમ કહેવું તે પુરૂષાર્થને ઢીલો કરી નાખે છે. એક સ્થળે વળી તેઓ કહે છે કે જૈનનું કેવળ જ્ઞાન નથી જોઈતું, ને સમકીત પણ નથી જોઈતું; ત્યારે બીજે વળી કહે છે કે અમને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ છે, એક ભવ બાકી રહ્યો છે! જેને કેવળજ્ઞાન નથી જોઈતું, તેને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વી થવાની શાને ધગશ ઉભી થઈ? એમના લેખોમાં વિરોધ જોવાની જેને તીવ્ર ઇચ્છા થાય, તેણે એક દિવસને શાન્તપણે આખું પુસ્તક "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" વિચારી જોવું અવશ્ય તેને ખબર પડશે કે એકજ પેરેગ્રાફમાં ઉપરની લીટીમાં શું કહે છે ને નીચેની લીટીમાં શું કહે છે. ઉપરની લીટીમાં તેઓ કહે છે કે પ્રકાશક હવે જીવોના કલ્યાણ માટે બહાર પડે, ત્યારે તેને કોઈ પુસ્તક વાંચવાની આવશ્યકતા નહિ રહે; નીચે વળી કહે છે કે પ્રારબ્ધ કર્મથી નિવૃત્ત થવા જ્ઞાનીઓ ઇચ્છતા

નથી! એક સ્થળે કહે છે કે તૈયારી છે, નીચેની લીટીમાં કહે છે કે હજી વાર છે!

તેઓ કહે છે કે ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ જાય. આ વાર્તા બરાબર હોય તો તેઓના કથન પ્રમાણે આજે કોઈ તેઓના જેવા જણાતા નથી. તેઓનો ઉપદેશ સાંભળવા ત્યારે કેટલા બધા લોકો કે તેઓના અનુયાયીઓ તેઓની પાસે એકત્ર મળતા હશે? તેઓએ તે વખતે ક્રોધ જવાનો ઉપાય બતાવ્યો હશે, તેમાંથી એકનો પણ ક્રોધ ગયો હોય એમ શું સંભાવના થાય છે કે? ક્રોધને શમાવવો તે મનુષ્યની યોગ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે, નહિ કે ઉપદેશકની યોગ્યતા ઉપર તેમ નહિ તો શ્રી મહાવીરે ગોશાળકને શું ક્રોધ છોડવાનો ઉપાય નહિ બતાવ્યો હોય? તો કાં ગોશાળકનો ક્રોધ ન ગયો? તેમાં મહાવીરની અપૂર્ણતા સમજવી, કે ગોશાળકની અયોગ્યતા સમજવી? મતલબ એ છે કે તેમણે જે લક્ષણ બાંધ્યું તેનો સંબંધ મળી શકતો નથી.

વળી તેઓ કહે છે કે-જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી ત્યાંસુધી સૂત્રો પણ છારા બાકળા લાગે છે! જ્ઞાનીની વાણીથી સૂત્રમાં સ્વાદ આવે છે! જ્ઞાનીની કે માલ વેચનારની કિમ્મત તેઓ વધારે આંકે છે, પણ માલની કે જ્ઞાનની કિમ્મત તેઓ ન આંકતા હોય એમ જણાય છે. આ વાર્તા એકવાર આપણે માની લેઇએ, પણ આપણે જાણીએ છીએ કે એક ગામડીયો શહેરોના બજારમાં ઘણો કિંમતી માલ વેચતાં વેચનારને જુએ છે, માલ પણ તે જુએ છે; પણ તેને કિંમત નથી વેચનારની કે નથી કિંમત માલની; ત્યારે શું એમ કહી શકાશે કે માલ ઉંચો નથી કે માલ વેચતાં નથી આવડતો? વસ્તુ એ છે કે, તેમાં ગ્રાહકનીજ યોગ્યતા નથી. સૂત્રો છારા બાકળા લાગે છે, તે તેના અભ્યાસનું પરિણામ છે. વસ્તુને વેચનારની કિમ્મત અનજાણીઓ-અભણ મનુષ્યો કરી શકતા નથી. અનજાણીઓ આજે

જનતામાં કે થોડા મંડળમાં વ્યાખ્યાન આપનારનું માત્ર દમમાર વક્તૃત્વ જોઈ અંજાઈ જાય છે, ને તેની ઘણી પ્રશંસા તેઓ કરે છે; એથી કરી એમ સમજી નહિ જવું જોઈયે કે વક્તા હુંશિયાર છે, તેથી શ્રોતાઓ ખુશ થાય છે. માત્ર શ્રોતાને તેની પ્રકૃતિની ઢબ છબ ગમતી આવી છે, એટલે તે તેને પ્રભુ તુલ્ય પણ માની લે છે. તેની પ્રકૃતિને રસ ન આવે તો પ્રભુવત્ હોય તોપણ તે તેને પથ્થરની જેમ માની લે છે. ખુદ શ્રી મહાવીર સંપૂર્ણ જ્ઞાની હતા, છતાં ઘણાને તેઓના જ્ઞાનનો રસ નથી આવ્યો. જમાલી જેવાને પણ તેમના વિચારો ગમ્યા નથી. તેમનાં સૂત્રો ગમે તેટલાં ઉચ્યાં છતાં જમાલીને ગમ્યાં નથી. તો શું મહાવીર જ્ઞાની નહિ હતા કે? ગોશાળક તેવો જ્ઞાની નહિ હતો, છતાં તેના સેવકો તેને સર્વજ્ઞ કહેતા હતા. જ્ઞાની હોય તો તેની વાણીમાં શ્રોતાઓને મીઠાશ આવે છે, તેમ એકાંત કહી શકાયજ નહિ.

[પૃષ્ઠ ૪૨૮] આ કાળમાં મોક્ષ નથી.

તેઓ કહે છે કે:—

"જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ નામના જૈન સૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે આ કાળમાં મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મિથ્યાત્વનું ટળવું અને તે મિથ્યાત્વ ટળવા રૂપ મોક્ષ નથી. મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ છે; પણ સર્વથા એટલે આત્યંતિક દેહરહિત મોક્ષ નથી."

૪૧૨ પૃષ્ઠ પર તેઓ લખે છે કે:—

"અજ્ઞાનીઓ આજે કેવળ જ્ઞાન નથી, મોક્ષ નથી, એવી હીનપુરૂષાર્થની વાતો કરે છે."

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં મોક્ષ નથી એમ તેઓ પોતે લખે છે, ને ઉપર વળી લખે છે કે તેવી અજ્ઞાનીઓ વાતો કરે છે. તો જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રને આપણે અજ્ઞાની કહીશું કે કોને અજ્ઞાની કહીશું? ઉપર તેઓ લખી ગયા છે કે જેની વાણીમાં વિરોધ ન હોય તેને

સત્પુરુષ કહેવા; તો આ વિરોધ ખરો કે નહિ? તેઓ કહે છે કે જંબૂદ્રીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં મોક્ષ નથી, એટલે આત્યંતિક દેહરહિત મોક્ષ નથી; પણ મિથ્યાત્વના ટળવારૂપી મોક્ષ છે. હવે સૂત્રો જ્યારે સાફ ના પાડે છે, ત્યારે તેઓ માન્ય કરે છે કે મોક્ષ નથી, પરન્તુ મિથ્યાત્વના ટળવારૂપી જે બીજા પ્રકારનો મોક્ષ તે તો આ કાળમાં છે જ! આનું નામ વાણીચાતુર્ય.

[પૃષ્ટ ૪૨૮] ચોભંગી.

"શાસ્ત્રમાં અભવ્યના તાર્યા તરે એમ કહ્યું નથી. ચોભંગીમાં એમ અર્થ નથી. ઢુંઢીયાના ધરમશી નામના મુનિએ એની ટીકા કરી છે. પોતે તર્યાં નથી ને બીજાને તારે છે, એનો અર્થ આંધળો માર્ગ બતાવે તેનો છે. અસદ્ગુરૂઓ આવાં ખોટાં આલંબન દે છે."

જ્યારે શ્રીમદ્ ઉપર મુજબ કહે છે, ત્યારે ચોભંગીને બરાબર સૂત્રના કથન પ્રમાણે તેઓએ સમજાવી હોત તો શું ખોટું હતું! અભવ્યના તાર્યા તરે નહિ એ વાત સાચી હતી, તો શામાટે સૂત્રમાંના ઉલ્લેખો ટાંકી બતાવ્યા નહિ? મોઢેથી ગમે તેમ બોલી જવું, તે તો સૌને આવડે છે. આ વાત પહેલાં તેઓ લખી ગયા છે, ને એજ વિષયને આ સ્થળે ફરી તેઓએ ચર્ચ્યો છે, છતાં મૂળની વાત નથી કરતા, તે ઉપરથી કોઈપણ સમજી જશે કે તે તેઓનું કથન સત્ય કે સાધાર નથી. આપણે અત્ર અભવ્યના તાર્યા તરે એ સિદ્ધ કરવાનું નથી, પણ શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યસ્વભાવ-વસ્તુસ્થિતિનું જે સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, તેજ અત્ર સમજાવવાનું છે. આ ચોભંગીમાં માત્ર બીજા ભંગની વાત વિષે વિવાદ છે; આ વાત ગંગેરી ધારે વિવેચન પ્રથમ આવી ગયું છે. સહજ વાત એ છે કે એક પુરુષ બીજે ભંગે એવો છે કે પોતે તરતો નથી, પણ બીજાને તારે છે. આજે જગતમાં જ્ઞાનીઓએ તેવા કંઈ દાખલાઓ જોયા છે; જેમકે, પોતે ત્યાગી થાય, પણ બીજાને તે ત્યાગી કરતો નથી. બીજો પુરુષ

એવો છે કે, પોતે ત્યાગી ન થાય, ને બીજાને ત્યાગી કરે છે. ત્રીજો પુરૂષ પોતે ત્યાગી થાય છે ને બીજા અનેકને ત્યાગી બનાવે છે. ચતુર્થ પુરૂષ પોતે ત્યાગી થાય નહિ, ને બીજાને કરે નહિ. શ્રીમદ્ અભવ્યના તાર્યા તરે તે વાતની ના કહે છે, જેમ આંધળો પોતે માર્ગ સમજે નહિ ને બીજાને માર્ગ દર્શાવે નહિ તે વાતો આપણે ચતુર્થ ભંગમાં લેઈએ; પણ બીજો ભાંગો છે, તેને માટે કોઈ વ્યક્તિ જોઈએ કે નહિ? પોતે તરે નહિ, વા ત્યાગી થાય નહિ, વા સમજે નહિ, પણ બીજાને તારે, ત્યાગી કરે, ને સમજાવે. એવો ભેદ-ભંગ-વિકલ્પ પ્રભુએ ચતુર્ભંગીમાં કહ્યો છે, તો તેનો સ્વામી, માલેક કે જગ્યાપૂરક કોઈ હોવો જોઈએ કે નહિ? તેઓ તો ના પાડી ઉભા રહ્યા. જો ના પાડવી હતી, તો જરૂર એ સ્થળના માલેકનો ખુલાસો કરવો જોઈતો હતો. તે ખુલાસો તે કરતા નથી, ને ઢુંઢીયાના ધરમશી નામના મુનિએ કહ્યું છે, તે ખોટું છે, એમ કહેતાં વાર લગાડતા નથી; પણ ચતુર્ભંગીનો એક પણ ભંગ પૂર્ણ કરી શક્યા નથી, એ જ એ ચોભંગીની તેમની વાસ્તવિક સમજની ખામી બતાવે છે.

પહેલા ભંગ ને ત્રીજા ભંગનો વિવાદ નથી; ચતુર્થ ભંગમાં એવા જીવો છે, કે જે પોતે તરતા નથી, ને બીજાને તારતા નથી; ત્યારે બીજો ભંગ એવો છે, કે જેને માટે વિવાદ ચાલી રહ્યો છે. એ સાદ્ સમજાય તેવો પ્રકાર છે. આજે જગત્માં ઘણા જીવો છે, કે જે બીજાને કમ્મર કસી બોધ આપી રહ્યા છે. પોતાનું તદ્દન પોલું હોય છે, ને બીજાને રૂડી રૂડી શિખામણો આપે છે. એ ભંગો જોવા આપણે ક્યાં બીજે સ્થળે જવું છે? એ પ્રકાર આજે જૈન-વર્ગમાં ને બીજે પણ જણાય છે. જૈન વર્ગમાં ઘણા તત્ત્વનો અભ્યાસી વર્ગ છે, જે સારૂ સમજે છે; પણ તે વર્ગ સુખમાં એટલો લીન જણાય છે, કે પોતાને માટે તેને કાળજી જણાતી નથી. આમ છતાં

તુર્ત જ ઉભો થઈ બ્રહ્મચર્યવ્રત સ્વીકારે કે નહિ ? કોઈ ઉપર તે વખતે વાણીની એવી અસર થાય કે નહિ ? ધારો કે કોઈએ વાણીમાં ભિન્નાર્થ જઈ વ્રત આદર્યું; શ્રીનંદે પોતે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાલન કર્યું નહિ, એટલે પોતે ખાલી રહ્યા; પણ બીજાને અસર થાય છે. જો આપણે એમ માનીએ કે તેઓને પોતાને વ્રત નથી, તો બીજાને અસર નહિ થાય; તો પછી આપણે બીજું પ્રશ્ન એ કરીએ કે તેઓ જ્ઞાની તરીકે ગણાય છે, તો તેમના કહેવાથી ભક્તજનમાં તે ગુણ આવવો જોઈએ; એટલે તેઓના કથન પ્રમાણે જે પોતામાં નથી, ને બીજાને અસર થાય છે, તો તે ચતુર્ભંગીના બીજા ભંગમાં આવી શકે છે; ને જો પોતે ખાલી છે તો બીજાને અસર ન થાય એમ સિદ્ધ કરે છે તો તેઓએ પોતે જ્ઞાની તરીકે સમાજમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે અને તેની વાણીની અસર થવી જોઈએ એ વાતો તેઓ કહે છે, તે વાતો ખોટી પડે છે. એટલે તેઓ જુદે જુદે સ્થળે જે બોલ્યા છે, તે તેઓના આ કથન ઉપરથી સત્ય છે કે અસત્ય છે, તે સમજી જવાશે.

તેઓ લખી ગયા કે પોતે તર્યાં નથી ને બીજાને તારે છે, તેનો અર્થ આંધળો માર્ગ બતાવે તેવો છે; ઢુંઢીયાના ધરમશી નામના મુનિએ એ અર્થ ભર્યો છે; અસદ્‌ગુરુઓ આવાં ખોટાં આલંબન દે છે. આ લખ્યા ઉપરથી એમ લાગે છે, કે તેમને આ અર્થથી બહુ દુઃખ થયું હશે. શ્રીમાન્ ધર્મસિંહજી દીક્ષિત થયા ન હોત, ને સંસારમાં રહી લોકોને બોધ આપતા હોત, ને લોકોને કહેતા હોત કે અભવ્યના તાર્યા જીવો તરે છે, તો તો એમ પણ કહી શકાત કે સંસારમાં રહી સદ્‌ગુરુ થવાની લાલસા તેમને વધી પડી હશે અને તેથી તેઓ આવાં ઓઠાં લે છે; પણ એ તો વાતો જાણીતી છે કે તેઓએ સદ્‌ગુરુ થવાને બહાને એવાં ખોટાં આલંબન લીધાં નથી. જેને સંસારમાં રહી સદ્‌ગુરુ થવું છે, તે મનુષ્ય ગમે તેમ બોલે, ને ગમે તેમ આલંબન લે, પણ ધર્મસિંહજી તો મહાપુરુષાર્થ કરી, ગમે

તેવા સખ્ત સાંપ્રદાયિક બંધન છતાં સંસાર છોડી દઈ પંચ મહાવ્રતનું પાલન કરવા નિકળી પડયા હતા; નહિ કે ગૃહમાં રહી મોટી મોટી બડાઈઓ હાંકી, સમકીત, સદ્દગુરૂ ને મોક્ષની વાતો કરી, વર્તનમાં કંઈ પણ નહિ મૂકી સદ્દગુરૂ થવા, સાધુમાત્રને અસદ્દગુરૂ કહી સંસારના સુખતરૂની શીતળ છાંયા તળે બેસી રહ્યા હતા. શ્રીમદ્ કહે છે કે જ્ઞાનીની વાણી વિના સૂત્રો છારબાકળા લાગે છે, તો આજે તેઓ જેવા જ્ઞાનીથી શું પરિણામ આવ્યું છે? સદ્દગુરૂ થયાથી પણ આજે શું વિશેષ જણાય છે? તેમના અનુયાયીઓમાં એક પણ મહાવ્રતધારી સાધુ નથી, એક પણ બાર વ્રતધારી શ્રાવક હોવાની ના કહે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓમાંનો એક પણ દઢ સમ્યક્ત્વી હોવાની હા કહેતો હોય એમ જણાતું નથી. જેઓ ત્યાગી હતા, તેઓ શ્રીમદ્‌ની વાણીથી આજે છેક તળીએ બેઠા છે. શ્રીમદે સદ્દગુરૂની વ્યાખ્યા કરી પણ તેઓ જો સદ્દગુરૂ હોત તો તેમના સેવકો ઉંચે જવા જોઈએ કે નીચે જવા જોઈએ? આજે એ કોયડો ઉકેલવા જેવો છે. આજે તેમના અનુયાયીઓ આચાર, ત્યાગ, વૈરાગમાં અધઃસ્થિતિમાં જતા હોય એમ જણાય છે. તેઓના સેવકો કહે છે કે ચતુર્થ પંચમ જીવસ્થાનકની વાતો શું કરો છો, હજી પહેલા જીવસ્થાનકે આવીએ તોય ઘણું છે. તેઓના સેવકો કેટલા અજ્ઞાનમાં છે, તેનો એક દાખલો દઈએ. તેઓ એમ બોલે છે કે પહેલું ગુણસ્થાનક પણ હજી જીવને આવ્યું નથી. આ બધાઓ પહેલા ગુણસ્થાનકથી નીચે છે, કારણ કે પહેલા ગુણસ્થાનકમાં આવીએ એવા ગુણો હજી ક્યાં આવ્યા છે? એટલે કે ગુણ આવે તો ગુણસ્થાનક પહેલું પણ આવે, પણ કોઈ જાતિનો ગુણજ હજી અમારામાં આવ્યો નથી! ગુણ હોય તે ગુણસ્થાનકમાં હોય, એવું માની પોતાને હજી કેટલાક નિર્ગુણી ધારે છે!

[પૃષ્ઠ ૪૨૯] પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની.

તેઓ જણાવે છે કે—

"શાસ્ત્રમાં કહેલ મહાવીર સ્વામીની આજ્ઞાથી દરેક જીવ વર્તે, તેવા પ્રકારના જીવો હાલમાં નથી. માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની જોઇએ. કાળ વિકરાળ છે. કુગુરૂઓએ લોકોને અવળો માર્ગ બતાવી ભૂલાવ્યા છે, મનુષ્યપણું લૂંટી લીધું છે, એટલે જીવ માર્ગમાં કેમ આવે ?... ... ..."

આજે સૂત્રો પ્રમાણે ચાલે તેવા જીવો તેઓના કથન પ્રમાણે નથી; એટલે આ વખતે લોકોએ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની શોધ કરવી જોઇએ, અને તેઓના કથન પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ; આજના કુગુરૂઓએ તો તે જીવોને અવળે માર્ગે ચડાવી દીધા છે, એટલુંજ નહિ પણ બીચારાઓનું મનુષ્યપણું પણ તેઓએ લૂંટી લીધું છે! આજના જીવો ઉપર જૂલ્મ કરનાર આવા કુગુરૂ ઉપર તેઓને દયા છૂટે છે; એટલે સદ્‌ગુરૂ તો તેઓ માત્ર એક જ છે, ને પ્રયત્ક્ષ જ્ઞાની પણ તેઓ વિના આજે કોઈ જણાતા નથી! એમ તેઓ અનેક વખત આગળ પાછળ લખી ગયા છે. આ પૂર્વે પણ જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રની વાતો કર્યા પછી તેઓ કહે કે,—"આત્મા ને સદ્‌ગુરૂ એકજ સમજવા." એક આત્મા છે, ને સદ્‌ગુરૂ પણ એકજ છે.

મતલબ એ છે કે આ કાળ વિકરાળ છે, કુગુરૂઓ ઘણા છે; તેમાં સદ્‌ગુરૂ, સત્ પુરૂષ, જ્ઞાની, હોય તો તેઓ પોતે એકજ છે. આજે તેઓની આવશ્યકતા લોકોએ જાણવી જોઈએ, એમ તેઓનું કથન સારૂં સારૂં છે. તેઓને જ્ઞાની સદ્‌ગુરૂ વિગેરે થવાનો ખૂબ ઉમંગ છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની હોવાનો પણ કાંઈ ઓછો ઉત્સાહ નથી. સૂત્રો પ્રમાણે લોકો ચાલે તેમ નથી, તેથી પ્રત્યક્ષ શાસકની જરૂર છે; એટલે સાક્ષાત્ જીવોના શાસ્તા થવાની પણ તેમની ઇચ્છા જણાય છે. પણ મહાવીર, સુધર્મા, વિગેરે શાસનના શાસક થયા હતા, તેઓ તો ત્યાગી હતા. તેમ શ્રીમદે ત્યાગી થઇ એ લક્ષ્ય બાંધવું ઇષ્ટ હતું પણ આમ વાતો કરવાથી શાસક થઇ શકાતું નથી. શ્રીમદ્ તો આજનાં શાસ્ત્રો કરતાં વધી જવા ઇચ્છે છે! અને

લોકોના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની થવા ઇચ્છે છે! પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની થવા ચાહતા હોય તેની પાસે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આજના જૈન વર્ગમાં અને આ પંચમ કાળ પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધીમાં જેટલી શાસ્ત્રોની કિમ્મત છે, તેટલી તો શું, પણ તેના કેટલાએ અંશે આજના કયા પુરૂષની કિમ્મત છે? આજના સાધુઓ જેને તેઓ કુગુરૂ કહે છે. તેઓ ઘણી ભૂલો કરતા હોય (તેનો થોડો પણ બચાવ નથી) પણ તેઓ શાસ્ત્ર ઉપર પગ મૂકી ચાલતા નથી, ત્યારે શ્રીમદ તો સ્થળે સ્થળે શાસ્ત્રને પાછળ મૂકીને પોતાનાં વચનોને આગળ કરતા હોય છે.

[પૃષ્ઠ ૪૩૦] ભગવાન્.

પહેલા પેરામાં તેઓ લખે છે કેઃ—

"ભગવાન્ માણસ જેવા માણસ હતા. તેઓ ખાતા, પીતા, બેસતા, ઉઠતા, એવો ફેર નથી. ફેર બીજો જ છે. સમોવસરણાદિના પ્રસંગો લૌકિક ભાવના છે. ભગવાનનું સ્વરૂપ એવું નથી. ભગવાનનું સ્વરૂપ સર્વ નિર્મળ આત્મા સંપૂર્ણજ્ઞાન પ્રગટ્યે છે તેવું છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તેજ ભગવાનનું સ્વરૂપ. વર્તમાનમાં ભગવાન્ હોત. તો તમે માનત નહિ. ભગવાનનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન છે............જેમ ભગવાન્ વર્તમાન હોત અને તમને બતાવત, તો માનત નહિ, તેમ વર્તમાનમાં જ્ઞાની હોય તો મનાય નહિ. સ્વધામ પહોંચ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થવા નથી. પછવાડેથી જીવો તેની પ્રતિમાને પૂજે પણ વર્તમાનમાં પ્રતીત ન કરે. જીવને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ વર્તમાનમાં થતું નથી "*

તેઓ લખે છે કે ભગવાન માણસ જેવા માણસ હતા, ને સમો-સરણાદિક તો લૌકિક ભાવના છે; 'ભગવાનનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તેજ ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય તો જ્ઞાન છે;' એટલે તેઓ કહે છે કે ભગવાન્ સમવસરણાદિકથી ભગવાન નથી, પણ ભગવાનને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, તોજ તે ભગવાન થઈ શકે છે. જેમ

*સંશોધક લખે છે કે—આ વિચારો શ્રીમદે પોતાને ઉદ્દેશીને લખ્યા સંભવે છે.

આજે જ્ઞાની હોય ને તેની ઓળખાણ થતી નથી, તેમ આજે ભગવાન્ હોય ને તેઓ કાંઇ બતાવે, તોપણ લોકો માને નહિ! જ્ઞાની તરીકેનો શ્રીમદ્નો દાવો છે, એ આપણે જાણી છીએ. કદાચ કોઈને તે વિષે શંકા રહેતી હોય, તો સંશોધકે લખ્યું છે કે આ પોતાને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે. તેઓ કહે છે કે ભગવાન્ માણસ હતા, ખાતા પીતા, બેસતા ઉઠતા, અને તેઓ પણ તેમજ કરે છે. વિશેષ એ કે ભગવાનને સમવસરણાદિક (અતિશય) થતા હતા. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે તે તો લૌકિક પ્રસંગો-ભાવના છે; એટલે એ વાતો ઉડી ગઈ! ત્યારે ભગવાનમાં મુખ્ય ગુણ રહ્યો-જ્ઞાન. તે જ્ઞાન તો તેમનામાં છે, એમ તેઓનું કથન છે. ભગવાનનો ગુણ ત્યાગ, અપૂર્વ ત્યાગ, સર્વ જીવો પ્રતિ સંપૂર્ણ અભયદાન, આવા ગુણોની વાતો તેઓ ભગવાનના લખાણમાં લેતા નથી, કારણકે તેઓ તેમાંનું કાંઈ પણ કરી શકતા નથી! એટલે તેઓ ધીમે ધીમે, પગલે પગલે, આગળ વધવાની આશા રાખતા હોય એમ લાગે છે. છેવટે તેઓ ભગવાન્ તરીકે જનતામાં ઓળખાવા ઇચ્છતા હોય તેમ પણ લાગે છે. આજે તેઓના અનુયાયીઓ તો તેમને ભગવાનજ માને છે, પૂજે છે, એટલું જ નહિ પણ ભગવાન કરતાં પણ અધિક તેમને તેમના સેવકો માને છે.

તેઓ પોતે લખે છે કે વર્ત્તમાનમાં જ્ઞાનીની કિમ્મત થતી નથી, પણ અદીઠા ગયા પછી લોકો જ્ઞાનીની પ્રતિમાને પૂજે છે. હૃદયમાંની પૂજાની લિપ્સા-સન્માનની કાંક્ષા તેમના લેખો ઉપરથી જણાઈ આવે છે, જોકે તેઓએ બીજાઓને તેમ કરતાં ધિક્કાર્યા છે. તેઓ કવિતામાં બોલ્યા છે કે—

" ન હોય પૂજાદિકની કામના રે
ન હોય વહાલું અંતર ભવદુઃખ;
મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે."

આ રસ તેઓએ ગાયો છે પણ માન-પૂજાની કાંક્ષા છૂટી નથી. કદાચ લોકોને રસ પડે, તો ભલે મહાત્મા તરીકે તેઓને ઓળખે, પણ સ્થળે સ્થળે જ્ઞાનીરૂપે ભગવાન તરીકે તેઓ પોતેજ લેખોમાં લખી ગયા છે. આજે કોઈ મનુષ્ય પોતાને જ્ઞાની તરીકે કે મહાત્મા તરીકે કે ભગવાન તરીકે પ્રશંસે તો લોકો તેને માટે કેવો મત બાંધે વારૂ?

જૈન દર્શનના સિદ્ધાન્ત તરીકે તો તેઓ ભગવાન નથી જ, કારણકે તેઓ પોતે કહી ગયા છે કે આજે મોક્ષ નથી, તેમ એક ભવ આડો રહ્યો છે, એટલે કેવળ જ્ઞાન તો નથી જ. ત્યારે મનઃપર્યવ જ્ઞાની તેઓ છે શું? તેમ પણ નથી, કારણ કે સાધુ થયા સિવાય મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, અને તેઓ સાધુ થયા નથી. ત્યારે શું અવધિજ્ઞાન તેઓને છે? તે પણ નથી. અવધિજ્ઞાની હોય. તે પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ, ઉત્તર, ઉર્ધ્વ, ને અધઃ એ ૬ દિશામાં અમુક હદ સુધી ચર્મચક્ષુની સહાય વિના કંઈ પણ જોઈ શકે છે. તેઓ એ રીતે કંઈ પણ જોતા હોય, તેવું જ્ઞાન તેમના લેખમાંથી નિકળતું નથી. તેઓને મતિ-શ્રુતિ જ્ઞાન હોય. તેથી જ્ઞાની કહેવાતા માગતા હોય તો ના નથી. તેમને શ્રુત જ્ઞાન હોય, તોપણ આપણે ઉપર જોઈ ગયા, તેમ ઘણે સ્થળે તેઓ સૂત્રમાં નથી તેવું કહી નાખે છે. અને અનેક સૂત્રના પ્રમાણો આપે છે, તે પણ તેમાં હોતાં નથી. તો પછી તેમનું સૂત્રજ્ઞાન કેવું સમજવું? મતિ જ્ઞાનમાં તેઓની ઇન્દ્રિયો ને મન ઘણા સારા હોય તો, એ સંભવિત છે, પણ 'જ્ઞાની' કહેવાય તેવું શાસ્ત્રોક્ત જ્ઞાન તેમનામાં દેખાતું નથી.

[પૃષ્ઠ ૪૨૦]-સમકીતીને કેવળની ઇચ્છા ન હોય

તેઓ કહે છે કે "સમકીતીને કેવળ જ્ઞાનની ઇચ્છા નથી." સમકીતીને કેવળ જ્ઞાનની ઇચ્છા ન હોય, ત્યારે તેને ઇચ્છા શેની હોય? સમકીતી જીવો સંસારના સુખની ઇચ્છા રાખતા નથી, તો! સંસારસુખની ઇચ્છા રાખે અને કેવળજ્ઞાનની ઇચ્છા ન રાખે તો એ સમકીતી જીવ કહેવાય ખરો કે?

[પૃષ્ઠ ૪૩૦] અજ્ઞાની ગુરૂ

તેઓ લખે છે કેઃ—

"અજ્ઞાની ગુરૂઓએ લોકોને અવળે માર્ગે ચડાવી દીધા છે. અવળું ઠસાવી દીધું છે, એટલે લોકો ગચ્છ, કુલ આદિ લૌકિક ભાવમાં લદાકાર થઇ ગયા છે. અજ્ઞાનીઓએ લોકને સાવ અવળો જ માર્ગ સમજાવી દીધો છે. તેઓના સંગથી આ કાળમાં અંધકાર થઇ ગયો છે........"

પ્રભુ શ્રી મહાવીર જેવા સંપૂર્ણ વીતરાગ ને સંપૂર્ણ જ્ઞાની જેમ બોલે તેમ તેઓ બોલે છે; પણ જેઓ પોતાનું અજ્ઞાન રાખી રહ્યા નથી, તે પોતાના સમાજને જ્યારે ઉંધે રસ્તે દોરી રહ્યા છે ત્યારે તેઓ આવી ડાહી ડાહી વાતો કરે છે, તે તો વેલી સાસરે જાય નહિ ને ડાહીને શિખામણ આપે તેવો ઘાટ તેઓ કરે છે! તેઓનાજ સેવકો આજે પોતાના જ વાડાના મમત્વમાં કેટલા રંગાઇ ગયા છે, તે તેઓથી આવીને જુએ, તો તેમને સમજાય! તેઓ પોતે એમ માનતા હોય કે અમે સારૂં સમજ્યા છીએ, પણ સૂત્રથી વિરૂદ્ધ વાતો ને વિચારો તે ચલાવી રહ્યા છે, તે માટેની જોખમદારી તેઓને શિરે નથી શું? આજે સૌ કોઇ પોતે પોતાને પ્રશંસે છે ને સામાને નિંદે છે. એની વચ્ચે સમાધાન માટે માત્ર આજે જિનાગમો છે. જિનાગમથી કહી બતાવો કે અમુક ગુણો અજ્ઞાની ને કુગુરૂઓના છે, ને અમુક ગુણો જ્ઞાની ને સદ્ગુરૂઓના છે. માત્ર મોઢેથી જેમ આવે તેમ હાંકવું, તેનો અર્થ શું? તેઓ કહે છે કેઃ— "તેઓના સંગથી આ કાળમાં અંધકાર થઇ ગયો છે." આ સ્થિતિ કેટલેક અંશે બરાબર છે, પણ તેઓએ લોકોને જો કંઇક સમજાવી ઉચ્ચ કોટિમાં મૂકયા હોત તો તે કથન ન્યાયશીલ હતું. લોકો ઘણા અધઃસ્થિતિ પર આવી ગયા છે. દુઃષમ કાલનો પ્રભાવ કહો કે લોકોની નિર્બળતા વા પુરૂષાર્થની મંદતા સમજો, પણ અંધકાર કે હાહાકાર આજે જૈન દર્શનમાં દેખાય છે. વિશેષ દુઃખ એ છે કે એ અંધકારનો તેઓએ ઘટાડો કર્યો નથી, પણ બદલામાં

તેઓએ વધારો કર્યો છે. લોકો ઠીકઠીક ત્યાગમાં, આચારમાં, ક્રિયામાં હતા, તેઓને અંતરની પ્રકૃતિની વાર્તાઓ કરી, કષાયની મંદતાની વાર્તાઓ કરી, મૂલ માર્ગ–મધ્યમ માર્ગમાં હતા તેમાંથી તેઓને ખસેડયા છે. કષાયની મંદતા કરવી હતી, ને અંતરની અજ્ઞાનતા ઘટાડવી હતી, તે તો તેઓ કરી શક્યા નહિ; બદલામાં તેઓના અનુયાયીઓ તે પ્રકૃતિમાં મજબૂત થયા, ને ત્યાગથી ખસી ગયા. પછી અજ્ઞાની ગુરૂઓએ અંધકાર કર્યો, કે ગુરૂઓને અજ્ઞાની કહેનારે અંધકાર કર્યો ? આજે જૈન માર્ગમાં અંધકાર છે, ઉદ્યોત નથી; તેમાં તે ગુરૂઓ ભાગીદાર છે, કે સર્વ જીવો પોતપોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તી રહ્યા છે તેઓ જોખમદાર છે, તેનો ખુલાસો સૌ કોઈ સમજે તે ખરા; પણ આજે કંઈ જીવો જે ધર્મ, ત્યાગ, વર્તન, સંપ્રદાય–ગચ્છ–કે–ગુરૂને આશ્રયે કરતા હતા તે જીવોને ગચ્છ, કુલ, સંપ્રદાય, વ્યવહાર વિગેરે લૌકિક ભાવના છે, કદાગ્રહ છે, એવું સમજાવી–ઠસાવી, પોતાના મંડળમાં વાળ્યા, તેથી વિશેષ અંધકાર બીજો કયો ? લોકો ઉલમાંથી નિકળ્યા ખરા, પણ ત્યાંથી ચુલામાં પડયા છે. એક સંપ્રદાયમાંથી છૂટી બીજા સંપ્રદાયમાં પેઠા છે કે જેમાં પણ એક વ્યક્તિના માનપૂજામાંજ સર્વ સાર સમાઇ રહેલો મનાય છે ! ગચ્છાદિમાં લોકો હતા ત્યાં કદાચ જ્ઞાનની ન્યૂનતા હશે, પણ ત્યાગ વિચાર રીતિમાં તેઓ ઠીક હતા. આજે શ્રીમદ્‌ના મંડળમાં ન મળે રીતિ કે રીવાજ, ત્યાગ કે સદાચાર; કુલ લોકની મર્યાદા હતી, તેને પણ તોડી નાંખી તેઓ ઈચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તે છે. એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે લોકની લજ્જા રાખવાની જરૂર આપણને નથી ! તેઓ બોધ આપનાર પણ તેમજ કહે છે. શ્રીમદ્ પોતે પૂર્વે કહી ગયા છે કે એક સમ્યક્ત્વ આવે, તો પછી ગમે તેમ કરીએ, પછી અડચણ નથી. જ્યારે સદ્‌ગુરૂ આમ વર્ત્તન કરે, તો પછી તેઓના સેવકોને ગમે તેમ પ્રવર્તતાં કોણ વાંધો લેઇ શકે તેમ છે ? અંધકાર, ત્યાગ

અને રીતિ રીવાજમાં રહેનાર લોકોથી ફેલાયો છે, કે તેને તોડી ફાવે તેમ ચાલનાર લોકોથી ફેલાયો છે તેની સમજ હવે પડી શકશે.

[પૃષ્ઠ ૪૩૨] ઉપદેશ.

શ્રીમદ્ બીજાને ઉપદેશ આપતાં કહે છે કેઃ—

"જીવને સંસારી આલંબનો–વિટંબનાઓ–મૂકવાં નથી; ને એવાં આલં-બન લેઇને કહે છે કે કર્મનાં દળીયાં છે, એટલે મારાથી કાંઇ બની શકતું નથી. આવાં આલંબન લઇ પુરુષાર્થ કરતો નથી. જો પુરુષાર્થ કરે, ને ભવ-સ્થિતિ કે કાળ નડે ત્યારે તેનો ઉપાય કરીશું; પણ પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવો."

આ સ્થળે તેઓ કમ્મર કસીને બીજાને બોધ આપે છે. સૌ કોઇ "પરોપદેશે પાંડિત્ય"ની કહેવત સાચી પાડે છે. પોતાનું ગમે તેમ થાય, પણ બીજાને પુરુષાર્થ કરવા તેઓ ખરેખર ઉપદેશ આપે છે. જેમ તેઓ ઉપદેશ આપે છે, તેમ આજે થાય છે. કે બીજાને ઉપદેશ આપવા કમર કસે છે, પણ પોતાનું કરવું કોઇને ગમતું નથી. બીજાની વાતો છેટે રહી, પણ જેઓ માર્ગ પ્રગટ કરવા ને જીવનું કલ્યાણ કરવા બહાર આવવાનું કહેતા હતા, તેઓજ સંસાર-માંથી નિકળ્યા નહિ, તો પછી બીજાનું શું કહેવું! તેઓ બીજાઓને કહે છે કે "કર્મના દળીયાં છે" "મારાથી કાંઇ બની શકતું નથી" આવાં ખોટાં આલંબન શા માટે લ્યો છો? એમ કહીને કે પુરુષાર્થ કરતો નથી; પુરુષાર્થ કરો ને ભવસ્થિતિ નડે કે કાળ નડે ત્યારે અમને કહેજો, તેનો ઉપાય કરીશું: તેઓ જેમ બીજાને કહે છે, તેમ પોતે કેમ વર્તતા નહિ હોય? તેઓ પોતેજ કહે છે કે [illegible] ભોગા-વળી કર્મ નિવૃત્ત થયું નથી, તેમ માતાપિતાની આજ્ઞાથી મુક્ત થવાતું નથી; અને બીજાને કહે છે કે ભવસ્થિતિ કે કાળ નડે તો અમે ઉપાય કરીશું. તો પોતે પોતાનો ઉપાય નથી કરતા, તો બીજાનો ઉપાય શી રીતે કરશે તે સમજી શકાતું નથી. તેઓ બીજાને કહે છે કે પુરુષાર્થ કરવો, ત્યારે પોતે પોતાને માટે કહે છે કે જ્ઞાનીઓ તેમ

કરવા ચાહતા નથી ! આમ ઉપદેશમાં ને કૃત્યમાં અંતર છે, તે સાફ સમજી શકાય છે. પરન્તુ એ છે કે સૌને બીજાને બોધે પરોપકારની ઇચ્છા છે, પોતાને તો સ્ત્રીનાં સુખો ને તેના આનંદો ગમે છે ! આ કાંઇ ઓછું આશ્ચર્ય નથી કે જે ઉપાયો ઉપરથી બીજાઓને સમજાવ્યા છે, ને માર્ગ બીજાને આપી દે છે, અને પોતે તેનો ઉપયોગમાં લેતા નથી; તો તે માર્ગ કાંઇ ઉપયોગી નથી અથવા તેનો ભિન્ન અર્થમાં ભૂલ કરવામાં આવી છે.

તેઓ પૂર્વે કહી ગયા છે કે પોતે તર્યા નથી, તો બીજાને કેમ તારે ! તો આનો સ્પષ્ટ એ અર્થ છે કે પોતે પુરુષાર્થ કરતા નથી, ને સંસારનો સંબંધ છોડતા નથી, તો પછી તેઓ બીજાને કહે છે તેની શું અસર થશે ખરી કે ? તેઓ પોતેજ કહે છે કે પોતે તરે નહિ તે બીજાને શું તારે ? આ ઉપરથી પણ તેઓજ કહે છે કે પુરુષાર્થ કરતો નથી ને બીજાં આલંબનો લે છે; તો શું તેઓ બીજાં આલંબન લેતા નથી ? જો તેઓ આવાં આલંબન લઇ સંસાર સંબંધ છોડતા નથી, તો પછી તેઓના ઉપદેશની અસર કેવી થાય ? જો અસર ન થાય તો તેમાં દોષ કોનો ? આજસુધી જૈન સાધુઓના દોષ જોતા આવ્યા છે ને કહેતા આવ્યા છે કે તેઓમાં નથી તો બીજાને ક્યાંથી આપે ! એટલે કે જૈન સાધુઓમાં કાંઇ નથી. એટલે બીજાને અસર થતી નથી. અહીં જે એક બીજાને આપે છે તે પ્રમાણે પોતે કરતા નથી; તો પછી બીજાને ક્યાંથી અસર થશે ? પોતે જો પુરુષાર્થ કરી સંસાર વિરક્ત છોડી ત્યાગી થયા હોત તો બીજાને અવશ્ય અસર થાત. પણ તેઓના કથનથી એવું જણાય છે કે તેઓને જૈન છોડવું ગમતું નથી, તેમ બીજાઓને છોડવું ક્યાંથી ગમશે !

[પૃષ્ઠ ૪૩૫] જૈન સાધુઓ.

તેઓ જણાવે છે કે—

"હાલમાં જૈનના જેટલા સાધુ ફરે છે, તેટલા બધાય સમકિત સમ-

જવા નહીં. તેને જ્ઞાન દેવામાં હાનિ નથી, પણ તેઓ આપણું કલ્યાણ કરી શકે નહીં. વેશ કલ્યાણ કરતો નથી. જે સાધુ એકલી બાહ્ય ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે, તેમાં જ્ઞાન નથી."

શ્રીમદ્‌ને મતે જૈનના બધા સાધુ સમકીતી નથી, તો થોડા સમકીતી તેમાં હશે કે નહિ ? તેઓ થોડા કોઈનું કલ્યાણ કરે કે નહિ ? કે જૈન સાધુથી કલ્યાણ થવા સંભવજ નથી ? "તેઓ આપણું કલ્યાણ કરી શકે નહિ" એમ શ્રીમદ્ કહે છે, તો "તેઓ" એટલે જૈનના બધાય સાધુઓ સમજવા કે તેઓ એટલે સમકીત વગરના સાધુઓ ? વેશ કલ્યાણ કરતો નથી. તો મહર્ષિઓએ આ વેશ લેવાને શામાટે આજ્ઞા ફરમાવી હશે ? વેશ વસ્તુ વ્યર્થ છે, તો સ્વયં (જૈન)લિંગમાં આવવાની આ સાધુઓને શી જરૂર હતી ? આ બધા પ્રશ્નોના ખુલાસા આપણે અત્રે રહેવા દઈએ; પણ આપણે એક વાત એ પૂછીએ કે એવું કયું તેઓની પાસ તત્ત્વ છે, વા એવી કઈ સરાણ છે, કે જેના ઉપર તેઓએ આ બધાની પરીક્ષા કરી લીધી ? વા એવું કયું જ્ઞાન છે, કે જેનાથી એ વાત તેઓએ જાણી લીધી ? પણ જગત્‌માં એવી પદ્ધતિ ચાલે છે કે માનના ભૂખ્યા મનુષ્યો હમેશાં બીજાની બાજુ નિર્બળ જુએ છે. જેમ કોઈ વ્યાપારી હરીફ બીજાની પેઢી ચાલતી જોઈને પોતાની પેઢીને દઢ કરવા લોકોના દિલને ભરમાવે છે, ને કંઈ બહાને બીજાને બદનામ કરવા મથે છે, તેમ આ તેઓનો પ્રયત્ન છે. જેમ સાધુઓ એકલી બાહ્ય ક્રિયા જ્ઞાન વિના કરે છે, તેમ તેઓ બાહ્ય ક્રિયા વિના એકલી જ્ઞાનની વાતો કરે છે. તો જેમ સાધુઓ કલ્યાણ જ્ઞાન વિના કરી શકે નહિ, તેમજ એકલા જ્ઞાનથી પણ કલ્યાણ કરી શકશે નહિ; કારણકે જૈન દર્શન એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી કલ્યાણ થાય તેમ કહેતું નથી. જો શ્રીમદ્ જેમ સમજે છે, તેમ જ્ઞાન સાથે આંતરક્રિયાનો અમલ કરી શક્યા હોત ને પછી બીજાની ત્રુટિ-

છું? સત્ય હકીકત એ છે કે બીજાને હલકાપણું બતાવવામાં કોણ આ વિશ્વમાં પાછળ પગલાં ભરે છે?

[પૃષ્ટ ૪૩૬] અધમાધમ પુરૂષનાં લક્ષણ.

તેઓ કહે છે:—

“અધમાધમ પુરૂષનાં લક્ષણો:—સાચાં પુરૂષને દેખી તેને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય; તેનાં સાચાં વચન સાંભળી નિંદા કરે છે—ઓછી બુદ્ધિવાળા સાચી બુદ્ધિવાળાને દેખી રોષ કરે, સરળને મૂર્ખ કહે, વિનય કરે તેને ધનના ખુશામદીયા કહે......”

આ લક્ષણો તેઓએ ઠીક કહ્યાં છે, પણ તે કયા પ્રસંગને લીધે કહ્યાં હશે તે તો તેઓ જાણે. ૪૨૮ મા પૃષ્ટ પર તેઓ કહે છે કે ઢુંઢીયાના ધરમશી નામના મુનિએ અસચ્ચના તાર્યા તરે એવી ટીકા કરી છે; ત્યાં તેઓ બોલ્યા છે કે અસદ્ગુરૂઓ આવાં ખોટાં આલંબન દે છે; તો શ્રીમદ્નો આ દોષ નથી કે? શ્રીમાન્ ધર્મસિંહજીનો આશય માત્ર બીજો ભંગ બતાવવાનો હતો; બીજા ભંગમાં પોતે તરે નહિ ને બીજાને તારે તેવા જીવો માત્ર બતાવવાના હતા; નહિ કે અસચ્ચના તાર્યા તરે એ વાત સિદ્ધ કરવાની હોય. પણ તેઓને તે વાત ગમી નહિ, ને માત્ર પોતાના કથનથી વિરૂદ્ધ જતી લાગી એટલે તેઓએ ધર્મસિંહજીના ઉપર રોષ વ્યક્ત કર્યો છે.

[પૃષ્ટ ૪૩૮] વાડામાં કલ્યાણ નથી.

તેઓ કહે છે કે—

“વાડામાં કલ્યાણ નથી; અજ્ઞાનીના વાડા હોય. જેમ લોઢું તરે નહિ, અને બીજાને તારે નહીં તેમ. વીતરાગનો માર્ગ અનાદિનો છે. જેના રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાન ગયાં તેનું કલ્યાણ; બાકી અજ્ઞાની કહે કે, મારા ધર્મથી કલ્યાણ છે, તો તે માનવું નહીં. એમ કલ્યાણ હોય નહીં. ઢુંઢીયાપણું કે તપ્પાપણું માન્યું તો કષાય ચઢે છે. તપ્પો ઢુંઢીયા સાથે બેઠા હોય તો કષાય ચઢે અને ઢુંઢીયો તપ્પા સાથે બેઠા કષાય ચઢે; આ અજ્ઞાની સમજવા.

બન્ને સમજ્યા વગર વાડા બાંધી કર્મ ઉપાર્જન કરી રહ્યા છે. વહેરાના નાકાની માફક મતાગ્રહ પકડી બેઠા છે. કુમતિ કદાગ્રહ મૂકો રે.'

ઢુંઢીઓ તપા પાસે, ને તપો ઢુંઢીઆ પાસે બેસે ને કષાય કરે. એ અજ્ઞાન છે, એ કથન સત્ય છે. પણ તે ઢુંઢીયાને તે તપા શ્રીમદ્‌ના મતમાં ભળે, તો તેમનો મત કેવો થશે! એઓ પછી કયા મતમાં ગણાશે! તેઓની ઓળખાણ પછી કઈ રીતે કરવામાં આવશે! એ બે તૂટી જાય. તો ત્રીજો મત થશે કે નહિ! કે તેનું નામ નહિ આપવામાં આવે! ઢુંઢીયાને તપાથી કે તપાને ઢુંઢીયાથી કષાય થાય છે, એ વાત ખરી માનીએ, તો તેઓનો અનુયાયી ઢુંઢીયાની પાસે કે તપા પાસે બેસે તો કષાય થાય છે કે નહિ! આજે તો એ કષાયનો અનેક સ્થળે સાક્ષાત્કાર થઈ રહ્યો છે.

તપા ઢુંઢીયા વાડા બાંધી બેઠા છે, એ ઠીક નથી. પણ જો એ વાડા વાડા લાગતા હોય તો પછી ત્રીજો નવીન વાડો શામાટે બાંધવામાં આવ્યો છે! જો વાડો બીજાનું અકલ્યાણ કરે છે, તો આ નવીન વાડો કોનું અને કેવું કલ્યાણ કરી શકશે!

બન્ને સમજ્યા વગર વાડા બાંધી કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. એ વાત ખરી હોય તો તેઓના અનુયાયીઓ શું સમજીને વાડો બાંધે છે! વાડા બાંધવાથી રખડવાનું હોય તો તેઓ શામાટે બાંધવા ઇચ્છતા હશે! શું તેઓ એમ સમજતા હશે કે આ વાડો નથી!

તેઓ કહે છે—"આ અજ્ઞાની સમજ્યા." આમ બોલવાનો તેઓને શું અધિકાર છે! આવી જબરદસ્ત વાણી માત્ર તીર્થંકરો જ વદી શકે છે. જેઓ ચાર તીર્થને સ્થાપે છે, ને પાખંડીઓને ન્યાય કરી શકે છે તેઓ એમ કહેવાને હકદાર છે. તેઓ સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી જ્ઞાની અજ્ઞાની મનુષ્યોની અને તેના મંતવ્યોની પરીક્ષા કરી બીજાઓને ખરા ખોટા કહી શકે છે. તીર્થંકરો જમાલ જીવને પાખંડી, અધર્મી કે કદાગ્રહી, તેઓનાં લક્ષણો જોઈ કહે

છે, ને તેમ કથવામાં તેઓ ક્યારેય ખોટા પડતા નથી. ત્યારે શ્રીમદ્ તીર્થંકરની જેમ કહેવા જાય, તો તેઓની પાસે એવી શું સત્તા છે, વા એવું કયું પ્રત્યક્ષ (અવધિ, મનઃપર્યવ, કેવળ) જ્ઞાન છે, કે જેથી તેઓ બોલે, તો તેઓની વાણીમાં વિરોધ નથી આવતો વા તેઓની વાણી અસત્ય નથી થતી ?

તેઓ કહે છે કે, મુમતિ આદિનો આગ્રહ તજવે.; શું મુખ વસ્ત્રિકા જૈન દર્શનમાં ચારે તીર્થોને સંવર ક્રિયામાં હિંસા રોકવાને અર્થે કહેવામાં નથી આવી ? શું મુખવસ્ત્રિકા એક સાધુમાર્ગી જૈનોજ બાંધે છે, બીજા જૈનો નથી બાંધતા કે રાખતા ? શું મુખવસ્ત્રિકા બાંધવી કે રાખવી એ લજ્જનીય કે નિંદનીય કાર્ય છે કે આવો તિરસ્કાર તેઓ તેઓના મુખથી કે વચનથી બતાવી રહ્યા છે ? "મોક્ષમાળા" લખી તેમાં તો તેઓએ ખાસ મુખવસ્ત્રિકા રાખવા માટે વિવેક સહ ઉપયોગ કરવા દર્શાવ્યું છે; "મોક્ષમાળા" લખી ત્યારે જેટલી ઋજુતા હતી, તેટલી ઋજુતા તેઓના વિચારમાં જણાતી નથી. શું આ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ છે ?

વાડામાં કલ્યાણ નથી, તેમ તેઓ કહે છે, પણ વાડા કોને કહેવા ? શ્રીમાન્ મહાવીરના વખતમાં અગિયાર ગણધરનાં નવ મંડળ-સંપ્રદાય હતા. પછી તેઓને તે વાડા લાગતા હોય તો ભલે ! મોટો મનુષ્ય વર્ગ એક વ્યક્તિ નીચે લાંબો વખત સુવ્યવસ્થિત રહી શકતો નથી; મહાવીરના ગયા પછી એ સંપ્રદાયો કેટલાક વખત સુધી સુસ્થિત સ્થિતિમાં રહ્યા હતા; પછી અસ્તવ્યસ્ત થયા જેમ કાળ બળથી બધામાં આવે છે, તેમ આવી હતી. જ્ઞાનમાં, ચારિત્રમાં, જે કોઈ સમર્થ થવા લાગ્યા, તેઓ મનુષ્ય વર્ગને પોતાની નીચે સુવ્યવસ્થિત અવસ્થામાં ગોઠવવા લાગ્યા; ને ચારે તીર્થો નિયમિત મંડળમાં-સંપ્રદાયમાં ક્રિયા-જ્ઞાનપુરઃસર રહેવા લાગ્યા; તેમાં ઘણી વખત નીરસતા-શુષ્કતા આવતી હતી, ને કદાચ,

મતભેદ ઉપસ્થિત થતા હતા. તેઓ અનેક વખત છિન્ન ભિન્ન, અવ્યવસ્થિત હોવા છતાં મૂળ માર્ગ-ચારિત્ર જ્ઞાનમાં ઓછા વત્તા રહ્યા છે. ભલે પછી તેને કોઈ વાડા કહે વા ગમે તે રૂપ આપે. જ્યાં મતભેદ ઉપસ્થિત થાય ત્યાં મંડળો બંધાય, પણ મૂળ માર્ગથી-તત્ત્વથી વિખૂટાપણું ન હોય. જ્યાંસુધી મૂળ માર્ગ અખંડિત હોય અને વાડાવાળામાં વાડાની ભાવના ન હોય ત્યાં વાડાને અજ્ઞાન કહેવું તે વાણીનો અપવ્યય છે.

[પૃષ્ઠ ૪૩૮] બે વાર આહાર લે છે તે.

છેલ્લા પેરામાં તેઓ લખે છે કે—

"બાર કુળની ગૌચરી કહી છે, તેવી કેટલાક મુનિઓ કરતા નથી. તેમને લુગડાં આદિ પરિગ્રહનો મોહ મટ્યો નથી. એક વાર આહાર લેવાનું કહ્યું, છતાં બે વાર લે છે."

એક વાર આહાર લેવાનું કહ્યું છે, ને બે વાર લે છે, તે વાતો તેઓએ સમજ્યા વિના લખી છે. તેઓ કોઈ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ મૂકતા નથી; ચોથા આરામાં સાધુઓ ત્રીજા પ્રહરે ભિક્ષા લેવા જતા હતા, એટલે એક વાર આહાર કરતા હોય; પણ તેથી એક વારથી વધારે વખત -બીજી વખત આહાર કરવાનો નિષેધ છે, એમ સમજવાનું નથી. દશ વૈકાલિક સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં 'एग भत्तं च भोयणं,' એમ સૂત્ર છે; એટલે કે એક ભક્ત-ભોજન-દિવસે આહાર કરવાનું કથન છે; પણ એક વખત આહાર કરવાનું કથન છે એમ નથી; જોકે કેટલાકો એમ અર્થ કરે છે કે 'એગ ભત્ત'-એક વખત આહાર કરવો તે; પણ ત્યાં 'એગ ભત્તં ભોયણ' કહ્યું છે, ત્યાં દિવસ ને રાત્રિ એમ બે કાળનાં બે ભોજન છે, તો સાધુઓએ રાત્રિ ભક્ત નહિ કરવું તે વાતો દર્શાવવાને એક ભક્ત એટલે એક દિવસનું ભોજન લેવું એમ ખાસ શાસ્ત્રકારનું કથન છે. આ સૂત્ર-

વાક્ય પરથી કોઈ એમ કહે કે એક વાર ભોજન લેવાનું કહ્યું છે, તો તે વાત બરાબર નથી.

[પૃષ્ઠ ૪૪૦] દૂધ સચેત છે.

શ્રીમદ્ જણાવે છે કે—

"જ્ઞાની ભગવાને કહ્યું છે કે સાધુએ એ અચેત આહાર લેવો. આ કહેવું તો કેટલાક સાધુઓ ભૂલી ગયા છે. દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થો લેઈ જ્ઞાનીની આજ્ઞા પર પગ દઈ ચાલે તે કલ્યાણનો રસ્તો નહીં. લોક કહે છે કે સાધુ છે, પણ આત્મદશા સાધે તે સાધુ."

સાધુઓએ અચેત આહાર લેવો, એ વાત તદ્દન સત્ય છે. તે સંબંધી અત્ર ચર્ચા નથી. પણ તેઓ કહે છે કે આ કથન કેટલાક ભૂલી ગયા છે ને દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થ લે છે તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પર પગ દઈ ચાલે છે, તો તે કથન શું સત્ય છે? દૂધ આદિ એટલે દૂધ સચેત, ને તે સિવાય બીજા કયા પદાર્થ સચેત છે, તે તો તેઓએ જણાવ્યું નથી. જૈન દર્શનના કોઈ પણ અભ્યાસીઓ દૂધ સચેત છે, તેવું જાણતા નથી. જ્ઞાનીઓએ કોઈ શાસ્ત્રમાં દૂધ સચેત છે, તેમ જણાવ્યું નથી. જ્યારે કોઈ પણ જિનાગમ દૂધ સચેત છે તેમ કહેતું નથી, ત્યારે શા આધારે તેઓ દૂધને સચેત કહી રહ્યા છે તે સમજાતું નથી. ઉત્સૂત્ર કથનાર મનુષ્ય કેટલો પાપી બને છે, તે તો તેઓ પણ જાણે છે ને આનંદઘન કહે છે કે 'પાપ નહિ કોઈ ઉત્સૂત્ર ભાષણ જીસ્યો, ધર્મ નહિ કોઈ જગત સૂત્ર સરીખો;' સૂત્રથી વિરુદ્ધ વદવું, એથી વિશેષ કોઈ પાપ નથી. જૈન સાધુ પર આમ અભ્યાખ્યાન કરવું તે શું પાપ નથી? ઉલટું—તેઓ કહે છે કે સાધુઓ જ્ઞાનીની આજ્ઞા પર પગ દઈ ચાલે છે; પણ દૂધ સચેત નથી ને તેને તેઓ સચેત કહે છે, ત્યારે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પર કોણ પગ મૂકે છે તે સમજવા જેવી બાબત છે. દૂધ ઉપરાંત સચેત બીજી ચીજો પણ તેઓ કહે છે, તો દહીં ઘૃત

પુરુષ છે તેથી પૂજા-અર્ચા-સત્કાર કર્યાં નથી; કોઈ પણ તે મહા પુરુષની પાસે આવી જ્ઞાન, ચર્ચા, ધર્મોપદેશ કરતા, સાંભળતા હોય તેમ બન્યું નથી. ગમે તેટલા સભ્ય ને શાણાએ પણ ત્યાગી થયા પહેલાં ગૃહસ્થ પાસે ત્યાગીનો દંભ કે ડોળ બતાવ્યો હોય તેમ જણાતું નથી. આ વાર્તા માટે આજના જિનાગમો સાક્ષી આપવા તૈયાર છે. ત્યારે આ હુંડાવસર્પિણીમાં ગૃહસ્થો સ્ત્રી પુત્ર પૈસા સાથે ત્યાગીનો પાઠ ભજવી રહ્યા છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ સ્ત્રી પુત્ર પૈસાથી રહિત ત્યાગી હોય તેઓની આગળ નિકળી ગયા છે. આ કેટલું આશ્ચર્ય છે? જેઓ સ્ત્રીપુત્ર પૈસાથી રહિત છે તેઓ ખરા ત્યાગી નથી, પણ કુગુરુ છે, અજ્ઞાની છે, એમ એમના લલાટે આજે લેખો વંચાય છે; પણ સ્ત્રીપુત્ર પૈસાની જેઓની લાલસા છૂટતી નથી, તેઓના કપાળે આજે સુગુરુ તરીકેના લેખો અદૃષ્ટ અક્ષરે વંચાય છે! જો કે હુંડાવસર્પિણીમાંના આ પંચમ આરામાં સાધુ-સાધ્વીઓ રૂપી રત્નો નિસ્તેજ ને ઝાંખાં છે, પ્રભુની આજ્ઞા જેમ શાસ્ત્રમાં કહી છે, તેમ તેઓ પાળતા હોય એમ જણાતું નથી; પણ જેઓને સુગુરુ થવું હોય, સમાજનો વિકાસ કરવો હોય ને તેને સન્માર્ગમાં મૂકવો હોય, તેઓએ સદ્‌ગુરુનાં લક્ષણો-નિરારંભતા, નિષ્પરિગ્રહતા, સંસારની સર્વ બાજુથી મુક્તતા, અંગીકાર કરવાં જોઈએ; તે નહિ જ્યાં સ્ત્રી પુત્ર પૈસા વિગેરેને સાથે રાખી ગૃહસ્થ વેશમાં ઉપદેશક તરીકે જનતામાં વેશ ભજવવો તે હુંડાવસર્પિણીનું-પંચમ આરાનું લક્ષણ નહિ તો બીજું શું?

[અંક ૫૬૨] મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ.

શ્રીમદ્ કહે છે:—

"મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ" નામે ગ્રન્થ મુમુક્ષુ જીવે વિચારવાયોગ્ય છે. તે અવલોકન કરતાં કોઈ કોઈ વિચારમાં મત મતાંતર જેવું લાગે તો નહીં મુંઝાતાં તે સ્થળે વધારે મનન કરવું. અથવા સત્ સમાગમને યોગે તે સ્થળ સમજવું યોગ્ય છે."

આ ગ્રન્થ દિગંબર આમ્નાયનો છે. તેઓ સમજે છે કે અંદર વસ્ત્ર સંબંધી નિષેધ છે. શ્વેતાંબરો વસ્ત્રનું પરિધાન કરવા કહે છે, ત્યારે દિગંબરો તેને માટે ના કહે છે; એટલુંજ નહિ પણ વસ્ત્ર જો કોઈ નિર્ગ્રન્થ મુનિ રાખે છે તો તેને માટે તે ગ્રન્થ બહુ મોટી શિક્ષા બતાવે છે. આ વાત તેઓને ઘણા ભાગે માન્ય નથી; છતાં બીજાઓને તેઓ વાંચવા ભલામણ કરે છે; તેઓ કહે છે કે કોઈ કોઈ વિચારમાં મતાંતર આવે છે, પણ તેમાં મુંઝાવું નહિ, પણ વધુ મનન કરવું. આગળ લખે છે કે:—

[અંક ૫૬૫] દિગમ્બર વૃત્તિએ ચારિત્રનો નિર્વાહ ન થાય.

"શરીરાદિ બળ ઘટવાથી સર્વ મનુષ્યોથી માત્ર દિગમ્બર વૃત્તિએ વર્તીને ચારિત્રનો નિર્વાહ ન થઈ શકે, તેથી જ્ઞાનીએ ઉપદેશેલી મર્યાદાપૂર્વક શ્વેતાંબરપણેથી વર્તમાન કાળ જેવા કાળમાં ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે પ્રવૃત્તિ છે, તે નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. તેમજ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગમ્બર વૃત્તિનો એકાન્તે નિષેધ કરી વસ્ત્ર મૂર્છાદિ કારણોથી ચારિત્રમાં શિથિલપણું પણ કર્તવ્ય નથી. દિગમ્બરપણું અને શ્વેતામ્બરપણું દેશકાળ અધિકારી યોગે ઉપકારના હેતુ છે, એટલે જ્યાં જ્ઞાનીએ જેમ ઉપદેશ્યું તેમ પ્રવર્તતાં આત્માર્થ જ છે. "મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ"માં વર્તમાન જિનાગમ, કે જે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયને માન્ય છે તેનો નિષેધ કર્યો છે, તે નિષેધ કર્તવ્ય નથી. વર્તમાન આગમમાં અમુક સ્થળો વધારે સંદેહનાં સ્થાન છે, પણ સત્ પુરુષની દૃષ્ટિએ જોતાં તેનું નિરાકરણ થાય છે, માટે ઉપશમદૃષ્ટિએ તે આગમો અવલોકન કરવામાં સંશય કર્તવ્ય નથી."

આ બાબત વિશેમાં તેઓ તટસ્થ અને વિશાળ ઉદાર સમભાવ ધારણ કરીને છે. આ. શ્રીએ દિગંબર શ્વેતાંબર અન્યોન્ય વિવાદને તેઓ બાબત ગણેલ. કોઈ તેમ તેઓ મધ્યસ્થ ભાવે ફેંસલો આપે છે. આગળ જોયું. કુંદકુંદને જેમ ઉદારી નોંધ્યા હતા તેમ આ. શ્રીએ ઉદારપણે ગણ્યા નથી. દિગંબર દૃષ્ટિએ શ્વેતાંબર સંપ્રદાય અમાન્ય છે. તેમજ શ્વેતાંબર અપેક્ષાએ દિગંબર આમ્નાય (સંપ્રદાય) અપ્રામાણ્ય નથી, તો પણ તે બન્ને સંપ્રદાયો ઉપકારક. પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એમ શ્રીમદ્ કહે છે. દિગંબર સંપ્રદાય શ્વેતાંબર સિદ્ધાન્તને વખોડી કાઢે છે કે તેના આગમ શાસ્ત્રો સર્વ કલ્પિત ઉત્પન્ન કરાયેલ છે; ત્યારે શ્રીમદ્ તો કહે છે કે વર્તમાનમાં પણ ઘણું છે એટલે વ્યાપક ઉપયોગી આવશ્યક છે. શ્વેતાંબરો જે દિગંબર આચાર્યો પણ વિચારે ન કરે છે, અને શ્વેતાંબરો કહે છે કે દિગંબર મુનિઓ મુક્તિ નથી, પણ પ્રતિમા વસ્ત્રમાં આગમ છે અને તેઓ પરસ્પર એક બાબત વિચાર-સિદ્ધાન્ત પ્રશ્ને અનેકાંત ઠરાવે છે તે ગણ્યું નથી છે કે એક બાબતને માનવી તેમ નથી; ઘણા શ્રીમદ્ બન્ને સંપ્રદાયોને અમુક અપેક્ષાએ આદરણીય માને છે. જુદે જુદે સ્થળે આ. શ્રી પ્રશ્ન તેઓ બન્ને સંપ્રદાય વિષે જે ન્યાયોચિત ઉલ્લેખ કર્યા છે. તેમ આ. શ્રીએ તેઓ મધ્યસ્થ ભાવે લખ્યા. કેમ એમ ગણવું છે. શ્વેતાંબર આગમોમાં અમુક સ્થળે વિશેષ અતિશયોક્તિ છે એમ આ. શ્રી તેઓ કહે છે, એટલે આ વાત આગ્રહ રહિત તેઓ આ. શ્રી તેઓ સૂચવી કે છે કે સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ તે સમભાવ રાખે તેમ છે.

એટલે આ ગ્રંથમાં તેઓ બન્ને સંપ્રદાયનાં પુસ્તકો અવલોકન યોગ્ય છે એમ કહે છે. આગળ પરંતુ આ ગ્રંથમાં દિગંબરાચાર્ય, હેમચંદ્રાચાર્ય ને હરિભદ્રસૂરિ યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, ચિદાનંદ ને યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયની પદ્ધતિએ પૂર્વે આત્મજ્ઞાન વિશે પુસ્તકો

વાંચવા બીજાને ભલામણ કરે છે. તેઓનું વાંચન ઘણું વિશાળ હોય એમ જણાઈ આવે છે. તેઓએ જૈન દર્શનના બન્ને સંપ્રદાયનાં પુસ્તકો–મૂળ પુસ્તકો, તથા પ્રકીર્ણકો વાંચ્યા ઉપરાંત વેદાન્તને અંગે પંચીકરણ, વિચારસાગર, આદિ અનેક ઉપપુસ્તકો પણ વાંચ્યાં હશે. અન્ય સ્થળે પંચીકરણ, દાસબોધ વિગેરે અન્ય ગ્રંથો–લૌકિક પુસ્તકો વાંચવા તેમણે ભલામણ કરી છે, છતાં જેમ જેમ તેઓ વયમાં આગળ વધ્યા છે, તેમ તેમ જૈન દર્શનનાં તત્ત્વો વિષે ખાસ અભ્યાસમાં વધ્યા હોય એમ જણાઇ આવે છે. જૈન દર્શનને અંગે આત્મતત્ત્વનો તેઓએ ઘણો વિચાર કર્યો છે. એક એક લેખમાં તેઓનું આત્મજ્ઞાન જણાઈ આવે છે. જૈન દર્શનને અંગે તેમણે જે જે વિચાર્યું છે, ચર્ચ્યું છે, તે તેઓએ પોતાની લેખિનીદ્વારા હૃદયથી ખુલ્લું કર્યું છે. સૂત્રના વિચાર સાથે તેઓના જે લેખો ન મળતા આવતા હોય, તેનું જ અહીં નિરીક્ષણ કરી વાચકોને શાસ્ત્રોક્ત દિશાએ દોરવાનો યત્ન કરવાનો હેતુ રાખ્યો છે. સૂત્રના વિચાર સાથે મળતા હોય તે લેખોને પણ ટીકાખોરીની દૃષ્ટિએ જોવાનો આશય નથી જ. હવે પછીના વર્ષમાં તેઓના લેખો આવે છે, તે બહુધા સૂત્રના તત્ત્વ સાથે મળતા આવે છે; એટલે તે વિષે ઉક્ત આશયપૂર્વક ખાસ નિરીક્ષણ કરવાનું બહુ રહેતું નથી.

તેઓનો આ લેખસંગ્રહ વિશાળ છે, એક દરિયા જેવો છે. તે માત્ર એક પુસ્તકરૂપે નથી, પણ જુદે જુદે સમયે ઉપસ્થિત થયેલા વિચારો ને જુદે જુદે વખતે વાંચેલાં પુસ્તકોનાં અવતરણો, અનુવાદો ને છૂટક છૂટક વિચારો છે. એટલે તે ઘણું જ્ઞાતવ્ય છે, તેમાં ઘણું વિચારણીય છે. તેઓએ ચોવીસ વર્ષમાં આત્મતત્ત્વને ને જૈન દર્શનને અંગે ઘણા સારા વિચારો કર્યા છે; હવે પછીના વર્ષમાં તેમણે પોતાના વિચારો શાન્તિથી અને દાવકાંપણાથી દર્શાવ્યા હોય તેમ જણાય છે. આજસુધીના આત્મજ્ઞાન સંબંધી વિચારોની સાથે સાથે મનની

આકુળતામાં જાણે હોય, કોઈવખતે ઈતિરાકમાં હોય, કે અસંતોષમાં હોય, કેટલીક વખત ઉન્મત્તતામાં આવી ગયા હોય, એમ ઘણા લેખોમાં જણાય છે. હવે પછીના વર્ષમાં ઘણે ભાગે અભ્યાસને અંગે જે હૃદયમાં હોય કે પુસ્તકમાં અવલોક્યું હોય તે તેઓએ દર્શાવ્યું છે. ૨૨ મા વર્ષમાં વીતરાગશ્રુત ઉપર ઘણો ભાર તેઓ આપે છે, ને કહે છે કે તેનું અનુપ્રેક્ષન (ચિંતન) વારંવાર કર્તવ્ય છે. ત્યાર પછી તેઓ પંચાસ્તિકાય વિષે અભ્યાસ-વાંચનનું રહસ્ય સો બોલ ને ૫૮ બોલની અંદર જણાવે છે. આથી સમજાય છે કે તેઓએ તેનું સતત ને બરાબર વાંચન કર્યું છે.

[પૃષ્ટ ૪૮૧] વીતરાગશ્રુતનો આશય.

વીતરાગશ્રુત કેટલું બધું ઉપકારી છે તે વિષે તેઓ જણાવે છે. મહાત્મા પુરૂષ દ્વારા તેનું રહસ્ય જાણવું અગત્યનું છે, પણ તેમનો સમાગમ કાંઈ હમેશાં રહી શકતો નથી, તો તેઓ (મહાત્માઓ) ના અભાવે વીતરાગશ્રુત બળવાન ઉપકાર કરે છે; એટલે કે તે માટે મહાત્માઓની આવશ્યકતા છે, પણ તેઓના અભાવે વીતરાગશ્રુત અત્યંત ઉપકારક છે. આ વાત તેઓ અહીં સ્પષ્ટ કરે છે. વચ્ચેનાં વર્ષોમાં વીતરાગશ્રુત કરતાં પ્રત્યક્ષ પુરૂષની-સદ્ગુરૂની વધારે અગત્ય તેઓ લખતા હતા. ૨૯ મા વર્ષમાં તેઓ લખી ગયા છે, કે "પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર." આ વાક્યથી પરોક્ષ જિનની ને તેમના શ્રુતની કિમ્મત ઘટી જાય છે. આજે પ્રત્યક્ષ ગુરૂ ઉપકારી છે, પણ ગુરૂને ને આખા સમાજને આજે કોઈ ઉપકારી હોય તો તે પરમ-વીતરાગશ્રુત છે. વીતરાગશ્રુત વિના ગુરૂ સમાજ ઉપર શો ઉપકાર કરે?

[પૃષ્ટ ૪૮૨] દ્વાદશાંગ.

આ દ્વાદશાંગ માટે લોકોને શંકા રહ્યા કરે છે કે તેના કર્તા

તેમ મતભેદ એટલા તાણાની પેઠે, જ્યાં તાણું થયું ત્યાં કંકાસ વધારે ત્યાં તાણું વધ્યું ત્યાં કંકાસ એટલો હોય છે."

આ વાતો તેઓએ ઘણી ન્યાયયુક્ત કરી છે. આજે જ્ઞાન ઘટવાથી મતભેદ વધારે થયા છે. જ્યારે જ્ઞાનની જ્યોત ઉજળી હતી, ત્યારે મતભેદો નહિ જેવા હતા.

૨૮ મા કથનમાં તેઓ કહે છે કેઃ

"જ્ઞાન વિના સમ્યક્ત્વનો વિચાર સૂઝતો નથી. મતભેદ ઉત્પન્ન નહીં કરવો એવું જેના મનમાં છે, તે જે જે વાંચે અથવા સાંભળે તે તે તેને ફળે છે. મતભેદાદિ કારણને લઈને શ્રુત શ્રવણાદિ ફળતાં નથી."

આ વાતો પણ તેઓએ સત્ય કહી છે.

[પૃષ્ઠ ૫૨૬] ત્યાગની આવશ્યકતા.

૨૯૩, ૨૯૪, ૨૯૫ કથનમાં તેઓ કહે છે તે આ પ્રમાણે છે:—

"તીર્થંકર જેવા પણ સંસારપક્ષે વિશેષ વિશેષ સમૃદ્ધિના ભોક્તા હતા, છતાં તેમને પણ ત્યાગ કરવાની જરૂર પડી હતી, તો પછી અન્ય જીવોને તેમ કરવા સિવાય છૂટકો નથી."

"ત્યાગના બે પ્રકાર છે, એક બાહ્ય ત્યાગ ને બીજો અભ્યંતર ત્યાગ. તેમાંનો બાહ્ય ત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકારી છે. (ત્યાગ સાથે વૈરાગ્ય જોડાય છે, કારણકે વૈરાગ્ય થયેથી ત્યાગ થાય છે.)

"જીવ એમ માને છે કે હું કાંઈક સમજું છું, અને જ્યારે ત્યાગ કરવા ધારીશ ત્યારે એકદમ ત્યાગ કરી શકીશ; પરન્તુ તે માનવું ભૂલભરેલું થાય છે. જ્યાંસુધી એવો પ્રસંગ નથી આવ્યો, ત્યાંસુધી પોતાનું જોર રહે છે; જ્યારે એવો વખત આવે છે, ત્યારે શિથિલ પરિણામ થઈ મોળા પડે છે. માટે આસ્તે આસ્તે તપાસ કરવો, ત્યાગ પરિચય કરવા માંડવો કે ત્યાગની વખતે પરિણામ કેવાં શિથિલ થઈ જાય છે?"

તેઓ શ્રીમદ્ ત્યાગ કરી શક્યા નથી, પણ અનુભવમાં તે વાતો તેઓ ઉતારી શક્યા છે કે ત્યાગની કોટિને પણ જરૂર છે, ને બાહ્ય ત્યાગ અભ્યંતર ત્યાગને મદદ કરનાર છે. ત્યાગને બદલે ત્યાગ

કરી તે વાતોને હવામાં ઉડાવી દેતા હતા, તેમ આ સ્થળે તેઓ કરતા નથી. તેઓ ત્યાગ કેમ કરતા નથી, એ વિષે આપણો આગ્રહ નથી; પણ હવે સ્પષ્ટ તથા વાસ્તવિક નિરૂપણ કરે છે. તે ઘણું ખુશ થવા જેવું છે.

૧૯૭ મી કલમમાં તેઓ ત્યાગ માટે કહે છે કે—

“અંશે અંશે જેટલો ત્યાગ કરવો, તેમાં પણ મોળાશ ન રાખવી. કેવળ શરીરે અશક્તિને ત્યાગ કરવો એમ પણ નહિ. જે કાંઈ ત્યાગ કરવો, તે વિક્ષેપણારહિત તથા બારી બારણાં રહિત કરવો, અથવા બારી બારણાં રાખવા જરૂર હોય તો તે પણ ચોક્કસ આકારમાં ખુલ્લી રીતે રાખવાં.”

આ પરથી સમજાય છે કે આવો ઉપદેશ પહેલાં મજબૂત નહિ હોય અથવા કોઈ કારણસર આમ દૃઢ ઉપદેશ આજે તેઓ કરતા હોય. તેમની આ વાતો આજે સીધી ને વાસ્તવિક છે. પહેલાં તેઓ આમ દૃઢ ત્યાગ વિષે બોલ્યા નથી. પૂર્વે જે બોલ્યા છે. ત્યાં ઘણું મોળું બોલ્યા છે, ત્યાગ વિષે રુચિકર ન હોય તેમ બોલ્યા છે, પણ આ સ્થળે તેમ નથી. એટલે કે હવે તેઓના વિચારો પહેલાં કરતાં ઘણા સારા ને ત્યાગ ભણી વળ્યા જણાય છે.

આ સ્થળે-કર્મ પ્રકૃતિ વિષે તેઓએ ઘણો સારો વિચાર કર્યો છે. કર્મગ્રન્થી ભેદ કેમ થાય તેને વિષે, અનન્તાનુબંધી કષાય, સમ્યક્ત્વ, ઉપશમાનક, ઉપર ઠેઠ સુધી કેમ ઉદય થવામાં ન આવ્યો વિગેરે વિષે તેઓએ મનનીય વિચારપૂર્ણ વિચારસંદોહ બતાવ્યો છે. આ ઉપરથી તેઓનું જ્ઞાન, વાંચન, અભ્યાસ ઘણું વિસ્તૃત છે એમ સમજાય છે.

વર્ષ ૩૩ મું.

[અંક ૫૫૬] અપૂર્વ અવસર.

“અપૂર્વ એવો અવસર ક્યારે આવશે !” એ કવિતા ઘણી રસિક છે. તેમાં રાગ ને તાલનો મેળ છે, અને અંતર ભાવનો

કોઈ પણને હૃદય ઉપર સારી અસર કરે તેવી છે. આ કવિતા જ્યારે શ્રીમદે લખી હશે ત્યારે તેઓ ઘણા ઉચ્ચ વિચારમાં ડુબી ગએ હશે, એમાં સંશય નથી. કવિતાની કડીઓ એક પછી એક વાંચતાં એમ અનુભવ થાય છે કે જાણે જીવ પોતાના સ્થાનકના સોપાન પર ચડતા હોય; તે પદ્ધતિએ તે કવિતા તેઓએ રચી છે. આ કવિતામાં તેઓએ આત્મસ્વભાવ, ગુણસ્થાનકક્રમ, ને મોહનીય પ્રકૃતિ ક્રમવાર વિલયના યથાતથ્ય સ્વરૂપો બતાવ્યાં છે. મન, વચન ને કાયાના સંબંધની વર્ગણા છૂટે, આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં આવે એવી દશાનું ક્રમવાર તેઓએ વર્ણન ત્યાં કર્યું છે. ઉપરે એ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે આ ધ્યાન કે વિચાર છે; જોકે એ દશા તેઓ મેળવી શક્યા નથી, પણ મેળવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા છે. તેઓ આશા બતાવે છે કે "પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તેજ સ્વરૂપ જો," એમ આજે અમારા અંતરમાં નિશ્ચય વર્તે છે.

[અંક ૫૭૫] અનંત અપાર આનંદ.

"દેહથી ભિન્ન સ્વપરપ્રકાશક પરમજ્યોતિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમાં નિમગ્ન થાઓ! હે આર્યજનો! અંતર્મુખ થઈ, સ્થિર થઈ, તે આત્મામાંજ રહો તો અનંત અપાર આનંદ અનુભવશો."

આ વાક્ય સંપૂર્ણ સત્ય છે. આ વિના આત્માની સંપૂર્ણ શાન્તિ નથી. ત્યારપછી જે લખ્યું છે તે પણ સત્ય છે. આ વિચાર અંગત લખ્યા છે.

તેઓ ઘણી વખત આજ સુધી પંચીકરણ, વિચારસાગર, દાસબોધ વિગેરે અન્ય દર્શનીય પુસ્તકો વાંચવા અન્યને ભલામણ કરતા હતા; પણ અત્ર જૈન દર્શન વિષે તેઓની આસ્થા કેવી છે તે નીચેના અંક ઉપરથી જણાય છે.

[અંક ૫૯૯] વેદાંત અને જિનદર્શન.

તેઓ કહે છે કે—

"જેવો આત્મકલ્યાણનો નિર્ધાર શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામીએ, કે શ્રી ઋષભાદિએ કર્યો છે, તેવો નિર્ધાર બીજા સંપ્રદાયને વિષે નથી. વેદાંતાદિ દર્શનનો લક્ષ આત્મજ્ઞાન ભણી અને સંપૂર્ણ મોક્ષ પ્રત્યે જતો જોવામાં આવે છે, પણ તેનો યથાયોગ્ય નિર્ધાર સંપૂર્ણપણે તેમાં જણાતો નથી; અંશે જણાય છે; અને કંઇ કંઇ તે પણ પર્યાય ફેર દેખાય છે. જોકે વેદાંતને વિષે ઠામ ઠામ આત્મચર્યા જ વિવેચી છે, તથાપિ તે ચર્યા સ્પષ્ટપણે અવિરુદ્ધ છે, એમ હજુ સુધી લાગી શકતું નથી."

તેઓ આગળ કહે છે:

"વેદાંત જે પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે, તે પ્રકારે સર્વથા વેદાન્ત અવિરોધપણું પામી શકતું નથી; કેમકે તે કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી; કંઇ તેમાં મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે, અને તે તે પ્રમાણે સાંખ્યાદિ દર્શનોને વિષે પણ ભેદ જોવામાં આવે છે. એકમાત્ર શ્રીજિને કહ્યું છે, તે આત્મસ્વરૂપ વિશેષ વિશેષ અવિરોધી જોવામાં આવે છે; અને તે પ્રકારે વેદવામાં આવે છે."

આ લેખમાં વેદાન્ત સાંખ્યાદિ દર્શનો કરતાં જિને જે આત્મસ્વરૂપ જોયું છે, તે વધારે બરાબર છે, ને તે પ્રમાણે આત્માને પ્રતીતિ થાય છે એમ તેઓનું કથનું છે. વસ્તુ એ છે કે તેઓ અત્યારસુધી વેદાન્ત દર્શનના ગ્રન્થ વાંચવા અન્યને ભલામણ કરતા હતા, તેમ કેટલાક સ્થળે અન્ય દર્શન વિષે પણ ઘણું સારૂં તેઓએ કહ્યું છે. આ સ્થળે વેદાન્ત દર્શન કરતાં જૈન દર્શન કેટલું બધું આગળ વધ્યું છે અથવા આત્મતત્ત્વ જૈન જે કહે છે તે કેટલું બધું વિશ્વસનીય છે, તે વાર્તા તેઓએ સ્પષ્ટતાથી જણાવી છે; એટલે કે વેદાન્ત ને જૈન વચ્ચેનું સારૂં સારૂં અંતર તેઓએ જણાવી દીધું છે.

ત્યારપછીના પેરામાં તેઓ કહે છે કે, સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ કોઈ પણ પુરૂષને વિષે પ્રકાશિત થયું હોય તો માત્ર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને વિષે થયું છે.

ત્રી આ માટે સાતમા સુધીની તેઓ હદ બાંધતા હશે? તેઓ એમ માનતા હોય કે તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી કેવળજ્ઞાન સુધી જવાતું નથી; કારણ તેવી સ્થિતિ, તેવું જ્ઞાન આજે નથી; એટલે સંસારમાં રહી સાતમા સુધી જવાય છે, એટલી હદ ગમ્ય છે. એ વાત એમ તેઓ સિદ્ધ કરતા હોય તો ભલે, પણ તેમ તે વાત સિદ્ધ થતી નથી. જેમ સંસારમાં રહી તેરમા સુધી જવાય છે, એજ પ્રમાણે સ્થિતિ હોય તો સંસારમાં રહી સાતમા સુધી જવાય છે. જો તે સ્થિતિ ન હોય તો સાતમા સુધી પણ જવાતું નથી. પરિણામ આશ્રયે ભલે સાતમા સુધી કલ્પના કરી શકાય; પણ પ્રવર્તનને અંગે તેમ થઈ શકતું નથી. જેને ગૃહવાસ છૂટે નહિ તે છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે કેવી રીતે આવી શકે? કોઈ એવી શંકા લાવે કે જેને આંતરત્યાગ છે, તે છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે આવે છે; તેમાં શું અડચણ આવે છે? શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જે પુરુષને મનુષ્યના કે દેવ પશુના ભોગ પ્રતિ અરુચિ થઈ હોય તો તે અવશ્ય આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે. તે આરંભ પરિગ્રહમાં પ્રવૃત્ત હોતો નથી. જો આરંભ પરિગ્રહ બંધ થાય તો સંસારભાવનો ઉચ્છેદ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે આવે તો તેઓને બાહ્ય આરંભ પરિગ્રહનો સંસર્ગ ન હોવો જોઈએ. જો તે સંસર્ગ છે, તો છઠ્ઠાની સ્પર્શના તેઓને નથી. જો છઠ્ઠાની સ્પર્શના માનીએ તો આરંભ પરિગ્રહરહિતતા બાહ્યમાં પણ હોવી જોઈએ. જ્યાંસુધી જીવને સંસારના આરંભ પરિગ્રહની અનુકૂળતા છે, ત્યાંસુધી અકિંચન–સંયમની વાત ક્યાંથી સંભવે? તેને અંગે તે સ્થળે ૨૨મી કલમમાં તેઓ કહે છે કે:

"સક્રિય જીવને અબંધનું અનુષ્ઠાન હોય એમ બને જ નહીં. (ક્રિયા છતાં અબંધ ગુણસ્થાનક હોતું નથી.)"

---

* જુઓ ઉત્તરાધ્યયન, ૨૯ મું અધ્યયન, બીજું પ્રશ્નોત્તર.

આ વાતો તેઓએ કૌંસમાં સ્પષ્ટ કરી છે, એટલે સક્રિય એટલે જ્યાંસુધી જીવને આરંભ પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી અબંધનું અનુષ્ઠાન-સંયમ ક્યાંથી હોય ? નહિજ હોય. જો કે તેઓનો એ વાક્યનો અર્થ કૌંસમાં કહેલો છે, તે છે; પણ આપણે અત્ર આ અર્થ (ઉપર કહ્યો છે તે) ઘટાવીએ તો ઘટી શકે છે. છઠ્ઠા જીવસ્થાનકે વર્ત્તમાનમાં જીવ આવી શકે, પણ આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવા જીવ નિર્બળતા બતાવે છે, એજ વસ્તુ કઠિન છે એમ સમજાય છે. મનુષ્યજ્ઞાન આટલી હદે ચડી જાય છે, પણ વર્ત્તનમાં નાસીપાસ થાય છે, ત્યારે એમ સમજાય છે કે તેમ વર્ત્તવું તે કઠિન-ઘણું કઠિન છે. જ્ઞાનમાં ઉંચી હદે ચડેલાઓ, આરંભ પરિગ્રહ ત્યાગ કરનાર ને જેઓ જ્ઞાનમાં પામર છે, તેઓને પામર જુએ છે, ને તેઓનો સંયમ તે સંયમ માનતા નથી; પણ આ સ્થળે સાવ સ્પષ્ટ થાય છે કે જે વસ્તુ જેની પાસે છે, તે વસ્તુ બીજા પાસે નહિ હોવાથી, તે તેને પામર જુએ છે. વસ્તુનો ગર્વ હોવાથી બીજાને પામર માને છે, ત્યારે ગુણી મનુષ્ય પોતાની પાસે જ્ઞાન કે ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી ને તે બીજા પાસે હોવાથી પોતાને પામર માને છે, ને બીજાને સમૃદ્ધ માને છે.

[પૃષ્ઠ ૫૩૬] અનાચાર અધિકાર.

૫ મી કલમમાં તેઓ કહે છે કેઃ—

"જ્યાંસુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં, ત્યાંસુધી મૌન રહેવું ઠીક છે, નહીંતો અનાચાર દોષ લાગે છે. આ વિષય પરત્વે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં 'અનાચાર' નામે અધિકાર છે."

યથાર્થ જ્ઞાન વિના-વસ્તુને બરાબર સમજ્યા વિના મુનિઓને બોલવાની ના કહી છે, અર્થાત્ મૌન રાખવું મુનિઓને ઇષ્ટ છે. આ વાતો ઠીક છે, પણ આ અધિકાર સૂત્રકૃતાંગના ઉત્તર ભાગમાં છે, ઉત્તરાધ્યનમાં નથી.

૮ મી કલમમાં તેઓ કહે છે કે:—

"દિગમ્બરનાં તીવ્ર વચનોને લીધે કંઈ રહસ્ય સમજી શકાય છે. શ્વેતાંબરની મોળાશને લીધે રસ-કસ ઓછો થયો."

આ વાક્ય કંઈ વિચાર પરત્વે લખ્યું હશે. શ્વેતામ્બરોની તેઓને શું મોળાશ લાગી? શું શ્વેતાંબર પુસ્તકો મોળાં છે કે શ્વેતાંબર સંપ્રદાય સાધુ-સાધ્વીઓ મોળાં છે? દિગંબરનાં તીવ્ર વચનોને લીધે કંઈ રહસ્ય સમજાય છે, તો શું દિગમ્બર પુસ્તકો બોલે છે. તે ન્યાયશીલ છે? દિગમ્બરો ઘણી જગ્યાએ કેવળ ક્રિયામાર્ગને ઉથાપી નાંખતા હોય છે; ને એકલા જ્ઞાન ઉપર ભાર આપતા હોય છે; તો શું એકલા જ્ઞાનથી મોક્ષે જવાય એમ જૈનદર્શન કહે છે કે? દિગમ્બર કંઈ બાબતમાં નિષ્પક્ષપાતથી બોલે છે? તે તો કહે છે કે વસ્ત્રનો કે સૂત્રનો એક ધાગો રાખે તે સાધુ નથી. તેને માટે ચોથના વર્ષમાં તેઓ પણ કહી ગયા છે કે તેમ કરવાથી—નગ્ન રહેવાથી શરીર બળ ઘટવાથી ચારિત્રનો નિર્વાહ થઈ શકતો નથી; તો દિગમ્બરનાં વચનો કઈ રીતે તીવ્ર રહસ્યવાળાં લાગે છે? જે મનુષ્ય એક જગ્યાએ બોલવામાં મોળો પડે છે, તો પછી બીજી જગ્યાએ આગળી છે, તેનું શું પ્રમાણ? દિગમ્બર વસ્ત્રનો સાફ નિષેધ કરે છે, ને પરિધાન કરનાર સાધુને નરકમાં જવાનું કહે છે. તો આ વચન તેમને શું તીવ્ર લાગે છે કે ન્યાયશીલ લાગે છે?

[પૃષ્ઠ ૫૨૩] અસ્મિતાના ઉદ્ગાર

૧૩ મી કલમમાં તેઓ લખે છે કે:—

"અમારી આજ્ઞાએ વર્તતાં જો પાપ લાગે તો અમે અમારે શિર ઓઢી લઈએ. શીખ્ખ લશ્કરે જેમ રસ્તા ઉપર કાંટા પડ્યા હોય તે લોકને વાગશે એમ જાણી માર્ગે ચાલતાં ત્યાંથી ઉપાડી લઈ લોકને જ્યાં ન લાગે તેવી જગ્યાએ કોઈ મૂકે તો કાંઈ તેણે ચોરીનો ગુન્હો કર્યો કહેવાય નહિ; તેમ મોક્ષનો શાન્ત માર્ગ બતાવતાં પાપ કેમ સંભવે?"

[illegible]

[[illegible]] અનંત સંસાર

[illegible]—

“[illegible]”

[illegible]

[illegible]—

“[illegible]”

[illegible]

૧૮ મી કલમમાં પણ તેઓ બોલે છેઃ—

"તમારે કોઈ પ્રકારે ડરવા જેવું નથી, કારણકે તમારે માથે અમારા જેવા છે."

બીજી ઉક્તિઓના જેવી આ પણ એક દર્પોક્તિ છે. તેમના સુવિચારશીલ વાક્યોમાં પણ જ્યારે આવી અસ્મિતા અને દર્પની છાંટ જોવામાં આવે છે, અને બીજી બાજુએ તેમની ત્યાગવિષયક નિર્બળતા જોવામાં આવે છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમાંના તત્ત્વ તથા સત્ત્વનું મૂલ્ય મનુષ્યના અંતરમાંથી ઉતરી જાય છે; પછી ભલે સામાન્ય બુદ્ધિનાં મનુષ્યો ઉપરટપકેથી જોઈને તેવાં વચનો ઉપર પક્ષપાત બુદ્ધિ રાખે.

[પૃષ્ઠ ૫૬૬] [અંક ૩૧] એક ભવ કરી મોક્ષે જવાનું.

"ધન્ય રે દિવસ આ અહો"

આ કવિતા તેઓએ રચી છે, તેમાં તેઓને જે ઉલ્લાસ આવ્યો છે, ને આત્માનુભવ થયો છે, તે વાતો સ્પષ્ટ તેઓએ જણાવી છે. અપૂર્વ અનુસાર, વૈરાગ્યધારા, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું, વિગેરે વાતો તેઓએ તેમાં કરી છે.

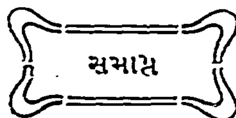
છેવટે તેઓએ શું ધારણા ધારી હતી, તે પણ વસ્તુ તેમાં સમજવી છે. તેઓ કહે છે કે એવું ધાર્યું હતું કે આ દેહથી સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર થશે, ત્યાં અપૂર્વ વૃત્તિ આવી, ને અપ્રમત્ત યોગ થતા સાથે કેવળ લગભગ ભૂમિકા સ્પર્શી દેહનો વિયોગ થશે. આમ હતું પણ છેવટ તેમ થઈ શક્યું નથી. એટલે હવે એક ભવ માત્ર કરી મોક્ષમાં જવું—સ્વરૂપ સ્વદેશ—જવું, એમ તેઓ કવિતામાં પોતાની ઉત્સાહવંતી આશા જણાવે છે; તેઓ જે ધારણા ધારે છે, એ સત્ય હશે ખરી? આ ભવની ધારણા પ્રત્યક્ષ જ્યારે પૂરી થઈ શકી નહિ, તો પછી પરોક્ષ વિષેની ધારણા ખરી પડે તેની આશા શી અને પ્રમાણ શું? જ્યારે હાથમાં સંપૂર્ણ સામગ્રી હતી, ત્યારે

પ્રમાદવશ એ વસ્તુ કરી શકયા નથી; તો પછી જ્યાં દષ્ટિ કે જ્ઞાન થોડાં પણ પહોંચી શકતાં નથી, ત્યાંની કલ્પના કેટલી સાચી કે વાજબી છે, તે તો વાચકોજ પોતે સમજી લે. તેમનો ઉલ્લાસ મોક્ષમાં જવાનો છે, ને તે પાર પડે એવું તો સૌ કોઇ ઇચ્છશે. એક ભવમાં મોક્ષે જવાની તેમની ધારણા કેટલીક વિચારણા માંગે છે. શાસ્ત્રમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જે એક ભવ કરી મોક્ષે જવાના છે, તેનું વર્ત્તન આ ભવમાં કેવું હતું? જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્રની યથાતથ્ય આરાધના કરવાનો દાખલો તેઓને બંધ બેસતો નહિ આવે, કારણ કે તેમ તેઓ કરી શકયા નથી; પણ તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે શ્રેણીક અને કૃષ્ણના દાખલા લેઈએ. તેઓ કંઈ પણ વ્રત પ્રત્યાખ્યાન કરી શકયા નથી, પણ એક ભવ કરી મોક્ષે જવાના છે. જેમ રાજા શ્રેણીક, કૃષ્ણ વાસુદેવ ઘણો ઉલ્લાસ આવવાથી તીર્થંકર નામગોત્ર કર્મ ઉત્પન્ન કરી એક ભવ કરી મોક્ષ જશે, તેમ પોતે પણ એક ભવ કરી મોક્ષે કેમ ન જાય એમ શ્રીમદ્‌નું ધારવું છે. કૃષ્ણ ને શ્રેણીકની કેટલી ભક્તિ હતી, તેનું માપ આજે કોણ કહાડી શકે તેમ છે? ખુદ તીર્થંકર તેની ભક્તિ જોઈ વિસ્મય પામ્યા છે. દેવોએ તેમને સમ્યક્ત્વથી ખસેડવા માટે શાસનનું કેટલું બધું નિકૃષ્ટત્વ તેમની સમીપે દર્શાવ્યું છે, છતાં તેઓના હૃદયમાં શાસનના એક પણ સાધુ સાધ્વીના ચરિત્ર માટે ભ્રાન્તિ થઇ નથી. તેથી ઉલટું શ્રીમદે સાધુઓ અને ગુરૂઓ ઉપર પ્રહાર કરવામાં બાકી રાખ્યું નથી. સમ્યક્ત્વનો દાવો થતો હોય ત્યાં શ્રુતજ્ઞાનની કે પ્રભુનાં વચનની કેટલી કિમ્મત હોય? તેના પર કેટલો ભાવ હોય? શ્રીમદ્ કેટલીક વખત શ્વેતાંબરના શાસ્ત્ર ઉપર ભાર આપે છે, કેટલીક વખત દિગંબરનાં શાસ્ત્ર ઉપર ભાર આપે છે; કેટલીક વખત બન્ને સાપેક્ષિત છે, તેમાં સંદેહનાં સ્થાન છે, એમ પણ તેઓ કહે છે.

શાસ્ત્રકારો મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે

જ્ઞાનીઓએ જે જે હકીકતો કહી છે, તે વસ્તુને માને શ્રદ્ધે નહિ, તે મિથ્યાત્વનો પ્રકાર છે; તેમ તે વસ્તુને ન્યૂનાધિક શ્રદ્ધે, તે પણ મિથ્યાત્વ છે. ત્રીજે પ્રકારે તે વસ્તુને ફેરફારરૂપ સદ્દહે, તો મિથ્યાત્વ છે. ચોથા પ્રકારમાં જે વસ્તુને શાસ્ત્રકારે કહી છે, તેમા થોડો પણ ભેદ–અંતર માને–કહે–શ્રદ્ધે, તે પણ મિથ્યાત્વ છે. તો તેઓ શાસ્ત્રકારથી ઘણી વખત ઘણી રીતે જુદા પડે છે, ને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તે વસ્તુને સમજાવે છે. એ નિર્મળ સમ્યક્ત્વ ન કહેવાય. એકભવ કરી મોક્ષે જાય તેમાં સમ્યક્ત્વનું બળ હોવું જોઈએ. કૃષ્ણ શ્રેણીક રાજાઓનાં સમ્યક્ત્વની બરાબરીમાં આવવું ઘણું કઠીણ છે. એક ભવ કરી મોક્ષે જશે એવી છાપ રાજા શ્રેણિક ને કૃષ્ણાદિકને ખુદ તીર્થંકરોએ આપી હતી પણ શ્રીમદ્ ઉપર તો એવી છાપ મારનાર તેમના પોતાના મન સિવાય અને એમની પાછળ પાછળ ચાલનારી વ્યક્તિઓ સિવાય બીજું કોઈ નથી. તીર્થંકરોએ કે જ્ઞાનીઓએ કોઈ સ્થળે કહ્યું નથી કે તેઓ એક ભવ કરી મોક્ષે જશે.

ઇતિ અલમ્! શ્રીમદ્‌ના વિચારોનું નિરીક્ષણ અત્ર પૂરું કરી એમના વિચારો અને તે વિચારો પરના આ પુસ્તકમાંના વિચારો હું જૈન વાચકના હાથમાં મૂકું છું. શ્રીમદ્‌ના વિચારોમાંનાં દૂધ અને પાણી છૂટાં પાડી બતાવવા મેં યત્ન કર્યો છે, અને હું આશા રાખું છું કે વાચક આ પુસ્તકને પણ હંસવત્ નિરીક્ષે.

અગત્યની ભૂલોનું શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૮	૧૭ મા સુધી	૧૭ મા સુધીઃ-
૬	૫	રહ્યા	રહ્યો
૧૨	૧૩	તરફેણમાં	નહિ તરફેણમાં
૩૧	ફુટનોટ	**चित्तभित्ति**	**चित्तभित्तिं**
૫૬	૧૬	**फुसह**	**फुसइ**
૫૭	૨૫	પણ તેઓ	પણ તેઓને
૧૦૯	૧૯	જીવનચર્ચા	જીવનચર્યા
૧૧૩	૧૦	અમ્રોવ્યે	અભોગવ્યે
૧૨૨	૧૩	તેમણે	તેમના
૧૨૬	૨	મત	મન
૧૭૨	૧૫	ગરૂ	ગુરૂ

અગાઉથી થએલા ગ્રાહકોનાં નામ

કલોલ

૧ શેઠ વખતચંદ ઉગરચંદ
૧ શેઠ ચુનીલાલ મગનલાલ
૧ શા. ડોસારામ મનસુખરામ
૧ શેઠ જેઠાભાઇ મુલચંદ
૨ શા. ડોસાભાઈ પીતામ્બર
૨ શા. નાથાલાલ ઉમેદભાઇ
૨ શા. પરસોતમદાસ દેવગદાસ
૨ શા. જમનાદાસ મનસુખરામ
૨ શા. પ્રાણલાલ લલ્લુભાઇ
૧૦ શા. જમનાદાસ અમુલખ
૧૦ શેઠ છોટાલાલ અમથાલાલ
૧૦ શેઠ કેશવલાલ મગનલાલ
૧૦ શેઠ કાળીદાસ વણારસી
૭ શા. ત્રિભોવનદાસ જેચંદભાઇ
૨ શેઠ કુંવરજી મગનલાલ
૨ શા. જેશીંગલાલ ટોકરસી

ઓગણજવાળા

૧ શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ
૧ શેઠ અંબાલાલ કેશવલાલ
૧ શા. મોહનલાલ કેશવલાલ
૧ શા. ચમનદાસ પરસોતમ
૧ શેઠ ચીમનલાલ છોટાલાલ
૧ શેઠ મણીલાલ લલ્લુભાઈ
૧ શેઠ નાગરદાસ કેશવલાલ
૧ શેઠ જમનાદાસ કેશવલાલ
૧ શેઠ વાડીલાલ કેશવલાલ
૧ શેઠ મંગળદાસ કેશવલાલ
૧ શેઠ નગીનદાસ છગનલાલ
૧ શેઠ પ્રેમચંદ છગનલાલ

વઢવાણ શહેર

૨૫ શા. મલુકચંદ ઝુંઝાભાઈ
૩ વોરા ડોસાભાઇ લાલચંદ
૧ ગાંધી ત્રીભોવન દેવચંદ
૧ શાહ ચુનીલાલ લક્ષ્મીચંદ
૧ ગાંધી માણેકચંદ ચાંપશી
૧ વોરા ત્રીભોવન રૂગનાથ
૧ શા. ઓધડદાસ સુંદરજી
૧ શા. મગનલાલ હરખચંદ
૧ શા. અમુલખ તલકશી
૧ સંઘવી શીવલાલ વરવાભાઈ
૧ શા. ગોકળદાસ લધુભાઈ
૧ શા. નારણભાઈ મોહનલાલ
૧ દોશી નાગરભાઈ છગનલાલ
૧ શા. કાલીદાસ નાગરદાસ
૧ દોશી હરગોવીંદદાસ ગફલભાઇ
૧ દુરખીઆ કસ્તુરચંદ છગનલાલ

દીવબંદર ઘોઘલા (કાઠીઆવાડ)

૧૧ ગાંધી ગુલાબચંદ તુલશીદાસ
હા. હરખભાઈ

૫ શા. ભગવાનદાસ હરીદાસ

૫ શા. પાનાચંદ માણેકચંદના
ધર્મપત્ની પરસનબાઈ

૧ ગાંધી હરીલાલ પ્રેમચંદ

૧ શા. દામોદર મુલચંદ

૧ શા. દુર્લભદાસ મુલચંદ
હા. લખમીબેન.

જૈપુર સીટી.

૨ ઝવેરી દુર્લભજી ત્રીભોવનદાસ

પરાંતીજ.

૫ શા. દલસુખરામ લખમીચંદ

૫ શેઠ પુંજીલાલ હીંમતલાલ

૫ શા. જેઠીરામ હંસરાજ

૫ શા. ડાહ્યાલાલ કાળીદાસ

૫ શા. ઘેલદાસ બહેચર

૪ શા. તુલજારામ ગીરધર

૪ શા. ચુનીલાલ રણછોડ

૪ શા. પ્રેમચંદ લાલચંદ

૩ શેઠ રેવચંદ હરગોવન

૨ પરી. ચમનલાલ ડાહ્યાભાઈ

૨ પરી. ઘેલાભાઇ કેશવલાલ

૨ શેઠ કરમચંદ ઉગરચંદ

૨ પરી. જીવણલાલ જેઠાભાઇ

૨ શેઠ કોદરલાલ જીવરામ

૨ શેઠ મફતલાલ ગણપતરામ.

૨ શેઠ ડાહ્યાલાલ મગનલાલ

૧ બહેન હીરા, શેઠ કોદરલાલ
જીવરામની દીકરી

૧ શા. મગનલાલ બહેચર

૧ શેઠ ચંદુલાલ કેશવલાલ

૧ શા. સોમાલાલ ત્રીકમદાસ

૧ શા. હીમતલાલ લીલાચંદ

૧ બાઈ કોદર શા. છોટાલાલ
દલસુખરાયની વિધવા

૧ બહેન મંગુ શેઠ પુંજીલાલ
હીંમતલાલ

૧ બહેન રહ્ શા. કાલીદાસ
ઘેલદાસની દીકરી

૧ પુંજીરામ ગોવરધન

૧ હીંમતલાલ વેણીચંદ

૧ અંબાલાલ મહાસુખ

૧ ચીનુભાઇ લલુભાઇ

૧ સકરચંદ જોઇતારામ

મુનિ શ્રી હર્ષચંદ્રજી કૃત

વિવિધ રસમય કાવ્યોનો સંગ્રહ

હર્ષ-તરંગ

આ કાવ્યો વિવિધ વિષયો પર અત્યંત રસિક રીતે લખાયલાં છે અને પ્રાસાદિકતા, ભાવવાહકતા તથા ગેયતામાં સુંદર છે. પ્રત્યેક કવિતાને પુસ્તકને અંતે ટીકા સાથે સમજાવવામાં આવી છે. વિવિધ છંદો અને રાગોમાં ધર્મ, નીતિ, સૃષ્ટિસુંદરતા વગેરે વિષયો ઉપરનાં કાવ્યો એવા સુંદર ભાવો દર્શાવે છે કે તે વાંચનારનું ચિત્ત ઉચ્ચ ભાવોથી આંદોલાયમાન બને છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૫, મૂલ્ય માત્ર પાંચ આના. પોસ્ટેજ વધારે.